

ISSN 2617-6319(Print)
ISSN 2791-3368 (online)
Индекс 10532

**Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің
«Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің
Әскери институты» республикалық мемлекеттік мекемесі**

**«Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері
Әскери институтының хабаршысы» ғылыми-ақпараттық журналы**

**Научно-информационный журнал «Вестник Военного института
Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова»**

**Scientific and informational journal «Bulletin of the Sagadat
Nurmagambetov Military Institute of Land Forces»**

№ 1(49)2022

Алматы 2022

Бас редакторы
Б.Ш. Ибатулин

Редакция алқасы

А.Б. Тасболатов	тарих ғыл. д-ры, ҚР Қорғаныс министрлігі (Қазақстан);
С.С. Тауланов	пед. ғыл. д-ры, мамандандырылған «Арыстан» лицейінің басшысы (Қазақстан);
Г.Ф. Дубовцев	әскери ғыл. канд., ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты (Қазақстан);
А.Н. Рыспаев	PhD, акад. ҚР Қорғаныс министрлігінің әскери білім және ғылым департаменті (Қазақстан);
Н.С. Ибраев	PhD, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті (Қазақстан);
Ж.К. Куптикбаев	PhD, С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Ш.К. Кадиркулов	PhD, Әскери ғыл. канд., С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Ж.Н. Бисенбаева	PhD, С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Т.М. Алпысбаев	әлеуметтану ғыл. канд., С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Е.С. Темірбеков	тех. ғыл. канд., Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Қазақстан);
Ж.Р. Дилбарханова	PhD, М.Есболатов атындағы ІІМ Академиясы. (Қазақстан);
А.К. Махадиева	PhD, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Қазақстан);
Б.К. Кенжеалиев	тех.ғыл. д-ры, Металлургия және кен байыту институты (Қазақстан);
Т.К. Мадымаров	әскери ғыл. канд., К. Усенбеков атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қырғызстан);
Ким Кю Чол	PhD, Ханкук университеті, (Оңтүстік Корея);
Г. Шахин	PhD, Ұлттық қорғаныс университеті. Ататүрік атындағы стратегиялық зерттеулер институты.(Түркия);
В.П. Иванов	пед. ғыл. д-ры, РФ Қорғаныс министрлігі әскери университеті (Ресей).

Редакцияның мекен-жайы: 050053, Қазақстан, Алматы қ., Красногорская к-сі, 4.
Тел: 290-13-20; факс: 290-17-48. <http://jornal-visv.kz/>

Жауапты редактор
Нурмухаметова К.Ш.

Техникалық редактор
Мырзабекова М.М.

Главный редактор
Б.Ш. Ибатулин

Редакционная коллегия

А.Б. Тасболатов	д-р ист.наук, Министерство обороны РК (Казахстан);
С.С. Тауланов	д-р пед. наук, начальник специализированного лицея «Арыстан»; (Казахстан);
Г.Ф. Дубовцев	канд. воен.наук, Институт стратегических исследований при Президенте РК (Казахстан);
А.Н. Рыспаев	PhD, Департамент военного образования и науки Министерства обороны РК (Казахстан);
Н.С. Ибраев	PhD, Национальный университет обороны имени Первого Президента РК – Елбасы (Казахстан);
Ж.К. Куптикбаев	PhD, Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова (Казахстан);
Ш.К. Кадиркулов	PhD, Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова(Казахстан);
Ж.Н. Бисенбаева	PhD, Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова (Казахстан);
Т.М. Алпысбаев	канд. соц. наук, Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова (Казахстан);
Е.С. Темірбеков	д-р техн.наук,им.Эл-Фараби КазНУ(Казахстан);
Ж.Р. Дилбарханова	PhD, им. М. Есболатова Академия МВД (Казахстан);
А.К. Махадиева	PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (Казахстан);
Б.К. Кенжеалиев	д-р техн. наук, Институт металлургии и обогащения (Казахстан);
Т.К. Мадымаров	канд. воен наук, Военный институт Вооруженных сил имени К. Усенбекова (Кыргызстан);
Ким Кю Чол	PhD, университет Ханкук (Южная Корея);
Г. Шахин	PhD, Ұлттық қорғаныс университеті. Ататүрік атындағы стратегиялық зерттеулер институты. (Түркия);
В.П. Иванов	д-р пед.наук, Военный университет Министерства обороны (Россия).

Адрес редакции: 050053, Казахстан, г. Алматы., ул. Красногорская, 4.
Тел: 290-13-20; факс: 290-17-48.[http: // jornal-visv.kz/](http://jornal-visv.kz/)

Ответственный редактор
К.Ш. Нурмухаметова

Технический редактор
М.М. Мырзабекова

Main Editor
B.Sh. Ibatulin

Editorial board

A.B. Tasbulatov	Doctor of historical sciences, Ministry of Defence (Kazakhstan);
S.S. Taulanov	Doctor of pedagogical sciences, Chief lyceum «Arystan» (Kazakhstan);
G.F. Dubovcev	Candidate of military sciences, Institute for Strategic Studies under President (Kazakhstan);
A.N. Ryspayev	PhD, (Kazakhstan);
N.S. Ibrayev	PhD, National Defense university named after the First President – Elbasy (Kazakhstan);
Zh.K. Kuptikbayev	PhD, National Defense university named after the First President – Elbasy (Kazakhstan);
S.K. Kadirkulov	PhD, Military institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov (Kazakhstan);
Zh.N. Bissenbayeva	PhD, Military institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov (Kazakhstan);
T.M. Alpysbayev	Candidate of sociological sciences, Military institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov (Kazakhstan);
Y.C. Temirbekov	Doctor of technical sciences,
Zh. Dilbarkhanova	PhD, Police Academy of Ministry on Internal Affairs named after M. Esbolatov (Kazakhstan);
A.K. Makhadiyeva	PhD, Eurasian national university named after L.N. Gumilyov (Kazakhstan);
B.K. Kenzhealiyev	Doctor of technical sciences, Institute of Metallurgy and Ore Beneficiation (Kazakhstan);
T.K. Madymarov	Candidate of military sciences, K. Usenbekov Military institute of Land Forces (Kyrgyzstan);
Kim Kyu Chol	PhD, Hankook University (South Korea);
G. Shakhin	PhD, Academy of gendarmerie and Coast Guard (Turkey); National Defense university, Institute for Strategic Studies named after Ataturk
V.P. Ivanov	Doctor of pedagogical sciences, Military University of the Ministry of Defense of the Russian Federation (Russia).

Editorial office address: 050053, Kazakhstan, Almaty., ул. Krasnogorskaya, 4.
Tel: 290-13-20; fax: 290-17-48. <http://jornal-visv.kz/>

Responsible editor
K.Sh. Nurmukhametova

Technical editor
M.M. Myrzabekova

МАЗМҰНЫ

ҚАРУ-ЖАРАҚ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ТЕХНИКА

<i>А.Р. Нуркасов</i> - Елді мекенде ұрыс қимылдарын жүргізу кезіндегі ықтимал қарсыластың іс-әрекет тактикасы.....	8
<i>Т.К. Жумалиев</i> - Қару жарақ пен әскери техниканы жазғы және қысқы тасымалдау мезгіліне ауыстыру оның ерекшеліктері.....	15

ӘСКЕРИ ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

<i>А.А. Ивашев, А.С. Тулеубеков, Н. Такаши, А.Б. Досқожанова</i> - Қазақстандағы жастарды тәрбиелеу жүйесіндегі әскери педагогикалық идеялардың тарихы.....	24
<i>Ж.Ж. Набиева</i> - Әскери қызметкерлердің суицидтік мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктері.....	33
<i>Е.Б. Адильжанов</i> - Тұлға аралық жанжалдарды шешудегі командирдің жұмысы.....	42
<i>А.К. Алимов</i> - Заманауи білім беру жүйесіне ерекше ықпал жасаған зерттеулер.....	51

ӘСКЕРИ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ

<i>А.Б. Молдашева</i> - Әскери құқық негізінің теориялық контексінде әскери қылмыстарды алдын-алу профилактикасы.....	60
<i>Р.С. Бекбаганбетов</i> - Гигиеналық оқытуды ұйымдастыру және әскери қызметшілерді тәрбиелеу.....	66
<i>А.А. Ахметова</i> - Қазіргі қазақ әскери журналистикасының тенденциялары мен кәсіби стандарты.....	74
<i>Т.Ә. Мукашев, А.М. Мукашева</i> - Б. Момышұлы - қазақ әдебиетіндегі алғашқы әскери кейіпкер.....	86
<i>АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР</i>	100

СОДЕРЖАНИЕ

ВООРУЖЕНИЕ И ВОЕННАЯ ТЕХНИКА

- А.Р. Нуркасов* - Тактика действий потенциального противника при ведении боевых действий в населенном пункте..... 8
- Т.К. Жумалиев* - Перевод вооружения и военной техники на летний, зимний периоды эксплуатации, их особенности..... 15

ВОЕННАЯ ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

- А.А. Ивашев, А.С. Тулеубеков, Н.Такаши, А.Б. Досқожанова* - История педагогических идей в системе воспитания военной молодежи в Казахстана..... 24
- Ж.Ж. Набиева* - Психологические особенности суицидального поведения военнослужащих..... 33
- Е.Б. Адильжанов* - Работа командира по разрешению межличностных конфликтов у военнослужащих..... 42
- А.К. Алимов* - Исследования, оказавшие значительное влияние на современную систему образования..... 51

ВОИНСКОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ

- А.Б. Молдашева* - Теоретические аспекты основ военного права в контексте изучения профилактики и предупреждения совершения воинских преступлений..... 60
- Р.С. Бекбаганбетов* - Организация гигиенического обучения и воспитания военнослужащих..... 66
- А.А. Ахметова* - Тенденции и профессиональные стандарты современной казахстанской военной журналистики..... 74
- Т.А. Мукашев, А.М. Мукашева* - Б. Момышулы-первый военный литературный образ в казахской литературе..... 86
- СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ*..... 100

CONTENT

WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

<i>A.R. Nurkasov</i> - Potential adversary tactics of actions at conduction hostilities in a settlement.....	8
<i>T.K. Zhumaliyev</i> - The armament and military equipment transfer for summer and winter periods of operation, its peculiarities.....	15

MILITARY PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

<i>A.A. Ivashov, A.S. Tuleubekov, N. Takashi, A.B. Doskozhanova</i> - The formation of Kazakhstan's military science and its role in ensuring the military security of the state.....	24
<i>Zh.Zh. Nabieva</i> - Psychological features of suicidal behavior of servicemen.....	33
<i>E.B. Adilzhanov</i> - The commander's work on resolving interpersonal conflicts among military personnel.....	42
<i>A.K. Alimov</i> - Studies that have had a significant impact on the modern education system.....	51

MILITARY TRAINING AND EDUCATION

<i>A.B. Moldasheva</i> - Teoretikalaspekts of the fundamentals of military law in the context of the study of prevention and military crimes prevention.....	60
<i>R.S. Bekbaganbetov</i> - Organization of hygienic training and education of military personnel.....	66
<i>A.A. Akhmetova</i> - Tendencies and professional standards of modern Kazakhstani military journalism.....	74
<i>T.A. Mukashev, A.M. Mukasheva</i> - B. Momyshuly-the first military literary image in kazakh literature.....	86
<i>INFORMATION ABOUT AUTHORS</i>	100

Нуркасов А.Р.¹

¹*Военный институт Сухопутных войск им. С. Нурмагамбетова,
Алматы, Казахстан
(E-mail: anurkasov@list.ru)*

Тактика действий потенциального противника при ведении боевых действий в населенном пункте

В данной статье рассматривается тактика действий потенциального противника при ведении действий в населенном пункте по опыту боевых действий на Ближнем Востоке, а точнее в Сирийской Арабской республике (далее САР). Она наполнена фактическим материалом, а также анализом военных специалистов. Эти реальные примеры боевых действий показывают, что в наше время потенциальный противник является незаконным вооруженным формированием который несет собой различный характер действий.

Актуальность данной статьи обуславливается тем фактом, что основу незаконных вооружённых формирований (далее НВФ) составляют наёмники, которые могут принять участие в любом вооружённом конфликте. А как показывает практика, нельзя одержать победу над противником, не имея достаточной информации и знаний о его состоянии и возможном характере действий.

Представлены реальные примеры ведения нетрадиционных методов боевых действий незаконными вооруженными формированиями против регулярного подразделения Сирийской Арабской республике (САР).

Ключевые слова: бандформирования, незаконные вооруженные формирования, тактика действий, противодействие, война.

Введение

Анализ военно-политической обстановки в локальных войнах в 21 веке показывает, что в качестве противника выступают НВФ. НВФ прикрываясь идейными религиозными лозунгами, стал серьезной угрозой для всего цивилизованного сообщества. Отвергая все «правила» международного гуманитарного права боевые сети и структуры НВФ прибегают к самым бесчеловечным формам и способам действий, стремясь посредством физического и психологического террора утвердить свое господство в мире.

Логика вооруженного конфликта неопределима: любое насилие вызывает ответное насилие, которое в свою очередь инициирует усилие насилия - и так до бесконечности, до войны на полное ничем не лимитируемое истребление сторонами друг друга. И чем дольше продолжается военный конфликт, тем выше вероятность того, что та или иная сторона прибегнет к «войне без правил». Вследствие этого каждому офицеру, командиру в особенности, необходимо знать (изучить) своего противника, его состав, систему управления и комплекс применяемых в

военном конфликте вооружений, формы и способы применения сил и средств, а также на какой местности проходят боевые действия.

Объектом исследования является потенциальный противник, его тактика действий в населенном пункте против правительственных войск (регулярных войск). В ходе исследования была поставлена задача, выявить какой вероятный противник в современных боевых действиях может выступить в качестве вероятного противника, особенно в условиях урбанизированной местности (по опыту и анализу боевых действий прошлых лет).

Методы исследования

В ходе данного исследования используются следующие методы: методы классификации, сравнительного анализа, причинного анализа, SWOT – анализ, и методы мониторинга.

Основная часть

Подразделениям и частям, участвующим в локализации и блокировании районов вооруженных конфликтов, пресечении вооруженных столкновений и разъединений противоборствующих сторон, практически всегда противостоят различного рода вооруженные структуры, получившие обобщенное название «незаконное вооруженное формирование».

Создание НВФ – одно из опасных явлений внутренних конфликтов, несущих угрозу национальной безопасности государства.

По взгляду Потапова П.П. НВФ характеризуются тремя базовыми признаками идентификации:

1. Имеют национальную принадлежность, но не имеют государственного статуса.
2. Организованы по военной (полувоенной, военизированной) схеме.
3. Основной оперативный параметр - применение насилия (или постоянная готовность его к применению) для достижения реальных или декларируемых целей и задач [1].

Таким образом под НВФ принимается разновидность устойчивого, сплоченного и вооруженного преступного сообщества, созданного в целях совершения вооруженных нападений или иных преступных акции, связанных с применением вооруженного насилия в отношении мирного населения, военных и органов власти.

Цели НВФ - насильственное свержение конституционного строя путем подрыва политической и экономической и социальной стабильности в районе, склонение на свою сторону населения, вооруженный захват политической власти либо принуждение существующих органов власти к проведению выгодной для лидера НВФ политики.

НВФ пытаются достичь указанных целей решением боевых, разведывательных, диверсионных и специальных задач.

Типы НВФ, которые могут создаваться, разнообразны:

- в одних случаях - это тщательно организованные и оснащенные оружием и боевой техникой националистические формирования;
- в других - это силы, оппозиционные конституционному строю и представляющие собой иррегулярные вооруженные формирования;
- наконец, это могут быть организованные преступные группировки и сообщества или враждебно настроенные отдельные граждане, ставящие целью с помощью оружия добиться обогащения, расширения среды влияния и не входящие до определенного времени в состав НВФ [2].

У всех типов НВФ тактика действий различна. Наибольшую опасность представляют подготовленные националистические формирования, имеющие в своем арсенале современное вооружение и боевую технику. Очевидно, что НВФ в большинстве случаев являются лишь частью политических, национальных и региональных движений, предназначенных для силового или «устрашающего» воздействия на властные структуры. Этим объясняется, то что деятельность НВФ, как правило, идеологизирована и осуществляется зачастую под руководством соответствующих радикальных оппозиционных центров.

Этому может быть ярким примером гражданская война в Сирии которая началась с лета 2011 года, когда повстанцы и перебежчики из армии стали формировать боевые отряды, которые начали вооруженную кампанию против сирийской регулярной армии. В результате ожесточенные столкновения начались по всей стране. В результате этих столкновений на июль 2016 г. бандформированиями было захвачено до 60% территории САР, при этом их общая численность превышала 50 тыс. боевиков. Из них около 30% – иностранные наемники, до 20% – дезертиры из состава сирийской армии, более 50% – радикально настроенные местные жители, воюющие на стороне НВФ по религиозным, финансовым соображениям, на почве недовольства внутренней политикой [3].

Тактика действий боевиков носит разнообразный характер – от совершения убийств политических деятелей и террористических актов, захват административных центров, провинций, проведения информационных компаний до ведения общевойскового боя против правительственных войск. Наличие в рядах НВФ представителей различных государств, бандформирований, большого количества наемников, имеющих богатый военный опыт, позволяет лидерам НВФ действовать гибко, в соответствии со складывающейся тактической и оперативной обстановкой.

Тактические приемы НВФ представляют собой сочетание диверсионно-террористических методов борьбы с традиционными способами ведения боевых действий.

К наиболее известным способам действий террористических группировок относятся:

- занятие жилых районов, господствующих высот, аэродромов, военных заводов, складов, объектов электропитания, мест хранения воды, нефти и других промышленных объектов, находящихся на основных маршрутах;

- внезапное и быстрое наступление (налет) на позиции (блокпосты) правительственных войск;
- уничтожение правительственных и военных объектов при помощи машин, мотоциклов, заминированной бронетехники (БМП, танки), а также террористами-смертниками;
- обстрел жилых районов и районов расположения войск с использованием минометов и ракет;
- устройство засад на маршрутах движения правительственных войск;
- использование военной формы правительственных войск для совершения провокаций среди мирного населения (воровство, похищения, убийства мирных граждан);
- ведение информационной войны с задействованием СМИ и особенно социальных сетей с целью дискредитации официальных властей и понижения морально-психологического состояния бойцов и населения;
- проведение показательных казней (расстрелов и жесточайших пыток захваченных военнослужащих ВС и лиц гражданского населения) с целью устрашения;
- воровство и уничтожение архитектурных памятников древности.

Важной особенностью вооруженной борьбы по опыту САР является проведение боевых операций в жилых районах (городах).

Исходя из анализа действий НВФ в населенных пунктах на территории САР показывает, что в густонаселенных районах широко распространена подрывная деятельность боевиков с использованием тоннелей, вырытых под правительственными или военными зданиями на глубине 5-12 метров и протяженностью до 300 метров для установки в них взрывчатых веществ (минирования) от 100 до 200 кг. После подрыва зданий задействуются штурмовые группы. Во время подготовки к штурму густонаселенных районов передовые группы боевиков в течение 5 – 6 дней ведут непрерывный минометный и ракетный обстрел, проводят неожиданные ночные нападения на позиции (блокпосты) правительственных войск с целью изматывания личного состава сирийской армии. После проведения штурма проводится смена передовых групп. В ходе наступательных операций руководство боевиков получает эффективную помощь от секретных информаторов (спящие ячейки), находящихся в тылу правительственных войск. Занятие боевиками населенных пунктов сопровождается запугиванием мирного населения, поддерживающего правительство, показательными казнями, похищением заложников с целью получения выкупа или обмена, грабежом и уничтожением имущества и древних ценностей. В подконтрольных населенных пунктах организуются пункты управления (штабы), склады вооружений и боеприпасов, мастерские по производству оружия и боеприпасов, ремонту боевой техники, центры подготовки, полевые госпитали, шариатские суды и тюрьмы. На подступах к населенным пунктам устанавливаются блокпосты, наблюдательные посты, ведется минирование на угрожаемых направлениях [4].

В ходе оборонительных действий в городских условиях ведется минирование подконтрольных боевиками зданий на глубину от 2 до 3 улиц. Для снижения темпов наступления правительственных войск подрываются захваченные ими здания с одновременным ведением контратак. Кроме того, боевики стараются заманить штурмовые отряды правительственных войск в огневые мешки и засады с последующим проведением огневых налетов. В ходе ведения позиционных боевых действий активно применяются пары снайперов. В условиях города боевики передвигаются через сеть тоннелей (сеть канализации и оросительных каналов). Для передвижения между домами применяются лестницы и специальные приспособления. Для снижения эффективности прицельного огня из стрелкового оружия в ходе передвижения боевиков между зданиями и по узким улицам вывешиваются полотнища. В случае необходимости удержания населенного пункта под своим контролем длительное время, боевики осуществляют подготовку долговременных оборонительных позиций на нескольких рубежах. С этой целью они оборудуют огневые позиции, разрабатывают систему огня, минуют подходы к населенному пункту. На крышах и верхних этажах высотных зданий, минаретах мечетей оборудуются позиции снайперских групп и наблюдателей, стрелки размещаются на разных этажах. Рядом стоящие дома соединяются тоннелями и траншеями, что позволяет боевикам скрытно перемещаться между огневыми позициями. В зданиях проделываются сквозные проходы, обеспечивающие широкий маневр автомобильной и бронированной техникой. В подвалах и тоннелях оборудуются укрытия, склады с оружием и боеприпасами. Для пулеметов, минометов и РПГ подготавливают несколько позиций. На наиболее опасных направлениях создаются узлы сопротивления с задействованием бронетехники, вдоль улиц отрываются траншеи (ходы сообщения), оборудуются блиндажи, долговременные огневые точки с несколькими амбразурами. Танкоопасные направления, подступы к огневым точкам, улицы и переулки минуются противотанковыми и противопехотными минами, а также самодельными взрывными устройствами. Широко применяются мины-ловушки.

При приближении войск боевики открывают сосредоточенный огонь, а затем уходят в глубь населенного пункта на новый рубеж обороны. В последнее время боевики все чаще используют небольшие маневренные группы 10 – 15 человек, состоящие из 4 – 5 гранатометных расчетов (РПГ) под прикрытием 1 – 2 пулеметов и 3 – 5 автоматчиков. Группы выходят на позиции, ведут шквальный огонь, расходуя весь боезапас, и быстро отходят, меняя позиции. В это же время другие 2 – 3 группы по 15 – 20 человек атакуют по флангам [5].

Заключение

Таким образом, мы пришли к выводу, что НВФ является потенциальным противником, чему свидетельствует опыт военных конфликтов на ближнем востоке и демонстрируют очевидную тенденцию военных действий вокруг городов и самих населенных пунктах.

На первый взгляд сложно понять что действия НВФ - это война и противник в нем он, так как они не совсем соответствуют сложившимся представлением о войне.

Анализ показал что ведение боевых действий в городских условиях правительственными войсками против НВФ осложняется такими обстоятельствами, как:

– качественная подготовка позиций и рубежей обороны, заблаговременное создание запасов вооружения, боеприпасов и материальных средств, а также готовность боевиков вести боевые действия до последнего;

– нежелание регулярной армии вести напряженные боевые действия (низкий моральный дух не позволяет регулярным войскам вести эффективные боевые действия по освобождению населенных пунктов);

– ограничения на применение авиации.

Список литературы:

1. Садуев Р. Учебно-методическое пособие «Действия тактических групп против НВФ в городе». – Алматы «ВИСВ ВС РК», 2020. – 11 с.
2. Потапов П. Борьба с НВФ, СССР, Россия и НАТО в локальных конфликтах. – Минск: «Современная школа», 2010. – 110 с.
3. Попов И.М., Хамзатов М. Война будущего. – М.: «Кучково поле», 2018. – 194 с.
4. Тихонов А. Операция в Сирии показала силу России // Красная звезда. – 2018. – 31 января. – 2 с.
5. Темный С., Плисов С. Оборона в городе по опыту вооруженных конфликтов // Армейский сборник. – 2015. – № 3. 18 декабрь. – 36 с

А.Р. Нуркасов

Елді мекенде ұрыс қимылдарын жүргізу кезіндегі ықтимал қарсыластың іс-әрекет тактикасы

Бұл мақалада таяу шығыстағы, дәлірек айтқанда Сирия Араб Республикасындағы соғыс қимылдары тәжірбиесіне негізделген елді мекенде іс-қимылдар жүргізу кезінде жаудың әрекет ету тактикасы қарастырылады. Мақалада мысалдармен, нақты деректермен берілген және әскери мамандардың талдауларына сараптама жүргізілген. Біздің заманымызда жаудың соғыс әрекеттері заңсыз қарулы құрама екенін көрсетеді. Заңсыз қаруланған топтардың кез-келген қарулы қақтығыстарға қатыса алатыны өз еркімен ақшаға жалданатын адамдардан тұратыны сипатталады.

Сирия қарулы күштеріне қарсы өткен қорғаныс, шабуылдаушы және ережеге сай емес заңсыз қаруланған топтардың тактикалық іс-әрекеттері мысал ретінде келтіріліп талқыланған.

Автор қарсылас жаудың тактикалық іс-әрекеттерін, ойлау қабілетін және олар туралы нақты мәліметтерді білмейінше жеңіске жетудің оңайға түспейтінін дәйектейді.

Кілт сөздер: Заңсыз қаруланған топтар, бандиттар тобы, тактикалық іс-әрекеттер, тұрғылықты аудандарды жаулап алу, қарама-қарсы іс қимыл, соғыс.

A.R. Nurkasov

Potential adversary tactics of actions at conduction hostilities in a settlement

This research paper considers the potential enemy tactics of actions at conduction hostilities in a settlement based on the combat actions experience in the Middle East, precisely in the Syrian Arab Republic (further SAR). The research paper contains the facts as well as military specialists analyses. The hostilities real examples show that nowadays potential enemy is an illegal armed formation that conducts various types of actions.

The research paper relevance derives from the fact that the basis of illegal armed formations (further IAF) are mercenaries who may take part in any armed conflict. Practice shows no one can defeat without sufficient information and knowledge of adversary condition and potential of possible nature of action.

The research paper brings to light the real examples of warfare non-conventional methods of illegal armed groups against Syrian Arab Republic regular units.

Key words: Banditry formations, illegal armed groups, tactics of action, counteraction, residential areas, war.

References:

1. Saduyev, R. (2020). Deystviya boevyh deystviy protiv NVF v gorode [Action of hostilities against illegal armed groups in the city]. – Almaty VISV VS RK. - 11 p.
2. Potapov, P. (2010). Borba s NVF SSSR, Rossiya I NATO v lokalnyh konfliktah [Combating illegal armed groups. USSR, Russia and NATO in local conflicts]. – Minsk «Sovremennaya shkola». -110 p.
3. Popov, P. Hamzatov M. (2018). Voyna budushego [War of the future]. – M.: «Kyskova pole».
4. Tihonov, A. (2018). Operatsiya v Sirii pokazala silu Rossii [The operation in Syria showed the strength of Russia] // krasnaya zvezda. - 31 yanvary. – 194 c.
5. Temnyi, S., Plisov, S. (2015). Oborona v gorode po opyту vooruzhennyh konfliktov [Army collection city defense]. – M.: Armeyskiy sbornik. 18 december. – 36 c

Нуркасов Аян Рахметолдаұлы	подполковник, Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты әскери барлау және десанттық шабуылдаушы кафедрасының оқытушысы, Алматы, Қазақстан
Нуркасов Аян Рахметолдаевич	подполковник, преподаватель кафедры войсковой разведки и десантно-штурмовых войск Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
Nurkasov Ayan	lieutenant colonel, Lecturer at the department of Military intelligence and Airborne Assault Forces of the Military institute of the Ground Forces named after Sagadat Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

Жумалиев Т.К.¹

¹*Военный институт Сухопутных войск им. С. Нурмагамбетова,
Алматы, Казахстан
(E-mail: zhumaliev1979@mail.ru)*

Перевод вооружения и военной техники на летний, зимний периоды эксплуатации, их особенности

В статье рассматривается последовательность работы должностных лиц воинской части по обеспечению и организации сезонного обслуживания, в системе единого комплексного технического обслуживания. Определены пункты приказа, издаваемого командиром части на период сезонного обслуживания, и расписаны основные мероприятия плана перевода. Подготовка вооружения и военной техники к эксплуатации в летних (зимних) условиях разделена на три этапа, с указанием выполнения работ на каждом из них. Описаны обязанности должностных лиц на различных этапах проведения сезонного обслуживания.

В таблице указаны часы наработки и стрельбы для планирования на артиллерийских системах технического обслуживания совмещаемая с основными работами сезонного обслуживания.

Поднимает проблемы характерных отказов узлов и агрегатов, в период эксплуатации вооружения при высоких и низких температурах окружающего воздуха, и рассматривает пути их решения.

Ключевые слова: вооружение и военная техника, техническое обслуживание, сезонное обслуживание, этап, расчет, экипаж.

Введение

С самого начала зарождения вооруженных формирований известно, что успех боевых действий напрямую зависит от состояния вооружения и военной техники. В процессе эксплуатации вооружения под воздействием различных факторов происходит изменение его технического состояния. Поэтому специалистам ремонтных органов, инженерно-техническому составу, водителям(механикам-водителям) подразделений, требуется постоянно поддерживать исправность вооружения и восстанавливать его работоспособность путем проведения технического обслуживания и ремонта.

В текущих условиях в Вооруженных Силах введена и проводится единая система комплексного технического обслуживания и ремонта вооружения и военной техники (ЕСКТО и Р ВВТ) [1].

Эта система является, составной частью системы эксплуатации ВВТ и рассматривается применительно к режимам использования вооружения и хранения. В мирное время режим хранения является преобладающим.

От своевременного и качественного технического обслуживания зависит боевая готовность подразделений и частей. Поэтому командиры всех уровней обязаны своевременно организовать техническое обслуживание и периодически осуществлять контроль за правильность их выполнения в объеме, предусмотренном эксплуатационной документацией [2].

Методы исследования

Для достижения поставленной цели исследование проводилось с использованием теоретических методов – изучение и анализ нормативно-методических документов, сравнения и обобщения, а также специфических методов военной науки – системного анализа, структурно-функциональной методологии, исследования операций, моделирования и др.

Основная часть

В целях поддержания вооружения и техники в высокой степени боевой готовности, исправной работе при эксплуатации в любых погодных условиях проводится подготовка вооружения и военной техники (ВВТ) на режим летней или зимней эксплуатации [3].

Подготовка вооружения к эксплуатации в летних или зимних погодных условиях проводится ежегодно два раза как правило называется сезонным обслуживанием (СО), длительностью проведения не менее 20-30 дней с совмещением одного из технического обслуживания (*табл. 1*) в зависимости от пробега (километров) или количества настрела из ствола артиллерийской системы [4].

Практическая работа по подготовке вооружения на режим летней или зимней эксплуатации проводится с учетом выделения на имеющиеся подразделения не меньше десяти рабочих дней [5].

Во время проведения сезонного обслуживания занятия не планируются, категорически запрещено привлекать военнослужащих из состава расчетов (экипажей) и подразделений ремонта на другие мероприятия (работы), не связанные с проведением сезонного обслуживания вооружения и техники.

Выход машин из парка в дни проведения сезонного обслуживания не планируется, за исключением минимального количества автомобилей для обеспечения боевого дежурства и хозяйственных нужд.

Командир воинской части непосредственно лично руководит подготовкой машин на режим эксплуатации в летних (зимних) условиях.

Руководство работами в подразделениях по переводу проводятся командирами подразделений батарей (дивизионов).

Основные планирующие документы, разрабатываемые в воинской части и в подразделениях в ходе подготовки и перевода вооружения и техники на режим сезонной эксплуатации, разрабатываются на стандартных листах формата А4 и находятся в одной файловой папке в подразделении и части.

Принятое командиром воинской части решение отражается в приказе «О подготовке личного состава вооружения и военной техники, парка и материально технической базы к эксплуатации в летних (зимних) условиях», издается не позднее, чем за две недели выполнения работ.

Наименование вооружения	ТО-1	ТО-2
100 мм ПТП МТ-12 «Рапира»	Не меньше одного раза в полгода Планируется после практической стрельбы, и проведения маршей.	Не менее 1 раза в 2-3 года или при 2,5 -3,0 тыс. км пробега.
120мм миномет 2С12 «Сани»	Не менее одного раза в год, или после каждых одной тысячи выстрелов (в полном объеме) и после каждых 0,2 тыс. км буксировки миномета на колесном ходу (зависимости от состояния комплекса)	После каждых 3 тыс. выстрелов, после каждых 500 км буксировки миномета на колесном ходу. Один раз в три года.
122 мм гаубица Д-30	При поступлении орудия в часть. Или один раз в год; При снятии с хранения и постановке в подразделение.	В три года один раз.
122 мм САУ 2С1 «Гвоздика»	При поступлении изделия в часть; после марша, стрельб, учений, для шасси – через 800-1000 км, для двигателя – через 50 ч работы	После 2-3 лет эксплуатации, через 2400-3000 км пробега, через 250 ч работы двигателя
152 мм САУ 2С3 М «Акация»	Через 1000-1100 км пробега или после 750 выстрелов, но не более одного раза в шесть месяцев.	Через 2000-2200 км пробега или после 2000 выстрелов, но не реже 1 раза в 3 года
122 мм РСЗО БМ-21 «Град»	При 100 часов работы электропривода, или 1-1,2 тыс. км пробега но не менее одного раза в шесть месяцев.	При пробеге 5-6 тыс. км, при 500 часов работы электрического привода, но не меньше один раз в два года
220 мм РСЗО 9П140 «Ураган»	При двух тыс. км пробега, десяти залпов; двухсот пусков одиночно (приблизительно по 12 пусков на каждую направляющую); 0,3 тыс. циклов работы электропривода (при привлечении системы на занятиях), или не менее одного раза в шесть месяцев	При 24-31 полных залпов; 5-6 тыс. км наработки; 0,5 тыс. пусков (30 пусков на одну направляющую); но не менее одного раза в два года

Таблица 1. Сроки проведения технического обслуживания образцов артиллерийского вооружения.

В приказе по воинской части предусматриваются следующие мероприятия:

- сроки проведения сезонного обслуживания;
- перечень разрабатываемых в воинской части и подразделениях планирующих и отчетных документов по сезонному обслуживанию ВВТ;

- организация и порядок подготовки командиров подразделений и личного состава к выполнению работ сезонного обслуживания на образцах ВВТ и материально-технического обеспечения;
- перечень развертываемых специальных постов и ремонтных бригад;
- привлекаемые средства и силы, для номерного технического обслуживания и текущего ремонта машин;
- ежедневный распорядок работы в парке на период сезонного обслуживания;
- состав должностных лиц по проверке полного объема выполнения работ перевода;
- качество ведения документов;
- соблюдение мер безопасности при проведении работ на вооружении.

Основной план подготовки вооружения и техники на сезонный режим эксплуатации разрабатывается на основе отданных распоряжений командира части начальником штаба совместно с заместителями командира части с перечислением начальников служб и утверждается командиром части.

В плане подготовки ВВТ предусматриваются следующие мероприятия:

1. Мероприятия подготовки всех категорий, привлекаемых к работам;
2. Мероприятия готовности подвижных средств технического обслуживания и ремонта, пунктов технического обслуживания и ремонта;
3. Мероприятия материально технического обеспечения;
4. Мероприятия порядка выполнения работ по переводу техники и вооружения;
5. Мероприятия подготовки парка и парковых помещений
6. Период проведения осмотра готовности вооружения и техники, парка и материально-технической базы к эксплуатации в летних (зимних) условиях.

Перевод вооружения и техники на режим летней (зимней) эксплуатации подразделяются на несколько этапов [6]:

подготовительный этап - командир определяет заместителям и начальникам служб о проведении расчетов:

- количество техники и вооружения подлежащих переводу;
- потребность в смазках и топливе;
- объем времени на выполнения работ;
- потребности в других материальных средствах для обеспечения перевода и текущего ремонта ВВТ, ремонта зданий и хранилищ парка.
- разработка организационных документов и доведение их до исполнителей.
- планирование материально-технического обеспечения;
- командир части контролирует обобщение заявок начальниками служб на истребование необходимого количества ГСМ и ВТИ для обеспечения работа связанных с переводом;
- контролирует подготовку стационарных и подвижных средств технического обслуживания и ремонта;

- проверяет оснащение постов и бригад инструментом и принадлежностями, наличие тары для слива технической жидкости.

1 этап – проверка состояния техники и вооружения, подготовка парка и помещений парка к переводу для работы в жарких или холодных погодных условиях, выполнение работ по устранению выявленных недостатков.

2 этап - практическое выполнение работ по переводу важное требование этого этапа является не снижение высокой боевой готовности вооружения и техники. Категорически запрещено оставлять вооружение и технику с разобранными или снятыми деталями и узлами по завершению рабочего дня. Выполняется весь объем работ по подготовке ВВТ к эксплуатации в различных климатических условиях.

Ежедневно работа начинается с построения личного состава воинской части на территории парка и доведения задач. Личный состав строится на построение в рабочей форме одежды или комбинезонах в зависимости от рода войск расчетов и экипажей. До начала работы производится проверка план-заданий у экипажей, расчетов, водителей и доводится под роспись инструктаж по требованиям мер безопасности при выполнении работ [7].

Характерные для зимнего периода эксплуатации отказы узлов и агрегатов машин в зависимости от причин их появления сводятся в три группы [8]:

1. По причине замерзания воды (размораживание):

- двигателей и АКБ;
- образование ледяных пробок;
- примерзание колодок, крыльчаток, других деталей.

2. По причине загустевания эксплуатационных материалов (повышенный износ):

- подшипников и шестерен;
- гильз цилиндров;
- раздутие ствалов.

3. По причине продолжительной работы двигателя на низком тепловом режиме (осмоление):

- залипание колец;
- зависание клапанов;
- заклинивание поршней.

Характерные повреждения машин в летний период, высокая температура наружного воздуха, при несоблюдении установленных правил эксплуатации, может привести к перегреву агрегатов, узлов и механизмов, вследствие чего будут возникать следующие повреждения:

- перегрев двигателя (пробой газового стыка, коробления коробки блока цилиндров).

- повышенный аварийный износ цилиндропоршневой группы.
- гидравлический удар двигателя.
- выход из строя элементов электрооборудования (АБ, электродвигатели, контакты и т.д.)
- износ ходовой части машины.

- растрескивание и выход из строя резинотехнических изделий.

Для проведения смотра готовности вооружения и техники, учебно-материальной базы парка, всех складов, воинской части на качество проведения сезонного обслуживания, в соответствии с планом боевой подготовки отводится три последних дня. Руководителем проведения смотра осуществляется лично командир части. Смотр вооружения и техники проводится на местах стоянки закрепленных за подразделениями. Смотр проводит состав комиссии воинской части, определенной в приказе по части с привлечением специалистов ремонтников. При проведении смотра обязательно привлекаются, и оцениваются сто процентов имеющихся видов техники строевой и боевой группы эксплуатации [9].

Итоги смотра отражаются в акте, с составлением приказа по части об итогах смотра готовности. Итоги смотра готовности вооружения и техники, а также мерах принятых по устранению недостатков, имевших место командир части письменно докладывает непосредственному начальнику.

Заключение

Изложенные в данной статье последовательность управления техническим обслуживанием должны дать достаточное представление офицерам о характере объеме и решаемых задач руководителем воинского подразделения в процессе организации эксплуатации и восстановления вооружения и военной техники. Офицер в настоящее время, какую бы должность он ни занимал, не может обойтись без знаний особенностей действующей системы эксплуатации и ремонта. Без такого знания оперативного управления подразделением, частью, службой окажется не высокой, а итоги некоторых актов управления далекими от истинного положения.

Интересы повышения более совершенного руководства, дальнейшего развития теорий и основ управления технического обслуживания требуют глубокого исследования, показателей эксплуатационной и ремонтной деятельности на всех ступенях руководства, направлениях использования в процессах управления конечных достижений науки в этом направлении. Залогом возложенной на войска готовности к выполнению поставленных задач во многом определяется уровнем подготовки военных специалистов, качеством управления процессами эксплуатации и восстановления.

Однако совершенно очевидно, что в рамках данной статьи невозможно было бы охватить все прикладные вопросы проведения сезонного обслуживания применительно ко всем категориям вооружения. В этой связи должна постоянно стоять задача по развитию теоретических знаний и совершенствованию практических навыков управления эксплуатацией вооружения, руководства исполнителями эксплуатации и ремонта.

Список литературы:

1. Приказ МО РК № 535 от 20. 10 2020. «Об утверждении Инструкции по эксплуатации БТВТ Вооруженных Сил Республики Казахстан». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz>. (дата обращения: 05.01.22)
2. Приказ ПҚНШ - ПЗМ МО РК № 145 от 26 марта 2004. «Инструкция по подготовке ВВТ к сезонной эксплуатации». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz>. (дата обращения: 05.01.22)
3. Военный энциклопедический словарь. под ред. Еремина Е. – М.: Эксмо, 2007. - 83 с.
4. Тематический сборник примеров из опыта боевых действий артиллерии в Великой Отечественной войне и Республике. Афганистан (орудие - дивизион). – М.: «Воениздат», -2019. – 127 с.
5. Вооружение военная и специальная техника зарубежных стран. – М.: «ЗЦНИИ», - 2013. - 535 с.
6. Алчинов В. И. Управление техническим обслуживанием и ремонтом РАВ. – Пенза: ПВАИУ, -1996. – 27 с.
7. Исмагилов Р. Артиллерия и миномёты XX в. – Смоленск «Русич», 2001. – 129 с.
8. Кауфман Дж. Э. Крепости XX в. Фортификация Второй Мировой войны 1939-1945. Европа. – М.: «Эксмо», -2006. -245 с.
9. Мусиенко А. Артиллерия пехоты и не только: опыт боевого применения миномётного вооружения в локальных конфликтах XX — начала XXI в. // Оружие. - 2010. - № 2. – С.38 – 46.

Т.К. Жұмалиев

Қару жарак пен әскери техниканы жазғы және қысқы тасымалдау мезгіліне ауыстыру оның ерекшеліктері

Бұл мақалада әскери бөлімдегі лауазымды тұлғаның біріккен техникалық қызмет көрсету жүйесінде мезгілді қызмет көрсету жұмысын ұйымдастырып қамтамасыз етуі қарастырылады. Қолбасшы мезгілдік қызметпен қамтамасыз ету барысында бекітілген бұйрық тармақтары анықталады және ауыстыру туралы негізгі іс-шараларына тоқталады.

Қару-жарак пен әскери техниканы жазғы және қысқы жағдайда тасымалдау үш кезеңге бөлінген, олардың әрқайсысымен жұмыс орындау тәртібі туралы үкімі көрсетілген.

Лауазымды тұлғалардың мезгілдік қызмет көрсетудің кезеңдері мен міндеттері сипатталған. Кестеде атыс және жұмыс үшін бөлінетін уақыт және мезгілдік қызмет, нөмірлік техникалық қызмет көрсету сыйымдылығы мен негізгі жұмыстары көрсетілген.

Қару-жаракты қысқы мезгілдік тасымалдаудың агрегаттары мен мінездемелік түйіндерінің істен шығу мәселелерін көтеріп оның шешілу жолдарына ұсыныс жасайды.

Кілт сөздер: қару жарак және әскери техника, техникалық қызымет көрсету, маусымдық қызымет көрсету, кезең, есептеу, экипаж.

Т.К. Zhumaliyev

The armament and military equipment transfer for summer and winter periods of operation, its peculiarities

The research paper considers the military unit officials work sequence on maintenance and organization of seasonal service, in the system of unified comprehensive service. There are determined unit commander order points for the seasonal service and defined the main activities of the transfer. The armament and military equipment preparation for summer (winter) service is divided onto three phases with indication performing work at each stage, as well as description of officials responsibilities at different stages of seasonal service. The table shows the running and firing hours for the planning technical service of artillery system combined with works of the seasonal service.

The research paper specifies the units and aggregates typical failures at high and low temperatures, as well as ways of solution.

Key words: armament and military equipment, technical service, seasonal service, stage, calculation, crew.

References:

1. (2020). Prikaz MO RK № 535 ot 20.10. « Ob utverzhdenii Instrukcii po ekspluatatsii BTVT Vooruzhennyh Sil Respubliki Kazahstan» [Order of the Military of Defense of the Republic of Kazakhstan № 535 of 20. 10 «On approval of the operation of armored weapons and equipment of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan»]. [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://adilet.zan.kz>. [in Russian].
2. (2004). Prikaz PKNH-PZM MO RK – № 145 ot 26 marta. « Instrukcia po podgotovke VVT k sezonnoi ekspluatatsii» [Order № 145 of the Chairman of the Chief of Staff Committee – First Deputy Minister of Defense of the Republic of Kazakhstan dated 26 march] « Instruction on Preparation of Aircraft for Seasonal Operation». [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://adilet.zan.kz>. [in Russian].
3. (1989). Voennyi encyklopediceskii slovar. Pod red. Eremina E. [Military Encyclopedic Dictionary]. – M.: Voenizdat. – 863 p.
4. (2019). «Tematicheskii sbornik primerov iz opyta boevykh deistvii artillerii v Velikoi Otechestvennoi voine i Respublike Afganistan» [Thematic collection of examples of combat operations of artillery in the Great Patriotic War and the Republic of Afghanistan (gun-division)]. – M.: Voenizdat – 127 p.
5. (2013). «Vooruzhenie voennaya I special'naya tehnika zarubezhnykh stran [Arms, Military and Special Equipment of Foreign Countries]. – M.: FSBI «3 CRI» MD RF. – 535 p.
6. Alchinov, V.I. (1996). Upravlenie tehnikeskim obsluzhivaniem i remontom RAV. [Management of maintenance and repair of RV]. – Penza, Artillery Engineering Institute. – 27 c.
7. Ismagilov, R.S. (2001). Artilleriya i minometry XX v. [Artillery and Mortars of the 20th]. – Smolensk, Rusich. – 129 p.
8. Kaufman, J.E. Kreposti (2006). «XX v. Fortifikatsii Vtoroi Mirovoi voiny (1939-1945). Evropa». [FORTRESS EUROPE. European Fortifications of World War II] (original-1999). – M.: «Eksmo». – 245 p.
9. Musienko, A. (2010). «Artilleriya pehoty I ne tol'ko: opyt boevogo primeneniya minometnogo vooruzheniya v lokal'nykh konfliktakh XX-nachala XXI veka» [Musienko A. Infantry Artillery and Not Only: Experience of Combat Use of Mortar Weapons in Local Conflicts of the 20th and Early 21st Centuries.] // Orujie. – №2 . – P.38 – 46.

Жұмалиев Тимур Қаржаубаевич	подполковник, С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты артиллерия кафедрасының оқытушысы, Алматы, Қазақстан
Жумалиев Тимур Каржаубаевич	подполковник, преподаватель кафедры артиллерии Военного института Сухопутных войск им. С. Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан

Zhumaliyev Timur

lieutenant colonel, Lecturer at the department Artillery
Military institute of Land Forces named after Sagadat
Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

A.A. Ivashov¹, A.S. Tuleubekov², N. Takashi³, A.B. Doskozhanova⁴

¹*Almaty University of Power Engineering and Telecommunications,
Almaty, Kazakhstan*

²*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

³*University of Tsukuba, Japan, Tokyo*

⁴*International Information Technologies University,
Almaty, Kazakhstan*

(E-mail: Arhimed_1980@mail.com), (E-mail: a.tuleubekov@gmail.com),
(E-mail: s.ninomiya@gmail.com), (E-mail: a.doskozhanova1985@gmail.com)

History of Pedagogical ideas in the System of Education of Military Youth in Kazakhstan

The history of pedagogical ideas is very important in the education of the younger generation. Many eminent thinkers and educators have developed concepts that put the ideas of goodness, respect and fortitude at the forefront. Among them are both Western and Eastern philosophers and public figures. In this article, the authors propose to consider several pedagogical concepts, in the framework of which issues of the philosophy of education and education are addressed. The article is aimed at studying some philosophical and pedagogical ideas for their introduction into the conversion and moral education of military youth.

Key words: history of pedagogy, education, military business, philosophy of education, youth

Introduction

Education is a unique social phenomenon. It is unique in that it serves the social, cultural, scientific progress of all mankind. In the center of the phenomenon «education» there is a person. The high degree of social and economic change, the increased pace of life, the factor of transience of time, the increased flow of difficult contradictions make special demands on modern man. Man must and can follow the laws of his habitat without violating them, moreover - improving both his own world and the surrounding - nature, social peace, immediate surroundings... The concept of «education» literally means the formation of an image, a pattern, connected with the assimilation of values of science, culture, morality. By the formation, by the consciousness of oneself man also changes the world, creating it according to human standards. The condition for the implementation of education is the realization of one's choice [1]. Thus, the concept of «education» has two meanings: the first - «image creation», the second - «image identification», and these two processes are opposite to each other. In the

first case, a person from outside is given a certain image to follow. The second deals with revealing the true, personal image of the person, his inner personality

Methodological basis

The authors used dialectical and comparative methods to describe historical influence of the world pedagogical systems in the formation of ideology of military youth.

Main body

Systematic cognition and study of educational activities begins from antiquity. Socrates, for example, played a significant role in the formation of education. He engaged his disciples in an obligatory dialogue, asking them seemingly simple questions, many of which concerned the nature of the human soul, virtue, the basic destiny of man, and so on. At the same time, that the education of man went along the way of creation of erudite, cultural, moral, and active subject.

The disciple of Socrates Plato understood the study of scientific disciplines as a way of formation of personality and moral perfection in man. In general, Plato is an original thinker, who laid down the fundamental directions of the classical type of European philosophy, the phenomenon of basic philosophical education in European culture. Plato is considered the first classical mentor, in the academic sense of the word, and the founder of the academic component in the development of the philosophical tradition, the very name of which dates back to its Academy. Plato taught for the rest of his life, and the Academy became a spiritual center of his time. He has come to the ideal of free and universal knowledge, learning and constant thirst for knowledge. Many ideas of education, dominating in the future, are taken from the works of Plato «The Republic» and «The Laws».

Plato said that some of the students need to reliably teach the craft, «...for our shoes were well sewn, and the crops were well groomed» [2]. This idea is realized in the modern English education system: after four years of schooling in England, some students go to vocational schools, while others prepare for university education. The most important, in our opinion, is Plato's thoughts on the education of the civic qualities of pupils contributing to the service of the fatherland. Plato believed that the main task of any state is to care for the education of its citizens, he equalized civic and virtues saying that “Wickedness can never know either virtue or itself, while the virtue of human nature, having been brought up in good time, will acquire knowledge about itself and about vice. Such a person, it seems to me, and becomes wise...» [Plato, 2008]. In his «The Republic» Plato insisted on absolute humanization of all spheres of human life to drastically improve his education and upbringing. Thus, Plato is the founder of the development of a huge complex of educational concepts, the author of many theories of human upbringing.

Aristotle – the student of Plato – associated education with the practical orientation of man in the world, with the acquisition of specific professional

knowledge and skills since “in general the skilled man is the best at his particular task” [Aristotle, 2010]. In addition, Aristotle believed that the needs and good goals of the state should be above the individual’s own rights: a good citizen not only demands that the state protect its rights, but also seeks to contribute to the general well-being. In other words, Aristotle advised to abandon paternalistic attitude to the state and to perform his civic duty with dignity. He wrote that society should inculcate good values in young people, instilling them in activities designed to promote appropriate virtues, and only when young people can be entrusted with the analysis of moral problems, good habits and developed positive qualities will become the ground for discussion and search of truth. Aristotle devoted the morning hours to scientific studies with his closest disciples, then lectured to all who wanted to listen to him. That is why Aristotle asked that man should have that function to which he has more inclinations. “When one has to elect a general should elect a man of military skill” [3].

A French thinker Michel Montaigne considered the teacher to be the main figure of the educational process, and the level and quality of educational tasks – directly dependent on his pedagogical skills and human qualities. Montaigne believed that the teacher should not force the disciple of knowledge, referring to the authorities and his own experience [4]. Montaigne formulated some of the rules, tasks and principles required by the teacher: The educator enlightens his disciples, but does not require them to behave in the same way; it is important to condescend to the attraction of the child; the benefit of knowledge should be judged not by the memory of the pet, but by his life, because the true mirror of our way of thinking is our life; teach the young man not so much knowledge of historical facts as the ability to judge them» [Montaigne, 2013]. Montaigne distinguishes the concepts of «responsibility» and «citizenship» and defines them as the feelings acquired by a person in a social environment, only free and independent natures develop these qualities, and education should try to nurture them. The French educator believed that citizenship was based on responsibility, but much larger and broader than the latter. The works of the great illuminator were distinguished by the preaching of a truly humanistic morality, were directed against superstition and scholastics, fanaticism, and cruelty of secular and spiritual authorities.

Jan Amos Komensky – author of the book «Great didactics» – for the first time touched upon the issue of purposeful organization of education of qualities necessary for high moral personality. He considered man to be the highest, most perfect, and most superb creation [5]. Komensky demanded harmonious development of human abilities, awakening, and strengthening the student’s independence and initiative, humane treatment of students. He proved the need for visual learning and the futility of mechanical memorization to the memory of something incomprehensible. At the same time, in determining the purpose of education, Komensky clearly discerns the influence of religious ideology: he talks about the preparation of man for eternal life. In the teaching method, he considered order and naturalness to be the most important. Hence the basic requirements for

learning: it should be started as early as possible; the educational material should correspond to the age of the students. Komensky believed that the highest of creations should have the supreme purpose of serving society and the welfare of humans. This requires that the educational process be organized in such a way that the individual can reach the highest level of education. Knowledge, virtue, and piety, according to Komensky, are acquired through teaching and activity, and this must be implemented in schools so that they become «people's workshops».

Komensky emphasized that the upbringing of morality is of paramount importance, and he defines 16 rules of art to develop it:

- 1) Virtues must be introduced to youth by all without exception;
- 2) to cardinal virtues are wisdom, Moderation, courage and justice;
- 3) The wisdom of the young man must be drawn from the right teacher's instructions;
- 4) Moderation must be observed throughout the whole period of study;
- 5) Courage must be learned by restraining his misguided passions and impulses;
- 6) Justice can be maintained without lies and deceit, and the worthy qualities of others must be recognized;
- 7) There must be noble candor and endurance in work;
- 8) Candor is achieved by communicating with noble people and fulfilling their mandates;
- 9) The work habit is reinforced when the tasks are serious and intriguing;
- 10) The sense of justice is nurtured through virtue;
- 11) The consolidation of all virtues must begin with childhood;
- 12) Virtues must be taught by example;
- 13) Examples of decent life of parents, teachers, friends are especially important;
- 14) examples should be accompanied by sayings of the wise;
- 15) should be protected children from bad influence of spoiled people;
- 16) in the process of education need discipline [4].

Komensky was convinced that the academic studies would go smoothly when everyone dedicated himself to what nature had appointed him to do. The doctrine of Komensky is valuable also because he put forward the idea of continuity of education, the first stage of which should begin in the «mother school».

In his book «Mother School, or about caring upbringing of youth in the first six years» he detailed upbringing in the family. His main thesis is that children are the most precious gift of God and an unparalleled treasure, so they must be treated with the greatest care [6]. Under the Komensky system, after pre-school and school education, a person must be educated in academies – higher schools for young people from 18 to 24 years of age, and then in mature schools.

Komensky's idea of purposeful organization of education and training was later substantiated by J. Locke, who considered the main pragmatic orientation of teaching and education. At the same time the pupil had to feel keenly his civic responsibility: all the work and all the art of education should be directed to equip the soul with virtue, to consolidate it in it [7]. Locke stressed that moral norms and

rules of conduct should not be external, they should be transformed into deep personal qualities of man, only then can they ensure his virtues. In the treatise «Thoughts on Upbringing» Locke defines the main requirement for the mentor: «His own behavior in no case should be at variance with his prescriptions unless he wishes to spoil the child. It is pointless for an educator to speak of the control of passions if he gives free will to any of his own passions; and his efforts to eradicate in his pupil the defect or unworthy trait which he admits in himself will be fruitless. Bad examples are undoubtedly stronger than good rules, and therefore he must always carefully protect his pupil from the influence of bad examples» [8]. Locke's theory is since there are no innate ideas and principles - neither theoretical nor practical (moral), including the idea of God, and all human knowledge stems from experience. Locke saw the source of our knowledge exclusively in the external (sensation) and the inner experience (perception of the inner phenomena).

A French philosopher Jean-Jacques Rousseau developed a method of creating life situations, the main purpose of which is to achieve harmony between the natural and the civilian in man. He believed that the natural beginnings of man in the conditions of public life is very much at risk, and the social environment shapes the civilian nature of man. Rousseau put forward three factors of education - nature, people, and society. Nature, Rousseau wrote, develops human abilities and feelings, people teach how to use them, and social cognition enriches human experience. The main task of the educator is to harmonize the action of these factors [9]. Many of Rousseau's ideas contributed to the development of the concepts of «free education» and pedocentrism in education, and on the philosophy of pedagogy Rousseau reflects more than one generation of professional educators. Based on the principles of sensualism, Rousseau professes an obvious pedagogical optimism, with his educationism based on the presumption of respect for the child's personality, harmony and labor education. The ban on total and other violence over the natural process of maturing the mind, the orientation to learning independent thinking – laid the foundation of a large-scale reform of pedagogy of the 18th–19th centuries.

Kazakh pedagogy was influenced by cultural events that took place in different epochs, during the spiritual expansion of Arab and Russian civilizations. Al-Farabi, for example, did not consider ethics and education theory as separate scientific disciplines. Following Aristotle, al-Farabi defined happiness as the most important category of education, and education and morality as the means to achieve it.

Al-Farabi divides all virtues into reasonable (wisdom, intelligence, wit) and moral (justice, moderation, generosity, etc.). And both can be instilled, brought up, which is why the importance of education and learning is great. According to al-Farabi, a man must have a perfect understanding and representation of the essence of things, and moreover, he must be restrained and persistent in the process of mastering the sciences, must by his nature love truth and its champions, justice and its adherents, not to be capricious and selfish in their desires, not to be greedy in food, drink, naturally despise passions, dirhams and dinars and all that is like that.

He must respect the pride in what is condemned by the people, be well-behaved, easily obey the good and justice, and have difficulty succumbing to evil and injustice, have great prudence [10]. The system of social, moral, and civic values established by al-Farabi is an integral part of the contemporary culture of education.

Oriental thinker Muhammad Haydar Dughlát showed special interest to the issues of teacher-student relations, to the content of education and so on. All these problems are outlined in his work «Tarikh-i Rashidi», considered today one of the fundamental sources of the history of the Kazakh people. Dughlát stressed: It is not the knowledge itself that is important, but the practical implementation of it in practice, the acquisition of skills to carry out the tasks given to the boys by the senior mentors: If our young men do not serve, they will not become well-bred people. But if young men serve the elders, their eyes and soul will get used to this kind of work and their peculiarities. And they will feel confident. With that confidence, they will have faith in the eyes and soul of the people, and their dignity will be the reason for the power to govern the world. If this service will be performed by a person without knowledge and skill, he will not be able to give corresponding instructions to others, will not see shortcomings in their performance and ways of their correction» [11].

Dughlát created a whole moral system and noted 10 conditions that must be observed by a sound ruler as a trustee of ordinary people, as well as mentors, teachers of any level:

1) when deciding any case of the subject it is necessary to present yourself in his place, and that which he would not consider acceptable to himself should not be considered acceptable to another person;

2) the best work for himself should be considered the satisfaction of human needs;

3) should not accustom yourself to gourmet food and luxury clothing;

4) always speak softly, avoid austerity for no reason, do not be burdened by the proximity of the interlocutor and do not be ashamed of conversations with the weak and the poor;

5) to please someone not to show weakness in their decisions, to prevent hypocrisy, not to compromise the truth;

6) one must not be reckless with regard to the danger threatening the country, not miss opportunities to exercise justice, not to make lax decisions according to the soul's wishes;

7) one must have a propensity to communicate and converse with enlightened people;

8) do not be arrogant and haughty to scare people away from you, but with kindness and compassion to seek their love;

9) do not remain indifferent to the facts of tyranny and abuse of people;

10) it is necessary to be insightful and anticipate the consequences of decisions made [12].

In our view, the systems of both al-Farabi and Dulati in the field of education are very much in sync with each other, creating an ideal to which the individual who has chosen to pursue the education and upbringing of people should aspire.

Conclusion

So, we looked briefly at some ideas from the history of pedagogy. The current state of the education system in Kazakhstan is characterized by many innovations, among which the introduction of innovative technologies into the educational process and a change in the forms of educational activity take the most important places. However, existing educational reform programmes are still concerned with the development of knowledge and skills, while the human being is essentially a tool for the economy. Such tasks are justified from the point of view of the state interest, but there is also interest common human, personal and pedagogical. This dimension is clearly lacking in modern education. Democratization, humanization, fundamentality, computerization, and integration are the main ways in which modern education is being reformed in Kazakhstan and abroad.

Список литературы:

1. Бейсенова Г.А.. Обращение в контексте социально-философских проблем. – Алматы: «Қазақ университеті», 1999. – 217 с.
2. Cross R.C., Wozzley A.D. Plato's Republic: A Philosophical Commentary. – MacMillan. London, UK. 1979. – 32 p.
3. Plato Republic // Translated with an Introduction and noted by Robin Waterfield. – Oxford: University Press, 2008. – 43 p.
4. Aristotle. Topics // Translated by W. A. Pickard-Cambridge, 2010. [Electronic resource]. – Retrieved from: [https:// onemorelibrary.com/index.php/en/](https://onemorelibrary.com/index.php/en/) [In Engl].
5. Aristotle. Nicomachean Ethics // Translated by W.D.Ross. – Batoche Books. Kitchener, 1999. – 87 p.
6. Montaigne M. Selected Essays // Edited by William Carew Hazlitt, Translated by Charles Cotton. – Dover Publications, Inc., Mineola, New York, USA, 2013. -7 p.
7. Johann A.C. Comenius in England: The Visit of Jan Amos Komenský (Comenius). – Oxford University Press, H. Milford, 1932. -59 p.
8. Jan A.C. Comenius' School of Infancy: An Essay on the Education of Youth During the First Six Years. // Edited with introduction and notes by Will S. Monroe. – D.C.Heath and Co., Publishers, Boston, USA, 1896. – 81 p.
9. John L. The Works of John Locke // In Ten Volumes. Volume 1. – London, UK., 1823. - 88p.
10. Rousseau J.J. (2012). The Major Political Writings of Jean-Jacques Rousseau: The Two Discourses and The Social Contract. // Translated and Edited by John T. Scott. – The University of Chicago Press, Chicago and London. – 12 p.
11. Netton Ian R. Al-Farabi and His School. – Routledge, London, UK., 1992. - 27p.
12. Dughlát Muhammad Haidar The Tarikh-i-Rashidi: A History of the Moghuls of Central Asia; an English Version // Edited with commentaries, notes and maps by N.Elias, Translated by E. Danison Ross. – Sampson Low, Marston and Company, London, UK., 1895. - 33p.

А.А. Ивашов, А.С. Тілеубеков, Н. Такаши, А.Б. Доскожанова

Қазақстандағы жастарды тәрбиелеу жүйесіндегі әскери педагогикалық идеялардың тарихы

Өскелең ұрпақты тәрбиелеуде әскери педагогикалық идеялар тарихының маңызы өте зор. Көптеген көрнекті ойшылдар мен педагогтар өз концепцияларында мейірімділік, сыйластық, қайсарлық идеяларын бірінші орынға қойған. Олардың қатарында батыстың да, шығыстың да философтары, қоғам қайраткерлері бар. Бұл мақалада авторлар бірнеше педагогикалық тұжырымдамаларды қарастыруды ұсынады, олардың шеңберінде тәрбие мен білім беру философиясының мәселелері көтеріледі. Мақаланың мақсаты – жастарды әскери құндылықтарға, адамгершілікке тәрбиелеуде оларды жүзеге асырудың кейбір философиялық-педагогикалық идеяларын зерттеу.

Кілт сөздер: педагогика тарихы, білім, әскери іс, білім философиясы, жастар

Ивашов А.А., Тулеубеков А.С., Такаши Н., Доскожанова А.Б.

История педагогических идей в системе воспитания военной молодежи в Казахстане

История педагогических идей очень важна в воспитании молодого поколения. Многие выдающиеся мыслители и педагоги создали свои концепции, в которых идеи добра, уважения и силы духа ставятся на первый план. Среди них как западные, так и восточные философы, и общественные деятели. В данной статье авторы предлагают рассмотреть несколько педагогических концепций, в рамках которых затрагиваются вопросы философии воспитания и образования. Целью статьи является изучение некоторых философско-педагогических идей для их внедрения в образование и нравственное воспитание военной молодежи.

Ключевые слова: история педагогики, образование, военные дело, философия образования, молодежь

References:

1. Beysenova, G.A. (1999). *Obrazovaniye v kontekste sotsial'no-filosofskikh problem* [Appeal in the context of socio-philosophical problems] – Almaty: Kazak, universiteti. – 217 p.
2. Cross, R.C., Wozzley A.D. (1979). *Plato's Republic: A Philosophical Commentary*. – MacMillan. London, UK.. – 32 p.
3. Plato (2008) *Republic* // Translated with an Introduction and noted by Robin Waterfield. – Oxford: University Press. – 43 p.
4. Aristotle (2010). *Topics* // Translated by W. A. Pickard-Cambridge. [Electronic resource]. – Retrieved from: [https:// onemorelibrary.com/index.php/en/](https://onemorelibrary.com/index.php/en/) [in Engl.]
5. Aristotle (1999). *Nicomachean Ethics* // Translated by W.D.Ross. – Batoche Books. Kitchener. – 87 p.
6. Montaigne, Michel de (2013). *Selected Essays* // Edited by William Carew Hazlitt, Translated by Charles Cotton. – Dover Publications, Inc., Mineola, New York, USA. – 7 p.
7. Johann, A.C. (1932). *Comenius in England: The Visit of Jan Amos Komenský (Comenius)*. – Oxford University Press, H. Milford. –59 p.

8. Jan, A.C. (1896). Comenius' School of Infancy: An Essay on the Education of Youth During the First Six Years. // Edited with introduction and notes by Will S. Monroe. – D.C.Heath and Co., Publishers, Boston, USA. – 81 p.

9. John, L. (1823). The Works of John Locke // Volume 1. – London, UK. – 88p.

10. Rousseau, J. J. (2012). The Major Political Writings of Jean-Jacques Rousseau: The Two Discourses and The Social Contract. // Translated and Edited by John T. Scott. – The University of Chicago Press, Chicago and London. – 12 p.

11. Netton, I. R. (1992). Al-Farabi and His School. – Routledge, London, UK. – 27 p.

12. Dughlát Muhammad Haidar (1895). The Tarikh-i-Rashidi: A History of the Moghuls of Central Asia; an English Version // Edited with commentaries, notes and maps by N.Elias, Translated by E. Danison, Ross. – Sampson Low, Marston and Company, London, UK. – 33 p.

Ивашов Арслан Амантаевич	философия ғылымдарының кандидаты, Алматы энергетика және телекоммуникация университетінің доценті, Алматы, Қазақстан
Ивашов Арслан Амантаевич	кандидат философских наук, доцент Алматинского университета энергетики и телекоммуникаций, Алматы, Казахстан
Ivashov Arslan	candidate of Philosophical Sciences, associate Professor of Almaty University of Energy and Telecommunications, Almaty, Kazakhstan

Тілеубеков Асыл Серикович	философия ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, Алматы, Қазақстан
Тулеубеков Асыл Серикович	кандидат философских наук, доцент Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Tuleubekov Assyl	candidate of Sciences in Philosophy, associate Professor at al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Такаши Ниномия	phD, Цукуба университетінің қауымдастырылған профессоры, Токио, Жапония
Такаши Ниномия	phD, ассоциированный профессор университета Цукубы, Токио, Япония
Takashi Ninomiya	phD, associate Professor University of Tsukuba, Tokyo, Japan

Досқожанова Айжан Беріккановна	философия ғылымдарының кандидаты, Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан
Досқожанова Айжан Беріккановна	кандидат философских наук, ассоциированный профессор Международного университета информационных технологий, Алматы, Казахстан
Doskozhanova Aizhan	candidate of Sciences in Philosophy, associate Professor at International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan

Ж.Ж. Нәбиева¹

*М. Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал, Қазақстан
(E-mail: gulia-akimbek.81@mail.ru)*

Әскери қызметкерлердің суицидтік мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктері

Автор мақалада суицид мәселесін медициналық ауытқушылық ғана емес, әлеуметтік тіпті мемлекеттік деңгейде қарастырылатын саяси мәселеге айналып отырғанын жеткізеді.

Өз-өзіне қол жұмсау деңгейі қоғамдағы, оның ішінде әлем елдерінің армиясындағы психикалық денсаулықтың күн тәртібінде тұрған және тереңірек зерттеуді қажет ететін өзекті тақырыптарының бірі екендігін дәйектейді. Әскери қызметкерлердің өз-өзіне қол жұмсауы моральдық және экономикалық салдар ғана емес, сонымен бірге үлкен әлеуметтік резонанс екеніне тоқталады. Автор суицидті және автоагрессивті мінез-құлқы мәселесін қарастырып ғана қоймай оны шешудің (профилактикалық) алдын-алудың жолдарын қарастырған.

Кілт сөздер: суицид, конфликт, суицидтік мінез-құлқы, аутоагрессия, стресс факторлары, экстремалды жағдай.

Кіріспе

Өз-өзіне қол жұмсау мәселесі, адамзаттың ең көне мәселесі. Суицидке деген көзқарас философиялық, діни, құқықтық және ғылыми көзқарастарға байланысты болды. Статистика бойынша, әлемде күн сайын 3 мыңға жуық адам, жыл сайын 1 миллионға жуық адам өз еркімен өледі, бұл барлық өлімнің 1,5 пайызын құрайды.

Біздің мәліметтеріміз бойынша, соңғы жылдары суицид шығындардың жалпы санының 20-30% - ін құрайды. Бүгінгі күні өз-өзіне қол жұмсау әрекеттері маңызды мәселе болып табылғандықтан өзектілігі арта түседі. Өз - өзіне қол жұмсауға әрекет жасау әскери қызметкерлердің денсаулығының біржола бұзылуына, қызметтік міндеттерін орындауға қабілетсіздігін тудырып қоймай, сондай ақ орын алған жағдайларда әскери борыш өтеуден бас тартадындардың саны көбейіп әлеуметтік дүмпуге әкелуі мүмкін. Әскери қызметкерлер арасындағы өз - өзіне қол жұмсауға ұмтылу жеке құрамға әсер етеді, бөлімшелердің жауынгерлік дайындық деңгейін төмендетеді. Осындай мәселенің құпиялылығы мен ұзаққа созылуы офицерлер арасында әртүрлі шатасулар мен жағымсыздықтарды тудырды. Суицид фактілеріне жеңілдетілген көзқарасты қалыптастырып, олардың себебін тек әскери психикалық бұзылулардың әсерімен түсіндіруге тырысады. Бірқатар аймақтардағы суицидтік оқиғалардың мән-жайларын зерттеуі көрсеткендей,

өзін-өзі өлтірген жауынгерлердің 80%-дан астамы өткір психотравмалық жағдайларға тап болған сау адамдар. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы суицидті Қоғамдық денсаулықтың ең маңызды мәселелерінің бірі деп атайды. Әскери қызметкерлердің суицидтік мінез-құлқының себептерін, сондай-ақ оның алдын-алу мүмкіндіктерін С. Дигин (әскери ЖОО курсанттардың кәсіби әлеуметтенуі) сияқты зерттеушілер зерттеді; А.В.Барабанщиков, А.В.Боечко, И.В.Соловьев суицидтік мінез-құлық факторларының сипаттамаларын зерттеді; П.И.Юнацкевич армиядағы әскери қызметкерлердің суицидке қарсы мінез-құлықты қалыптастыру әдістемесін жасады.

Зерттеу әдістері

Мақаланы зерттеу барысында жинақтау, өңдеу, анализ, синтез тәрізді ғылыми әдістер мен методологиялық принциптер басшылыққа алынды. Суицид тақырыбын тереңірек ашуда отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне салыстырмалы талдау әдісіне жүгінді. Сонымен қатар компаративистикалық және құрылымдық-функционал-дық әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім

Қазіргі уақытта суицидтік мінез-құлық мәселесін зерттеу ғылымдар жүйесінде көптеген тәсілдерге ие күрделі, көп қырлы сала болып табылады.

Солардың бірі – А.Г.Амбрумова еңбектерінде берілген әлеуметтік-психологиялық көзқарас. Өзін-өзі өлтіруді ол басынан өткерген микроконфликттер жағдайында жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық дезадаптациясының салдары деп санайды[1]. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, Қазақстан суицид саны бойынша әлемде үшінші орында, ал Орталық Азия елдері арасында жетекші орында тұр. Осы ұйымның деректері бойынша, егер жылына миллионға жуық адам өз-өзіне қол жұмсайды, олардың сегіз мыңы-қазақстандықтар. Егер бүкіл әлемде әрбір 40 секунд сайын бір адам өзіне-өзі қол жұмсау орын алса, онда Қазақстанда әрбір сағат сайын біреу өз еркімен өмірімен қоштасады. Халықаралық денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, 2005 жылы Қазақстанда суицид нәтижесінде 3 919 адам қайтыс болды, оның 3 283 - і ер адамдар. Халықаралық денсаулық сақтау ұйымының сарапшылары 100 мың халыққа шаққанда 20-дан астам адамды құрайтын көрсеткіштер суицидтің критикалық шегі болып саналады. Статистика мәліметтері бойынша, Қазақстанда соңғы онжылдықта 100 мың тұрғынға шаққанда өз - өзіне қол жұмсау саны 52-53-ті құрады. Өзіне-өзі қол жұмсау ең көп орын алатын депрессиялық аймақтардың тізімінде Оңтүстік Қазақстан облысы, Ақтау, Солтүстік Қазақстан, сондай-ақ Қарағанды қаласы келтірілген. Тек 2021 жылдың үш айында 834 қазақстандық өз-өзіне қол жұмсаған. Жас

ұрпаққа келетін болсақ, осы жылдың басынан бастап 105 жасөспірім өз-өзіне қол жұмсады (2021 жылдың бірінші тоқсанында 50-ден астам адам өз өмірлерін қиды). Тағы 200-ге жуық жасөспірім өз-өзіне қол жұмсауға әрекет жасаған.

Қазақстанда ағымдағы жылдың үш айында қанша 834 қазақстандық өз-өзіне қол жұмсады. 2025 жылға қарай қазақстандықтардың саны 20 млн-нан асады деп санайды. Жаһандық ауқымда ер адамдар өз-өзіне қол жұмсауға бейім. Қазақстандықтардың ішінде өлтіргендердің 659-ы ер адамдар. Бұл ерлердің көпшілігі 35 жастан 44 жасқа дейін (141) болды. Суицид жасаған әйелдердің көпшілігі 45 пен 54 жас аралығында болды (31 жағдай).

«2021 жылдың үш айлық көрсеткішінде елде 1083 өзін-өзі өлтіру әрекеті тіркелді. Олардың 711-ін ер адамдар жасаған. Өткен жылдың ұқсас кезеңінде суицидтер аз болды-749 жағдай. Өткен жылы да өз-өзіне қол жұмсағандардың көпшілігі ер адамдар болды (589 адам)» [2].

Егер салыстырмалы талдау жүргізсек, 2005 жылы көршілес Қырғызстанда суицид саны бар болғаны 470 адамды, 2003 жылы Өзбекстанда - 1 417 мың адамды құрады. Сондай-ақ суицидтің жоғары деңгейі Шығыс Еуропа елдерінде (Ресей, Украина, Беларусь, Балтық елдері, Скандинавия елдері (Норвегиядан басқа), сондай-ақ Орталық Еуропа елдерінде (Германия, Швейцария, Австрия) байқалады. Суицидтің төмен деңгейі исламды ұстанатын елдерге (Сауд Арабиясы, БАӘ, Кувейт, Бахрейн), сондай-ақ Оңтүстік Еуропа елдеріне (Италия, Испания, Греция) тән. Әскерге шақыру жасындағы жастардың суицидтік мінез-құлқын зерттеуде суицидтік тәуекелдің негізгі факторлары анықталды. Бұл ішімдік мен есірткіге тәуелділік, психикалық бұзылулар және отбасылық және жеке тұлғалық қақтығыстардың салдарынан өмірдің мағынасын жоғалатуы, ауыр соматикалық ауру туралы хабардар болу, сондай-ақ жыныстық және әлеуметтік-еңбек мәселелері мен жалғыздық. Ғалымдардың пікірінше, аяқталған суицидтердің категориясы христиандық конфессиялар мен қарулы күштер құрылымдардың (армия, полиция) ер адамдары, 14-20 жас аралығындағы жастар және 40-50 жас аралығындағы кемелденген адамдар.

Өз зерттеулерінде И.Хоффман “жалпы институттармен» жұмыс істеп: бұл әлеуметтік қатынастарды нормативтік-құқықтық реттеудің жоғары дәрежесі бар әлеуметтік институттар деп атады. Әлеуметтік мақсаты бойынша И. Хоффман жалпы институттардың бес тобын бөледі, олардың бірі-армия [3].

Э.Дюркгейм суицид деңгейі жоғары арнайы әлеуметтік ұйымдарды да атап өтті, бұл қатаң ішкі бақылауы бар ұйымдар: армия, түрме, балалар үйлері және колониялар. Ол офицерлер арасындағы суицидтің көп жағдайда армиямен байланысты екенін жеткізеді. «Бұл мамандық үшін офицерлер арасындағы суицидтің жоғарылау коэффициенті қызметке деген жеккөрушілікке емес, керісінше әскери рухты құрайтын дағдылардың, қалыптасқан әдеттердің немесе табиғи бейімділіктердің жиынтығына ие деп көрсетті. Алғашқы екі класс үшіншіге қарағанда өзін-өзі өлтіруге бейімділігі жоғары» - дейді [4].

Әскери қызметкерлердің кәсіби қызметі стресс факторлары әсер ететін қиын және төтенше жағдайларда өтетіні белгілі. Бұл қызмет физикалық және эмоционалды стресске түсуімен, үлкен моральдық жауапкершілікті жүктегендіктен әскери қызметкердің өзі үшін де, оған бағынатындарға да оңайға түспейді. Егер біз өз-өзіне қол жұмсау тарихына көз жүгіртетін болсақ, Израиль армиясында шамамен 190 мың адам бар, 1974-1985 жылдар аралығында соғыс қимылдарына қатысушылар мен әскери емес бөлімшелердің әскери қызметкерлері суицидтік мінез-құлықтың кейбір айырмашылықтарын анықтады. Өз-өзіне қол жұмсамаған сарбаздар армиядағы табысты мансапқа, мінез-құлықтағы тәуелсіздік пен дербестікке, жоғарғы борыш сезіміне ие болды, олар көпшілігі психологқа жүгінген жоқ.

1992 жылы әскери қызметкерлердің өз-өзіне қол жұмсауының 479 жағдайы тіркелді. Бір таңқаларлығы, бұл ауқатты отбасылардан шыққан ер адамдар болып келген. Статистикалық мәлімет бойынша қол жұмсағандардың жартысынан көпшілігі бірінші жылы азаматтық борышын өтеп жүрген сарбаздар екендігін көруге болады.

К. Харабет: «әскерге шақыру бойынша әскери қызметкерлердің өз-өзіне қол жұмсауының негізгі себептеріне әскерге шақыруға дейінгі дайындықтың әлсіздігі салдарынан әскери-қызметтік бейімделу қиындық-тарын; тәрбиедегі кемшіліктерге, отбасындағы қалыптасқан тұрмыстық жағдайға байланысты әскери қызметкердің төмен психологиялық көңіл-күйі мен уәждемесін; әріптестері тарапынан болатын қорлауды; жекелеген әскери ұжымдардағы қиын адамгершілік ахуалды және басқа да әскери-қызметтік іс-әрекеттің теріс факторларын жатқызады» [5].

Әскери дәрігерлер, психологтар, әлеуметтанушылар бұл мәселенің себебін былай анықтайды: суицид себептері арасында бірінші кезекте (шамамен 40%) жеке қиындықтар және олармен байланысты рухани бастан кешулер (отбасының аш болуы, жақындарының ауруы мен қайтыс болуы, сүйікті қызының, әйелінің опасыздығы, ажырасу, жыныстық сәйкессіздік және т.б.).

Екінші орында (шамамен 35%) - әскери қызметтің қызметтік қиыншылықтары мен ауыртпалығы (дағдылану қиындықтарымен байланысты жанжалдар, қызметтің әртүрлі кезеңдеріндегі әскери қызметкерлер арасындағы қақтығыстар, басқа сарбаздардың басымдық көрсетуі, бастықтар мен бағыныштылар арасындағы ұлттық негіздегі қалыптасқан қатынастар және т.б.).

Үшінші орында (шамамен 10%) - қоғамға қарсы мінез-құлықпен байланысты қақтығыстар (қылмыстық жауапкершіліктен қорқу, олардың орынсыз әрекеттерін жариялаудан қорқу).

Төртінші орында (шамамен 5%) - денсаулық жағдайының нашарлауы (психикалық, соматикалық аурулар, дене кемістіктері).

Соңғы орында, әдетте, материалдық және тұрмыстық мәселелерге байланысты басқа да себептер бар.

Осы айтылғандарды қорытындылай келе өз-өзіне қол жұмсаудың негізгі

себебі-қызметтік және жеке қатынастар негізіндегі қақтығыстар болып отыр. Басқаша айтқанда, бұл психологиялық мәселе, сонымен бірге қоғамның әлеуметтік қолайсыздығы деп айтуға болады.

Әскери қызметкерлер және әскерилендірілген жоғары оқу орындарының курсанттары арасындағы суицидтік көріністердің ерекшелігі П. Юнацкевичтің еңбектерінде ұсынылған. Автор әскери қызметкерлердің барлық санаттары өз-өзіне қол жұмсау қаупіне ұшырайтындығын көрсетеді, бірақ әртүрлі санаттар үшін бұл құбылыстың себептері өзіндік нысаны бар. Күнделікті тәртіпсіздік, қызметтік мәселелерді шешудегі әділетсіздік және әскери қызметкерлердің әлеуметтік-құқықтық тұрақсыздығы, қызметтің пайдасыздығы және болашаққа деген сенімсіздік, армияның беделінің төмендеуі және азаматтық тұрғындардың бір бөлігінің әскерге теріс қатынасы, ақшалай қаражаттың төмен деңгейі және отбасылық өмірде туындайтын мәселелер офицерлер мен прапорщиктердің суицидін тудыратын факторлар болып табылады.

Өз-өзіне қол жұмсау оқиғаларының көпшілігін сарбаздар жасайды. Мұнда басты рөлді жауынгерлердің өмірлік қиындықтармен күресте әлсіз болуына әкелетін жастардың жас ерекшеліктері ойнайды. Әскери психологтар суицидтік жағдайды әртүрлі қақтығыстардың өзара әрекеттесуімен байланыстырады. Басталған сыртқы жанжал ішкі сипатқа ие болып, өзіне-өзі қол жұмсауға әкелуі мүмкін. Айта кету керек, суицидтік реакциялар, өмір құндылықтарының төмендеуі немесе жоғалуы жеке ерекшеліктеріне байланысты пайда болмайды. Сонымен қатар, олар суицидтік мінез-құлыққа тән және оның пайда болу ықтималдығын нақты көрсететін кез-келген жеке құрылымды анықтау мүмкін еместігін атап өтті.

Суицидке баратын әскери қызметкерлердің мінез-құлық ерекшеліктерін атап өтті. Олар қатал, бейімделмейтін мінез-құлыққа бейім, акцентуацияланған және психопатиялық мінез бітістеріне бейім. Әсіресе қиын жағдайларда, мерзімді қызметтегі әскери қызметкерлердің жас ерекшеліктері, жеке тұлғаның әлеуметтік және физикалық жетілмегендігі аясында компенсаторлық механизмдер бұзылады да, сонын салдары дұрыс емес мінез-құлыққа әкеледі.

А.Ж.Караяни, И.В.Сыромятников пікірі бойынша әскери суициденттердің өзіне тән тұлғалық ерекшеліктеріне мыналарды жатқызады:

- өзін-өзі бағалаудың төмен немесе төмендетілген деңгейі, өз-өзіне сенімсіздік;
- өзін-өзі жүзеге асырудың жоғары қажеттілігі;
- симбиотикалық, олар үшін жылы, эмоционалды байланыстардың, басқалардың түсінуі мен қолдауы, қарым - қатынастың шынайылығы маңызды болуы;
- шешім қабылдаудағы қиындық;
- мазасыздықтың жоғары деңгейі, қиын жағдайында оптимизм мен белсенділік деңгейінің төмендеуі;
- өзін-өзі айыптауға бейімділік, өз кінәсін асыра бағалау;
- төмен дербестік;

- әлеуметтенудің жеткіліксіздігі, тұлғаның жетілмегендігі [6].

Біздің қарастырған мәліметтеріміз бойынша, өз-өзіне қол жұмсау туралы шешім қабылдаудың ең ықтимал себептері ретінде әскери бейімделу, қылмыс пен әрекет үшін жауапкершіліктен қорқу, әскери ұжымдағы әлеуметтік мәртебені жоғалту, әріптестердің қорлауы мен қорқытуы болуы мүмкін. Әрине, жеке проблемалар ұзақ соматикалық немесе психикалық ауру, жақын адамның өлімі немесе опасыздығы да әсер етеді. Өз-өзіне қол жұмсау ықтималдығы азаматтық борышын өтеудің бастапқы кезеңінде, қарауылда қызмет атқару кезінде, сондай-ақ бөлімшеде ауыр моральдық-психологиялық ахуал қалыптасқан жағдайда айтарлықтай жоғары болады.

Көп жағдайда рухани жетілмеген, физикалық және эмоционалды дайын емес жастар әскерге келеді. Әскери қызметтің ерекшеліктері, басшылық тарапынан әскери қызметкерлердің жеке психологиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне, олардың отбасылық және тұрмыстық проблемаларына назар аудармауы кейде олардың суицид тенденцияларының пайда болуына әкеледі. Бұл теория бойынша суицид адамның экстремалды жағдайдағы мінез-құлқының нұсқаларының бірі болып табылады, ал жағдайдың суицидгенділігі оның өзінде қамтылмайды, адамның жеке ерекшеліктерімен, оның өмірлік тәжірибесімен, зерделілігімен, табиғатымен және тұлғааралық қатынастардың тұрақтылығымен анықталады.

Қазіргі суицидологияда суицидті зерттеудің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі суицидтік тұлғаның жеке басын зерттеу болып табылады. Суицидтік жауынгердің тұлғасын зерттеу В.К.Шамрея, В.В.Нечипоренко, Н.М.Вольнова, Т.А.Карамзин және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады. Ғалымдар кейбір қайталанатын психологиялық қасиеттерді анықтағанымен, сарбаздың жеке тұлғасында нақты суицидтік мінез-құлықтың патологиялық бейімділігі бар белгі көрінуі байқалмайтындығын айтады. В.К.Шамрейдің пікірінше күндізгі уақытта өз-өзіне қол жұмсаған әскерилердің ерекше истерикалық қозғыш мінезге ие екендігін және импульсивтілік пен дұшпандықтың жоғарылауымен ерекшеленеді. Өзіне-өзі қол жұмсау қаупі мақсатқа жетуде мақсаттылық пен шамадан тыс табандылық, аффективтік және эмоционалды тұрақсыздық, шамадан тыс көпшілдік немесе жеткіліксіз қарым-қатынас, өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі сияқты тұлғаның қарама-қарсы қасиеттерімен жоғарылауы мүмкін. Әскердегі суицидтің алдын алудың екі негізгі нұсқасы бар. Бірінші нұсқа – психикалық сау адамдарда жалпы психикалық күйзеліс пен суицидтік бейімділіктің алдын алу. Ал екінші нұсқа – психикалық ауытқулардан зардап шегетін әскери қызметшілер арасындағы суицидтік әрекеттердің нақты алдын алу, тікелей анықтау және алдын алу. Бірінші нұсқада профилактикалық жұмыстың негізгі жауапкершілігі әскери-саяси жұмыс жөніндегі орынбасарлары мен командирлерге, сондай-ақ психологтарға, екінші нұсқада медициналық қызметке жүктеледі. Кейбір ғалымдардың пікірінше, әскери қызмет жағдайында суицидтік тенденциялар әскери қызметкердің аз санында байқалады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, психологиялық алдын алу іс-шаралары әскери қызметкерлердің суицидтік мінез-құлқына бейімділігін ерте анықтауға, әскери кәсіби қиындықтар мен отбасылық-тұрмыстық мәселелерді шешуге шұғыл психологиялық көмек көрсетуге, сондай-ақ әскери қызметкерлердің әскери қызметке бейімделуін арттыруға бағытталуы тиіс деп айта аламыз. Біріншіден, тәуелділік бұзылыстары бар адамдарды ерте анықтауға ерекше назар аудару керек. Айта кететіміз, әскери қызметкерлердің суицидтік мінез-құлқының алдын алу тек мұнымен шектелмейді. Психологиялық алын алу жұмыс әлеуметтік, психологиялық, медициналық, құқықтық және педагогикалық сипаттағы шараларды біріктіретін көп деңгейлі жүйе болуы керек. Біздің ойымызша, психологиялық алдын алу жұмысы келесі кезеңдерді қамтуы керек.

1. Психолог пен психиатрдың әскерге шақырылғандарды тексеруін жетілдіру.

2. Әскери қызметкерлердің психикалық денсаулығын сақтауды қамтамасыз ететін психогигиеналық және психопрофилактикалық сипаттағы іс-шараларды ұйымдастыру.

3. Әскери қызметкерлер арасында жоғары суицидтік тәуекел топтарын ерте анықтау.

4. Командирлер мен сержанттар арасында дағдарыстық жағдайларда алғашқы психологиялық көмек көрсету дағдыларын қалыптастыру.

5. Жедел тұлғалық дағдарыс жағдайындағы әскери қызметкерлерге адекватты психологиялық көмек көрсету және оларды жеңу стратегияларын қалыптастыру.

6. Әскери қызметке жаңадан келгендердің жеке басын бейімдеуге бағытталған психологиялық тренингтер өткізу.

Нәтижесінде, әскери қызметкерлердің суицидтік мінез-құлқы мәселесінің ауырлығы мен өзектілігі әскери психологтардан және барлық лауазымды тұлғалардан осы құбылыстың мәнін түсінуді, оны диагностикалаудың негізгі әдістерін меңгеруді және профилактикалық жұмыстарды ұйымдастыруды талап ететінін ерекше атап өткен жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1. Амбрумова А.Г. Индивидуально-психологические аспекты суицидального поведения. – М.: Изд-во НИИ психиатрии МЗ РСФСР, 1978. – 78 с.

2. Казахстан занимает третье место в мире по количеству суицидов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://onlaine.zakon.kz> > Document. [қаралған күні 7.01.22].

3. Хоффман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: пер. с англ. / Под ред. Г.С. Батыгина и Л. А. Козловой. – М.: «Институт социологии РАН», 2003. – 27 с.

4. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / пер. с фр. с сокр.; под ред. В.А. Базарова. – М.: Мысль, 1994. – 399с.

5. Kharabet, K.V. Suicidal behavior as a form of deviant behavior of military personnel.

– М.: Фан, 2019. - No. 2. - S. 13-14.

6. Нечипоренко В.В., Литвинцев С.В. Проблема самоубийств в обществе и Вооруженных Силах // Военно-медицинский журнал. – 1996. – № 12. – 12 с.

Набиева Ж.Ж.

Психологические особенности суицидального поведения военнослужащих

Последний год уровень суицидов является одним из самых значимых показателей психического здоровья людей, в том числе у военнослужащих.

Самоубийство, совершаемые ими, относятся к категории наиболее тяжелых чрезвычайных происшествий. В результате они имеют не только моральные и экономические последствия, но и большой социальный резонанс. Это проблема для государства остается весьма актуальной.

Ключевые слова: суицид, суицидент, конфликт, суицидальное поведения, аутоагрессия, стресс-факторы, экстремальная ситуация.

Zh.Zh. Nabieva

Psychological features of suicidal behavior of servicemen

The suicide rate is one of the most significant indicators of mental health in society, including in the armies of the countries of the world. Suicides committed by military personnel are among the most severe emergencies. They have not only moral and economic consequences, but also a great social resonance. Therefore, for military personnel, the problem of suicide and auto-aggressive behavior remains very relevant.

Key words: suicide, conflict, suicidal behavior, auto-aggression, stress factors, extreme situation.

References:

1. Ambrumova, A.G. (1978). Individualno psihologisheskie aspekty suicidalnogo povedeniya. [Individual psychological aspects of suicidal behavior. – М.: Publishing house of the Research Institute of Psychiatry of the Ministry of Health of the RSFSR]. – 78 p.
2. Kazakhstan zanimaet tretye mesto v mire po kolichestvu suicidov. [Kazakhstan ranks third in the world in terms of the number of suicides]. [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://online.zakon.kz> > Document.priказ? [in Russian].
3. Goffman, I. (2003). Analys freimov: essy ob organizatsy povsednevnogo opita. [Analysis of frames: an essay on the organization of everyday experience]. Per. from English / Ed. G.S. Batygin and L.A. Kozlova. – М.: Institute of Sociology RAS. -27 p.
4. Durkheim, E. (1994). Samoybistvo: Sosiologishesky etud. [Suicide; A Sociological Study/ Per from fr.with abbr.; Ed. V. A Bazarov.-]. – М.: Mysl. – 399 p.
5. Kharabet, K.V. (2019). Suicidal behavior as a form of deviant behavior of military personnel. Law in the Armed Forces. – М.: fan. - P. 13-14.
7. Nechiporenko, V.V., Litvintsev, S.V. (1996). Problema samoybeistv v obshestve I Vooruzhennykh silax. [The problem of suicides in society and the Armed Forces] // Military Medical Journal. - No. 12. – 12 p.

Нәбиева Жанар	М. Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан университеті мектепке дейінгі және бастауышта білім беру кафедрасының оқытушысы, Орал, Қазақстан
Набиева Жанар	преподаватель кафедры дошкольного и начального обучения Западно-Казахстанского университета имени М. Отемисова, Уральск, Казахстан
Nabieva Zhanar	lekturer department preschool and primary education, West Kazakhstan University named after Mahambet Utemisov, Ural, Kazakhstan

Е.Б. Адильжанов¹

¹С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты,
Алматы, Қазақстан
(E-mail: ers.76@mail.ru)

Тұлға аралық жанжалдарды шешудегі командирдің жұмысы

Бұл мақала әскери қызметшілер арасында туындап жататын тұлғааралық жанжалдардың мәселесін шешуге арналған. Автор командирлердің әскери топтағы қақтығыстарға деген әр түрлі көзқарастарына сараптама жүргізген. Әскери қызметшілердің арасындағы қақтығыстарды шешуде командирлердің атқаратын рөліне тоқталған. Сонымен қатар, тұлғааралық жанжалдардың алдын-алуда объективті шарттары мен субъективті әдістерін талдайды. Командирлер қызмет барысында әскери қызметшілер арасындағы конфликтілік жағдайды болдырмау, алдын алу үшін адам психикасының табиғатын, құрылымын, динамикасын жалпы психологиялық білім жүйесін қалыптастыруы қажеттігін негіздейді.

Әскери қызметшілер арасындағы тұлғааралық жанжалдарды шешу үшін командирдің үшінші тұлға рөліндегі әрекеттерінің ықтимал алгоритмі ұсынылады. Шиеленісті жағдайларда ерекшеліктерін ескере отырып, ықтимал алгоритмді нақтылауға және өзгертуге болатынын жеткізеді.

Кілт сөздер: командир, бағынышты, әскери қызметші, тұлғааралық қақтығыс, алгоритм, келіссөздер.

Kipicne

Қазіргі таңда еліміздегі әскери борыш өтеушілердің арасында белең алып тұрған қоқан-лоқы мен жанжал өзекті мәселердің бірі болып отыр. Бұл мәселені шешуде командирлердің орны ерекше. Әскери психологияның саласында тұлғааралық қақтығыстарды шешу мәселесі өте күрделі болып келеді. Жалпы әскери қызметшілердің өзара әрекеттесу процесінде пайда болған кез-келген тұлғааралық қақтығыс әртүрлі себептерден туындайды. Көптеген жағдайларда көшбасшының жанжалды жағдайда сындарлы шешуі білімді, білікті маман екендігін көрсетеді. Сонымен бірге, бұл әртүрлі шешімдердің ортақ бір қасиеті бар – қақтығыстардың өзара әрекеттесуін тудырған себептерді жою қажеттілігі.

Бұл тұрғыда қақтығыстардың өзара әрекеттесуіне себеп болған қайшылықтарды шешуді объективті және субъективті элементтердің бірлігін қамтитын қақтығыс жағдайын қайта құру призмасы арқылы қарастыруға болады. Осы тұрғыдан алғанда, жанжалдың өзара әрекеттесуін басқаруға болады. А.Я.Анцупов атап өткендей, қақтығыстарды басқару дегеніміз - қатысушылардың немесе сыртқы күштердің қақтығысты бақылау процесін білдіреді, осылайша оның нәтижесі сындарлы болады [1].

Зерттеу әдістері

Тақырыпты зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздемесінде авторлар қазіргі заманғы әскери педагогика және психологиялық зерттеулердің іргелі тұжырымдарын басшылыққа алады. Зерттеу барысында (ситуациялық) оқиғалар мен құбылыстар, командир қызметін жүйелік-құрылымдық талдау, салыстырмалы, теориялық таным сияқты жалпы ғылыми зерттеу тәсілдері қолданылып, тұжырымдалды.

Негізгі бөлім

Командирдің тұлғааралық қақтығыстардың алдын алу және шешу жөніндегі жұмысы екі негізгі бағыт бойынша жүзеге асырылуы мүмкін. Біріншіден, бұл тұлғааралық қақтығыстардың алдын алуды қамтамасыз ететін объективті жағдайлар жасау. Екіншіден, бұл жанжалды жағдайлардың алдын алу мен шешудің субъективті тәсілдері [2].

Тұлғааралық жанжалдардың алдын алуды қамтамасыз ететін объективті жағдайларға мыналар жатады:

1. Әскери қызметшілердің тыныс-тіршілігіне қолайлы жағдайлар жасау: демалыс пен бос уақытты өткізу үшін казармалар мен тұрмыстық жағдайларды дұрыс ұйымдастыру; уақтылы және сапалы медициналық қызмет көрсету; әскери қызметшілердің мәдени-демалыс (шығармашылық), әскери-техникалық және әскери-спорт салаларында өзін-өзі танытуына мүмкіндік беру; уақтылы нормативтік азық-түлікпен, заттай және ақшалай қамтамасыз ету; бос уақытының болуы және т. б.

2. Лауазымдық қызметтің нормативтік-құқықтық негіздерін оңтайландыру: тұлғааралық қатынастардың жарғылық ережелерін бұзғаны үшін жеке жауапкершілікті күшейту; жанжал көздеріне психологиялық қарсылықты дамыту мақсатында барлық деңгейдегі командирлердің моральдық-құқықтық және әскери тәрбиесін, сондай-ақ бастапқы психологиялық-педагогикалық даярлығын ұйымдастыру; тұлға аралық қақтығыстарды шешуде қоғам мен бөлімшелер активінің рөлін арттыру; әскери қызметті жалпы ұйымдастыруды және бөлімшелердегі бақылау режимінің тиімділігін арттыру; жанжал жағдайлары туралы ақпаратқа жедел әрекет ету; материалдық және рухани игіліктерді, жұмыс көлемін әділ бөлу және т.б.

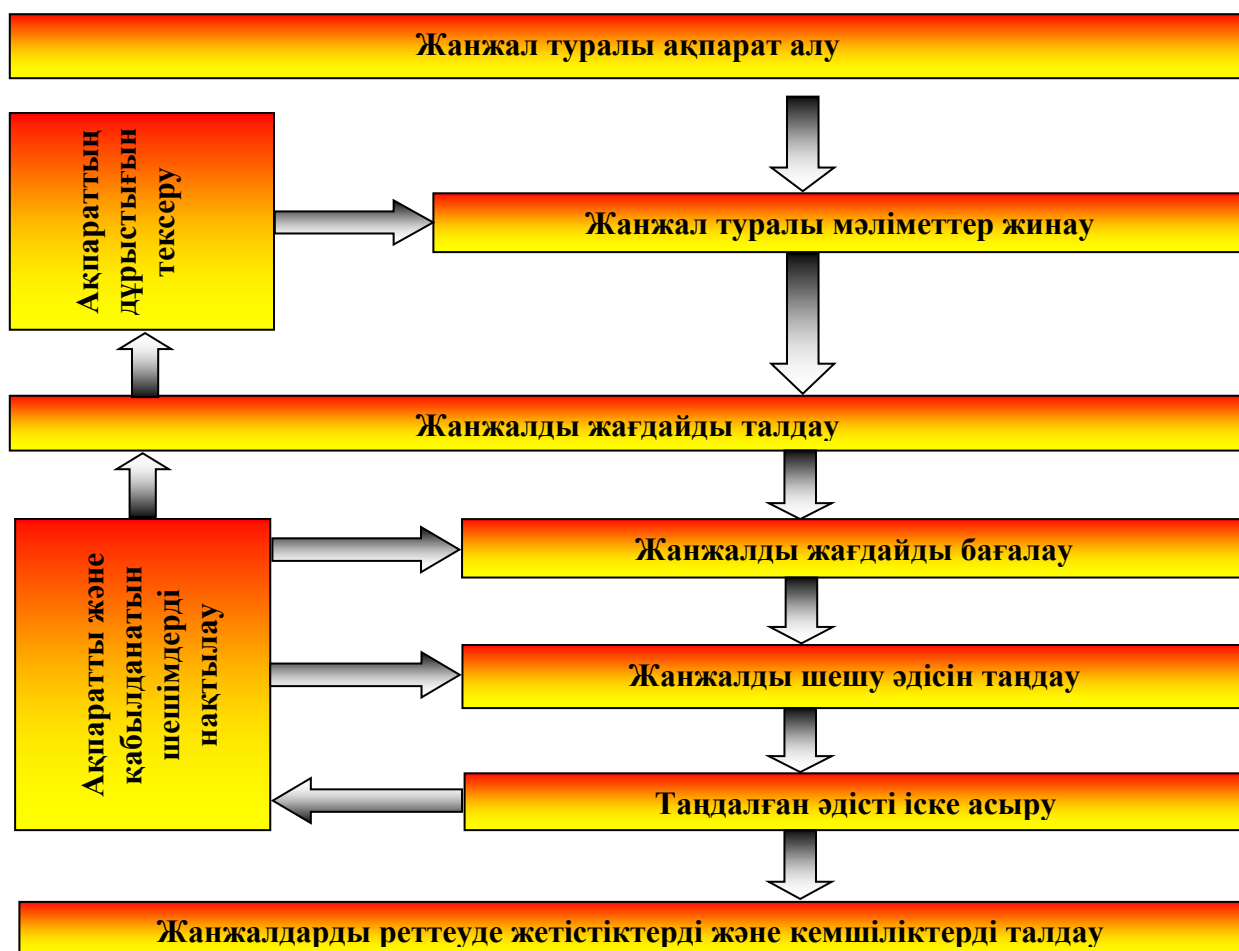
Жанжалды жағдайлардың алдын алу мен шешудің субъективті жолдары.

Қызметтің бұл бағыты командирлердің өздерінің де, бағыныштыларының да жанжалсыз мінез-құлық дағдыларын дамытуынан тұрады. Біріншіден, әскери қызметшілер арасында жанжал жағдайындағы адам психикасының қызмет ету ерекшеліктері туралы білім жүйесін қалыптастыру; екіншіден, жанжалдың психикалық табиғаты, құрылымы, динамикасы, формалары және әскери қызметшілер арасындағы қақтығыстардың мүмкін нәтижелері туралы білімді қалыптастыру. Егер

командир бағыныштылардың қызметін (мінез-құлқын) бағалаудың жоғарыда аталған әдістерін қолдануда икемділік танытпай, олардың біреуіне ғана басымдық берсе, онда оның өзі мен оның қарамағындағылар арасындағы кикілжіңнің себебі осы болуы мүмкін. Әрбір әдіс, өзіңіз білетіндей, өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Қақтығыстардың алдын алу үшін ең алдымен атқарылған істерді, содан кейін сәтсіз болған нәрсені бағалаған жөн. Бағалаушы істің мәнін жақсы білуі керек, формасы бойынша емес, мәні бойынша баға беруі керек және оның әртүрлі әдістерін қолдануы керек.

Кемшіліктердің (қателердің) болжамды себептерін анықтау және хабарлау, жаңа мақсаттар мен міндеттерді нақты тұжырымдау, қол астындағыларды сапалы қызметке ынталандыру қажет. Өкінішке орай, нақты тәжірибеде офицер жиі қол астындағылар арасындағы ашық қақтығыстың куәгері болуға мәжбүр болады. Сонда конфликтке қатысты жалғыз басқарушылық ықпал, оны шешу (реттеу) болып табылады (1 сурет).

1 сурет – Жанжалды шешу (реттеу) бойынша командирдің іс-әрекетінің алгоритмі

Әскери ұжымдардағы қақтығыстарға командирлердің көзқарасына тоқталатын болсақ ол жерде көбінесе екі экстремалды позиция қарастырылады. Біріншісі, оның жақтастары өткір жағдайлардың маңыздылығы мен ықтимал салдарын, олардың қарым-қатынасқа әсерін және әскери командадағы жалпы атмосфераны жете бағаламау. Басқа позицияны ұстанушылар жанжалдан шектен тыс қорқынышты көрсетеді. Жанжалды

жағдайларды зерттеумен айналысатын мамандар істің жай-күйіне, қызмет нәтижелеріне, әскери қызметшілердің қарым-қатынасына да оң әсер етуі мүмкін деп санайды [3].

Әскери ұжымдардағы қақтығыстарға командирлердің көзқарасына тоқталатын болсақ ол жерде көбінесе екі экстремалды позиция қарастырылады. Біріншісі, оның жақтастары өткір жағдайлардың маңыздылығы мен ықтимал салдарын, олардың қарым-қатынасқа әсерін және әскери командадағы жалпы атмосфераны жете бағаламау. Басқа позицияны ұстанушылар жанжалдан шектен тыс қорқынышты көрсетеді. Жанжалды жағдайларды зерттеумен айналысатын мамандар істің жай-күйіне, қызмет нәтижелеріне, әскери қызметшілердің қарым-қатынасына да оң әсер етуі мүмкін деп санайды.

Командир қақтығысушы тараптардың бірі болып табылады және қарамағындағылармен мәжбүрлі қақтығысқа түседі. Оның себебі – әскери қызметкерлерді толық материалдық және қаржылық қамтамасыз ету, Қызмет көрсету және тұрмыстық жағдайын қамтамасыз ету үшін ресурстардың жетіспеушілігі. Дәл қазір командир кездейсоқ жағдайда бағыныштылармен және оның жеке қасиеттерімен, бағыныштылармен ортақ тіл таба білуімен, оларға деген көзқарасымен, оларға әсер ету әдісімен жұмыс істеуге мәжбүр, әскери топ өзіне жүктелген міндеттерді орындай ала ма, жоқ па, соны анықтайды. Сонымен қатар, жанжал көбінесе сигналдық функцияны орындайтынын, ұжымдағы, басшының ұйымдастырушылық қызметіндегі белгілі бір қолайсыздықты көрсететінін есте ұстауы керек.. Пайда болған күйзелістерді мұқият талдау офицерге негізгі «ауырсыну» нүктелерін анықтауға көмектеседі [4].

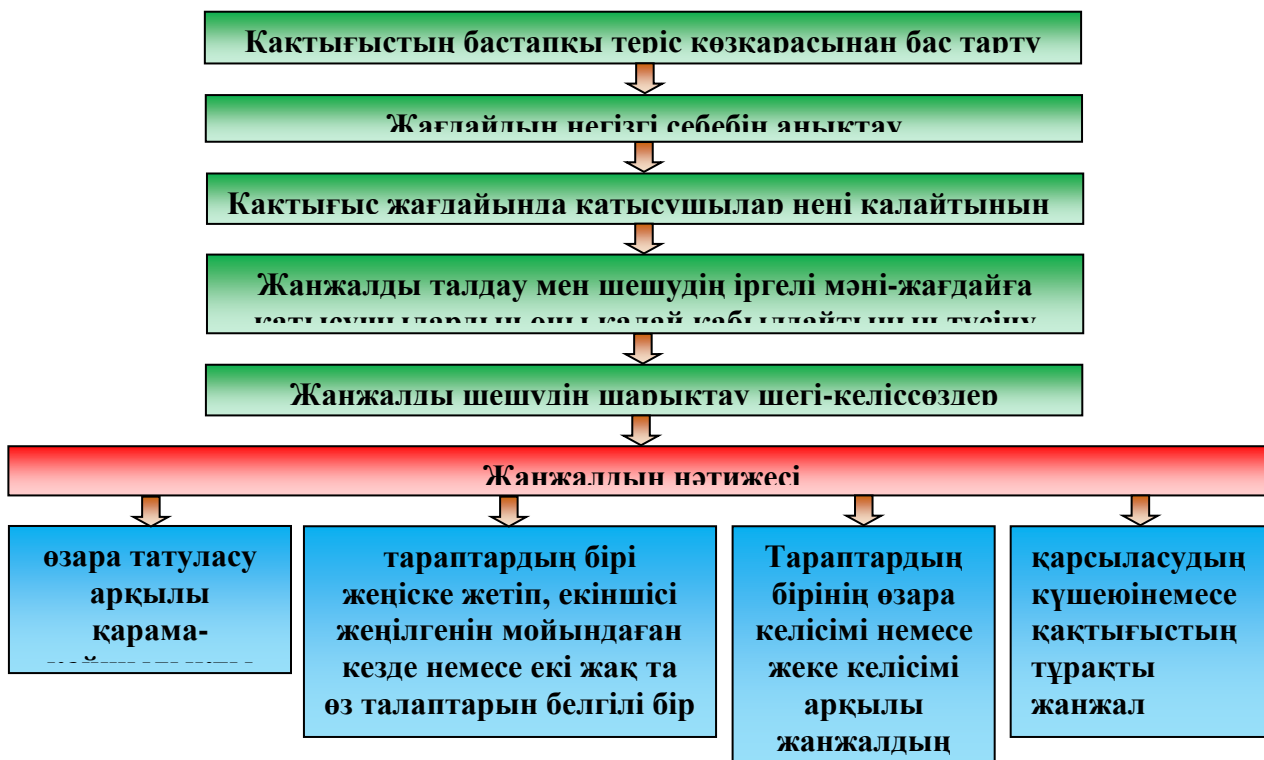
Әскери ұжымда командир бағыныштылар арасында туындайтын жанжалдарды шешу мақсатында үшінші тарап рөлінде араласуға мәжбүр болатын жағдайлар жиі кездеседі. Тәжірибе көрсеткендей, жанжалға уақтылы араласу қақтығыстардың деструктивті сценарийлеріне кедергі келтіруі мүмкін. Мұндай жағдайды шешу үшін әскери ұжымдағы жанжалдарды үшінші тарап рөлінде шешу процесінде командирдің іс-қимылының мүмкін алгоритмі ұсынылады.

Ұсынылған әрекеттер тізбегі нақты қақтығыс жағдайының ерекшеліктерін ескере отырып нақтылануы және өзгеруі мүмкін. Бірден ескерту керек, офицерге белгілі бір қақтығыс жағдайында мінез-құлыққа дайын рецепт бере алмайды:

1. Егер командир жанжалды жағдайды негізінен оның беделіне, ұжымдағы билігіне, істердің жалпы әл-ауқатына қауіп төндіретін болса, онда бұл оның өзін қорғауға немесе шабуыл жасауға деген ұмтылысын тудырады.

Қақтығысты тиімді шешу үшін командирге қазіргі жағдайды терең талдау қажет. Ол қақтығыстың негізінде жатқан қайшылықты анықтауды, оның негізгі себебін, қатысушылардың көздеген мақсатын, бір-біріне деген көзқарасын анықтауды қамтиды.

2. Туындаған жағдайдың негізгі себебін анықтау ерекше маңызға ие. Қақтығысты шешу бірінші кезекте оның себептерін жоюды көздейді.

2 сурет – Жанжалдарды шешу бойынша ұсынылатын командирдин жұмыс алгоритмі

Кейде қақтығыстың себебі анық болса қиындықсыз шешуге болады. Мысалы, қолбасшы қарамағындағылардың ойынша қате шешім қабылдап, олардың бірі оған өз орнын өзгерту қажеттілігіне сендіру үшін барады. Немесе әскери қызметші басқаға қатысты әдепсіздікке, дөрекілікке жол берді, ол өз кезегінде өзін ұстай алмай, қысқа мерзімді эмоционалды қақтығыс туындады. Бұл мысалдардың себебі айқын. Мұндай жанжалды жағдайларды қарапайым деп атауға болады (шешу арқылы емес, себебін анықтау және жою арқылы). Сонымен, жанжалдар физикалық және психологиялық шамадан тыс жұмыс негізінде, қызметтегі кенет қиындықтардан, кез келген түсінбеушіліктен туындайды. Сол түрге жауынгерлердің қарым-қатынасындағы лезде «жарқырау» жатады, ұнатпаған сөзге немесе әріптестердің әрекетіне жауап ретінде және т.б.

Бірақ көбінесе қақтығыстар басқаша дамиды: пайда болған қарама-қайшылық біртіндеп жетіліп, қарым-қатынастардағы шиеленіс біртіндеп жинақталады, наразылық тиісті жағдайда ашық қақтығысқа айналады.

Адамның реакциясы бізге адекватты емес, тым қатал, эмоционалды болып көрінетін барлық жағдайларда, індеттің нақты себебі бұл эпизодта емес деп айта аламыз және оны түсіну үшін командир жанжалға қатысушылардың қарым-қатынасының астарын зерттеуі керек. Оның қатысушылары (немесе олардың біреуі) келіспеушілік себебін жасыруға тырысып, жанжалдың шынайы себебін жасыруға тырысатын жағдайды түсіну әсіресе қиын.

Бір нәрсе анық, жағдайды түсіну үшін командир міндетті түрде

қақтығыстың шынайы себебін, оның негізінде жатқан негізгі қайшылықты анықтауы керек.

Бұл қайшылықтың қаншалықты шынайы екенін анықтау маңызды. Жалған (иллюзорлық) қайшылықтарға негізделген қақтығыстардың туындауы сирек емес. Жауынгерлерге олардың ұстанымдары сәйкес келмейтін сияқты коринеди. Бұл жағдайларда жанжалды шешу, түсініспеушіліктерді анықтау және осы негізде келісімге келу үшін өзара ақпарат жеткілікті.

Командирдің негізгі қайшылықты анықтауы оған тараптардың ұстанымдарын нақтылауға көмектеседі. Әдетте, конфликтте «белсенді» және «пассивті» (кейде орнын ауыстыра алатын) жағы болады. Әрине, алдымен белсенді тарап көздеген мақсаттарды нақтылау қажет.

3. Командир үшін шиеленіс жағдайына қатысушылардың неге ұмтылатынын түсіну маңызды.

Әдетте адам өз мақсатын мынадай жолмен қалыптастырады: басқа адамның шешімін өзгертуіне қол жеткізу үшін, ол бұдан былай әрекет етпейді, өзінің қателігін түсінді, кешірім сұрады және т.б. Сонымен бірге ол ешқашан басқасына соққы бергісі келетінін, оны ренжітіп, оған зиян тигізгісі келетінін айтпайды. Шын мәнінде, бұл көбінесе жанжалға қатысушының негізгі мақсаты болып табылады. Мұндай «эмоционалды» қақтығыстар әсіресе әскери ұжымдар үшін жойқын.

Қақтығысқа қатысушылардың мүмкін болатын мақсаттарын талдай отырып, тараптар көбінесе оларды дереу, перспективалы және «өткенге реакция» деп бөлетінін ескеру қажет.

Жақын мақсаттар, әдетте, қандай да бір қарапайым әрекетті білдіреді- шешім қабылдау немесе жою, тапсырманы, жүктемені алып тастау, кешірім сұрау және т.б. мұндай жағдайда, жағдайды бағалай отырып, командир мүмкіндігінше талап етілгенді орындауы керек.

Тараптардың ұзақ мерзімді, алыс мақсаттары қарым-қатынас жүйесін қайта құруға, басшының жұмыс стилін, әріптестердің мінез-құлқын өзгертуге ұмтылу сияқты көрінуі мүмкін. Мұндай қақтығыстарды шешу бірден болмайды, өйткені конфликттің өзі ұзақ процесті қарастырады. Бір күнде бір бөлімшедегі тұрмыс пен қызмет жағдайын жақсарту, офицерлердің жұмыс стилін қайта құру, адамдардың психологиясын өзгерту мүмкін емес. Қақтығыстың бұл түрін шешу көшбасшыдан біртіндеп қадамдарды талап етеді. Бірақ бірінші қадамды бірден, қақтығысушы тараптардың алдында жасау өте маңызды.

«Өткенге реакция» ретіндегі мақсаттың өзіндік ерекшелігі бар: адам келісе алмайтын нәрсе болды, жағдайды өзгерту мүмкін емес, бірақ оның реакциясы соншалықты күшті, сондықтан «фактіден кейін» қақтығыс туындайды. Оның үстіне, эмоциялар мен көңіл-күйге көніп, адам қолтық астынан шыққан бірінші дерлік әріптесін «тазалау үшін» таңдай алады. Белгілі бір мағынада мұндай қақтығыстар пайдасыз және реакцияны, сондай-ақ агрессивті реакцияны тудыруы мүмкін. Бұл жағдайда онымен тыныш сөйлесу кез келген егжей-тегжейлі іс жүргізуден әлдеқайда тиімді болады.

4. *Қақтығысты талдау және шешу үшін жағдайға қатысушылардың оны қалай қабылдайтынын түсіну маңызды емес.*

Адам өзінің дұрыс екеніне көзі жетпесе, ашық қақтығысқа бармайды. Қақтығыс жағдайында біз әрқашан өз ұстанымымызды «дұрыс», «адал», «логикалық», «ақылға қонымды» деп қабылдаймыз, ал екінші тараптың ұстанымы тікелей қарама-қарсы болып келеді. Әлеуметтік психологтар адамдардың басқалармен қарым-қатынасына симметриялы сипат берудің тұрақты тенденциясын анықтады: басқаша айтқанда, біз өзіміз жақсы көретін адамдардан жақсы қарым-қатынас күтеміз және біз өзімізді жақсы көретін адамдар бізді жақсы көрмейді деп ойлаймыз. Қақтығысты шешу кезінде қолбасшы соқтығыс кезінде екі жақтың да бір-бірін күдік, сақтық, құпиялық призмасы арқылы қабылдайтынын түсінуі керек. Олар өзара байланысқа түсуге құлықсыз боп келеді. Жағдайдың жалпы шиеленісуі, екі жақтың сезімдері әсер етеді. Командир қақтығысты шешудің жолын немесе бірнеше жолдарын таңдауы керек. Қақтығысты шешудің оңтайлы жолын таңдай білу – қолбасшы-басшының кемелділігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі болмақ.

5. *Қақтығыстарды шешудің шарықтау шегі – келіссөздер.* Туындаған қарама-қайшылықты жағдайды мәселені іскерлік, сындарлы талқылау жазығына көшіру – бұл командирдің әскери ұжымдағы жанжал құбылыстарын басқарудағы басты міндеті.

Әрбір ашық конфликті жағдайда қатысушылардың өз ұстанымдарын өзара нақтылауы, көзқарастар алмасуы, яғни келіссөздер кезеңі қамтылады. Олардың сәттілігі немесе сәтсіздігі көп жағдайда қақтығыстың нәтижесін анықтайды.

Нәтижелер өте әртүрлі болуы мүмкін:

- өзара татуласу арқылы қарсылықты толық жою;
- тараптардың бірі жеңіп шыққан, ал екіншісі өзін жеңілген деп таныған кезде немесе екі тарап өз талаптарын белгілі бір дәрежеде қанағаттандырған кезде қарсыласудың жойылуы;
- тараптардың бірінің өзара жеңілдіктері немесе жеке концепсиялары арқылы жанжалдың әлсіреуі;
- конфронтацияның күшеюі немесе қақтығыстың тұрақты қақтығыс жағдайына айналуы және т.б.

Келіссөздер ортақ шешім табуға, ортақ ұстанымды әзірлеуге немесе ымыраға келуге бағытталған позицияларды үйлестіру функциясын орындайды. Қатысушылардың келісімге келу, позицияларды жақындастыру, өзара қолайлы шешім әзірлеу қажеттілігіне көзқарасы болған жағдайда ғана келіссөздер мүмкін және нәтижелі болатыны сөзсіз.

Әскери қызметшілер арасындағы жанжалдарды шешудегі командирдің іс-әрекеттерінің бұл реттілігі қарапайым қақтығыстар кезінде үшінші тарап рөлінде азайтылуы мүмкін.

Қорытынды

Шиеленіс жағдайларын жан-жақты талдау оларды дер кезінде алдын алу қақтығыстарды тез арада жоюды қамтамасыз етеді, сонымен бірге бағыныштылардың адамгершілік тәрбиесін жақсартуға ықпал етеді. Қолбасшы адамдардың қарым-қатынасына әсер етудің жанама әдістерін де (оларды ортақ іс-әрекетпен, ортақ мақсаттар мен міндеттермен біріктіру), сондай-ақ жанжалды жағдайларды басқарудың тікелей әдістерін қолдана алады.

Қақтығыс жағдайларын сауатты шешу және олардың туындауының алдын алу - қазіргі заманғы командирдің жоғары кәсіби дайындығының белгісі. Сондықтан әскери ұжымдағы тұлға аралық қақтығыстарды шешу тәжірибесі мен білімін дамыту барлық деңгейдегі командирлердің кәсіби біліктілігін арттырудағы ең маңызды бағытының бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Анцупов А.Я. Офицерлердің қарым-қатынасындағы тұлғааралық жанжалдардың алдын алу және шешудің әлеуметтік-психологиялық негіздері: психология ғылымдарының докторы диссертациясы 19. 00.14. – 1993.
2. Бархаев Б.П., Караяни А.Г. Офицердің кәсіби қызметінің психологиясы мен педагогикасы. – М: Әскери баспа үйі, 2006. – 219 б.
3. Бархаев Б.П., Караяни А.Г. Офицердің кәсіби қызметінің психологиясы мен педагогикасы. – М: Әскери баспа үйі, 2006. – 380 б.
4. Кибанов А.Я., Ворожейкин Д.К. Конфликтология. – М: ИНФА-М, 2010. – 97 б.

Адильжанов Е.Б.

Работа командира по разрешению межличностных конфликтов у военнослужащих

В данной статье раскрыты проблемы разрешения межличностных конфликтов у военнослужащих, проанализированы объективные условия и субъективные способы профилактики конфликтных ситуаций, раскрыты разное отношение командиров к конфликтам в воинских коллективах. Даны направления деятельности командиров, необходимых для формирования системы знаний об особенностях функционирования психики человека в конфликтных ситуациях, формирование знаний о психической природе, структуре, динамике, формах конфликтного взаимодействия и возможных исходах конфликтов между военнослужащими.

Рассмотрены роль командиров в разрешении конфликтов, а также раскрыты существующие алгоритмы по разрешению конфликтных ситуаций.

Для решения межличностных конфликтов у военнослужащих предложен возможный алгоритм действий командира в роли третьей стороны, которая может уточняться и изменяться с учетом особенностей конкретной конфликтной ситуации.

Ключевые слова: командир, подчиненный, воинский коллектив, военнослужащий, межличностный конфликт, алгоритм, переговоры, разрешение, урегулирование.

E.B. Adilzhanov

The commander's work on resolving interpersonal conflicts among military personnel

This article reveals the problems of resolving interpersonal conflicts in military personnel, analyzes objective conditions and subjective ways of preventing conflict situations, reveals the different attitude of commanders to conflicts in military collectives. The directions of the commanders' activities necessary for the formation of a system of knowledge about the peculiarities of the functioning of the human psyche in conflict situations, the formation of knowledge about the mental nature, structure, dynamics, forms of conflict interaction and possible outcomes of conflicts between military personnel are given.

The role of commanders in conflict resolution is considered, as well as the existing algorithms for conflict resolution are disclosed.

To solve interpersonal conflicts among military personnel, a possible algorithm of the commander's actions in the role of a third party is proposed, which can be refined and changed taking into account the specifics of a specific conflict situation.

Keywords: commander, subordinate, military team, serviceman, interpersonal conflict, algorithm, negotiations, resolution, settlement.

References:

1. Antsupov, A.Y. (1993). Sotsial'no-psikhologicheskiosnov preduprezhdeniy I razrezsheniya mezhlichnostnykh konfliktov vovzaimo otnosheniyakh ofitserov [Socio-psychological foundations of prevention and resolution of interpersonal conflicts in the relationship of officers]: dissertation of Doctor of Psychological Sciences. 19. 00.14.

2. Barhaev, B.P., Karayni, I.V. (2006). Psikhologi ya I pedagogi ka profess-sional'noydeyatel'nostiofitsera [Psychology and pedagogy of an officer's professional activity]. – M: Voenizdat. – 219 p.

3. Barhaev, B.P., Karayni, I.V. (2006). pedagogika professional 'noydeyatel'nostiofitsera [Psychology and pedagogy of an officer's professional activity]. – M.: Voenizdat. – 380 б.

4. Kibanov, A.Y., Vorozheikin, D.K. (2010). Conflictologiy [Conflictology]. – M: INPH. – 97 p.

Адилъжанов Ерсин Болатович	полковник, С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты тәрбие және идеологиялық жұмыстар кафедрасының оқытушысы, Алматы, Қазақстан
Адилъжанов Ерсин Болатович	полковник, преподаватель кафедры воспитательной и идеологической работы Военного института Сухопутных войск им С. Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
Adilzhanov Erzyn	colonel, lecturer department of Education and ideological Work, of the Military institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

А.К. АЛИМОВ¹

*Н. Назарбаев зияткерлік орталығы, Алматы, Қазақстан
(e-mail Alaska_19@mail.ru)*

Заманауи білім беру жүйесіне ерекше ықпал жасаған зерттеулер

Осы мақалада автор заманауи білім беру жүйесіне ерекше ықпал жасаған зерттеулерді қарастырады. Білім беру реформаларын жасаған елдердің ұтқан және ұтылған тұстарын көрсетеді. Гарвард университетінің профессорлары Майкл Барбер мен Мона Муршед, Мак Кинси, Майкл Фулланның көзқарастарына талдау жасайды. Метаталдаудың бірнеше зерттеулердің нәтижелерін статистика әдістерімен біріктіре отырып олардың ұқсастықтары немесе ерекшеліктерін айқындауға талпыныс жасайды.

Мұғалімдер өз пәндерінен сабақ беру әдісін жақсартпай, оқушылардың оқу нәтижелерін жақсартуға болмайтынын жеткізеді. Педагогикалық кәсіпте ең басты мәселе әр мұғалімнің өз кәсіби шеберлігін тұрақты түрде жақсартамын деген талпынысы ғана жетістікке жетудің бірден – бір жолы екенін түсіндіреді. Сонымен қатар 2020 жылдың наурыз айынан бастап оқу жүйесіне етене енген цифрлық оқыту технологияларын қолданудың маңыздылығына тоқталады.

Кілт сөздер: білім, педагогика, реформа, зерттеу, әдіснама, кәсіби шеберлік.

Кіріспе

Соңғы жылдары білім беру жүйесіне ерекше ықпал жасаған зерттеулердің қатарына 2007 жылы ағылшын ғалымдары Гарвард университеті Жоғары педагогикалық мектебінің профессоры Майкл Барбер мен Мона Муршед атақты Мак Кинси консалтинг компаниясының жасаған еңбектері жатады [1].

Кейінірек бұл ғалымдар өзге де авторларды қатыстырып, өз идеяларын жан-жақты дамыту мақсатында басқа да зерттеулер жүргізген. Білім беру жүйесінің әйгілі реформаторларының бірі Майкл Фуллан: «Бұл кезекті қарапайым зерттеу емес. Мұнда әлемдегі білім берудің бір кезеңі қарастырылған. Оның айқындылығы мен қорытындылары мектептегі білім берудің жүйелі реформаларының катализаторы іспеттес болатындығы анық» - дейді [2].

Білім беру реформасын жүзеге асыру барысында көптеген мемлекеттер ғалымдардың негізгі идеялары мен қорытынды тұжырымдарын қолданған. Мысалы, Майкл Барбердің ұсыныстарына әлемнің 30-дан астам мемлекеттері назар аударған, олардың қатарында Австралия, АҚШ, Ресей, Эстония, Чили, Гонконг, т.б. Сонымен қатар Экономикалық және әлеуметтік даму ұйымы (ЭӘДҰ), Әлемдік Банк, Халықаралық валюта қоры секілді халықаралық ұйымдар бар. Зерделеп қарасақ, біздің еліміздің орта білім беру жүйесінің

реформасы да көп жағдайларда осы зерттеулердің пайымдауларына жүгінгенін байқауымызға болады.

Зерттеу әдістері

Жұмыста мына зерттеу әдістері қолданылды: ғылыми әдебиеттерді талдау, педагогикалық тәжірибені зерттеу, болжау, сараптамалық бағалау әдісі. Автор эксперимент жүргізудің және оның нәтижелерін бағалаудың өзіндік жүйесін жасады.

Аталған мәселені зерттеудің негізгі әдістері мұғалімдердің кәсіби құзіреттінің құрылымын түсіну үшін әртүрлі зерттеу тәсілдерін қарастыруға мүмкіндік беретін алыстырмалы және модельдік әдістер болып табылады.

Негізгі бөлім

Аталмыш зерттеулерде ағылшын ғалымдары мектептерде жоғары сапалы оқытуға қалай қол жеткізуге болатындығын анықтау үшін әлемнің ең үздік тәжірибелерін жан-жақты талдаған.

Бүгінде білім беру жүйесінде мұғалімдер оқушылардың жетістіктерге қол жеткізіп, табысты болуына мектептің сапасын көтеруге атсалысуы қажет. Зерттеу барысында ғалымдар 100-ден астам сарапшы, лауазымдық тұлға мен мұғалімдермен сұхбаттасып, Веллингтоннан Хельсинки мен Бостонға дейін көптеген мектептерге барып, мектеп жүйелері мен оларда жүргізілген реформалар жайлы 500-ден астам басылымдар мен есептерге талдау жасаған.

Олар мына екі сұраққа жауап беруге ұмтылған:

1. Мәдени және әлеуметтік ерекшеліктеріне қарамай, ең озық мектеп жүйелерін қандай жәйттер біріктіреді?

2. Оқушылардың білімін жақсарту үшін бұл жүйелерде қандай құралдар қолданылады?

Бұл сұрақтарға жауап беру оңай шаруа емес, педагогикалық қоғамдастық білім беру жүйесінде бірыңғай түсінік жоқ дейді. Соңғы он жылдықта орта білім беру жүйелерін қаржыландырудың артқанына қарамастан, басым бөлігі мектептің оқыту сапасын жақсарту алмады.

Зерттеу жасаған ғалымдар төмендегідей қорытынды шығарады: сыныптағы оқушылардың санын азайту оқыту нәтижелеріне қандай да бір елеулі ықпал жасай алмайды. Сыныптағы оқушылар санын азайтып оқыту нәтижесінде 112-інде зерттеулер жасалған, олардың 9-ында жағымды өзгерістер байқалса, 103-інде жағымсыз өзгерістер тіркелген.

АҚШ-та мектептерді басқару тұрғысында эксперименттер жүргізілген: мектептердегі бала санын қысқартып автономиясы жоғары, керісінше өзіне көп жауапкершілік алған чартерлік мектептердің санын өсірген.

Алайда бұл реформалардың нәтижесінде қуантарлық болмаған. Мұндада мектептің басқаруына өзгерістер енгізу арқылы сыныптағы оқыту сапасын жақсарту мүмкін еместігі дәлелденген.

Зерттеу жұмысының негізгі идеясы: оқытудың сапасын арттырмай, оқушылардың оқу нәтижелерін жақсартуға болмайды. Тиімділігі аса жоғары мектеп жүйелері бір-бірінен құрылым мен оқыту мазмұны бойынша қатты ерекшеленсе де, басты назарды мұғалім жұмысының сапасын арттыруға аударған, өйткені дәл осы фактор оқушылардың оқу деңгейіне тікелей ықпал етеді.

Оқытудың сапасын жақсартуға жасаған ұмтылысында алдыңғы қатардағы мектеп жүйелері мынандай 3 қағиданы мықтап ұстанған:

1. Мұғалімдікке тек лайықты адамдарды ғана шақырған.
2. Қатарда жүрген мұғалімдерді кәсіби біліктілігі жоғары педагогтерге айналдырған.
3. Жоғары сапалы оқытуға қол жеткізе алуы үшін әрбір оқушыға қолдау көрсететін жүйе құру қажет (жүйенің нәтижелілігінің ең жоғары деңгейіне жетудің жалғыз құралы – әр оқушының деңгейін көтеру).

Бұл қағидаларға сәйкес әрекеттену үшін білім беру жүйелері:

1. Мұғалімдерді даярлау орындарына іріктеуді қатал түрде жүргізеді;
2. Мұғалім кадрларының жұмысын бағалаудың тиімді құралдарын құрастырған;
3. Жас мұғалімдерге жоғары жалақы тағайындалған.

Бұл тәсілдеме мұғалім кәсіби беделінің өсуінен бастап, мұғалімдікке мүдделі сапалы кандидаттардың көбейуіне әкелген.

Бұл зерттеуде жасалған негізгі қорытындылар мынандай. Білім беру жүйелерінің жұмысын жақсартатын, реформалардың табысты болуын қамтамасыз ететін 3 фактор төмендегідей:

1. Лайықты адамдарды мұғалім жұмысына тарту.
2. Тиімді жұмыс жасайтын педагогтерді тәрбиелеу.
3. Әр оқушының жоғары үлгерімін қамтамасыздандыру.

XXI ғ. Майкл Фулланның «Тұтас жүйе реформасы үшін жалған қозғаушы күштерді таңдау» атты еңбегі білім беру жүйесіне ерекше ықпал еткен. М.Фуллан әлемдік деңгейде білім беру саласындағы жүргізілген реформаларды талдап, нақты қорытындылар жасайды.

Автор реформалардың дұрыс және жалған қозғағыштарын дәлелді түрде анықтап, білім беру жүйесінде өзгерістерді жүзеге асырудың нақты ұсыныстарын келтіреді. Бүгінгі күні Майкл Фулланның идеялары барлық дерлік реформаларда ескеріледі.

Кез келген реформаның қозғаушы күштері – оны жүзеге асыратын саяси және стратегиялық тетіктер. Керісінше, шынайы қозғаушы күштер оқушыларға ылғи да өзгеріп тұратын жоғары көрсеткіштерге жету мүмкіндігін береді.

Майкл Фуллан білім беру реформасының негізгі мақсатын былай түсінеді:

- 1) барлық оқушылардың оқу нәтижелерін жақсарту.

2) заманауи әлемде табысты өмір сүру үшін қажетті білік пен құзіреттіліктерге қол жеткізуде кенже қалған топтардың артта қалуын қысқарту қажеттілігі.

М.Фуллан білім беру реформасы қозғағыштарының тиімділігін бағалауда 4 критерийді ұстанып мынандай нәтижеге қол жеткізе алатындығын анықтау керек деп есептейді:

1. Мұғалімдер мен оқушылардың ішкі мотивациясын күшейту.
2. Мұғалімдер мен оқушыларды оқу мен оқытуды жақсартудың үздіксіз үдерісіне баулу.
3. Мұғалімдер мен оқушыларды ұжымдық және командалық бірлескен жұмысқа ынталандыру.
4. Мұғалімдер мен оқушылардың 100%-ын қамту.

Яғни, зерттеуші реформа табыстылығының шешуші шарттары деп 1) ішкі мотивацияны, 2) оқытуды жақсарту, 3) бірлескен жұмыстың нәтижесін екенін жеткізеді. Көптеген білім беру жүйелерінің қомақты нәтижелерге қол жеткізе алмауының себебі де осы қағидаларды ескермеуі мен жалған қозғағыштарды таңдауда екенін жеткізеді.

Мұнда ішкі мотивацияға жұмысты екі есе жақсартуға деген ұмтылыс, еңбегінің мән-мағынасы мен еленуі, борыш, ұят пен жауапкершілік секілді моральдік факторлардың жататындығын айта кеткен жөн болар.

Педагогикалық кәсіпте ең басты мәселе ішкі мотивацияда: әр мұғалімнің кәсіби шеберлігін тұрақты түрде жақсартамын деген мақсат болуы тиіс. Ешкімнің мәжбүрлеуінсіз үйрену, әрдайым ізденісте жүру мұғалімнің негізгі міндеті екенін жете түсіну.

М.Фуллан өз зерттеуінде мақсаттарына тездеп жеткісі келетін көшбасшылар реформалар үшін жалған қозғағыштарды таңдайтындығын айтады.

Жалған қозғағыштарға:

1. Есеп беру, мұғалімдерді тестілеу мен бағалаудың нәтижелерін ынталандыру немесе жазалау үшін қолдану;
2. Жеке басшылар мен мұғалімдердің кәсіби біліктілігін (қасиеттерін) жетілдіру;
3. Технологиялар: оқытудың заманауи технологияларына инвестициялау және олардан биік нәтижелерді күту;
4. Жеке стратегияларды қолдану.

Бұл жалған қозғағыштардың барлығын реформалау кезінде қолдануға болады. Алайда олардың біреуі де реформаның табысты қозғағышы бола алмайды. Сондықтан да оларды ұстану қате, - деп түйіндейді М.Фуллан. Әрине, олардың барлығы да жекелей алғанда нашар емес. Есеп беруден, жеке мұғалімдердің кәсіби біліктілігін арттырудан, жаңа цифрлық технологияларды ендіруден және өзің ұнатқан басқару тәсілдерінен бас тартудың қажеті жоқ.

Реформаның сәтті түрде жүзеге асуы үшін оның басты стратегиялары төрт шынайы қозғағыштарының түрлі варианттарына негізделуі керек.

Табысты реформалардың негізінде жүйені өзгертуді мақсат тұтқан жеке және ұжымдық мотивацияны тудыратын түсінік пен сол үшін қажетті біліктер жатады. Реформа барысында көрсетілген 8 қозғағышты да қолдану өнімді болады, алайда олардың жалған деп аталғандары (есеп беру, жеке адамдарды өсіру, технологиялар, жеке стратегияларды қолдану) дұрыс қозғағыштарға бағынып, екінші рөлде болуы керек, дейді М.Фуллан. Өйткені жалған қозғағыштар табысқа жетуде мұғалімдердің мотивациясын кемітеді, ол дұрыс қозғағыштар оны ұлғайтады. Осы мәселені түсінген елдерде реформалар табысты болып, әрі қарай да ол елдердің жағдайы жақсара түседі. Сол себепті де барлық білім беру жүйелері дұрыс қозғағыштарды қолдануға көшу керек, бұл оларды табысқа жетелейді.

Бүгінде білім беру жүйесінде эксперимент пен зерттеулердің мета-талдауы нәтижесінде пайда болған дәлелдер елеулі және сенімді деп есептелінеді. Мета-талдау дегеніміз (ағылш. *meta-analysis*) бірнеше зерттеулердің нәтижелерін статистика әдістерімен біріктіріп, олардың ұқсастықтары немесе ерекшеліктерін айқындау, бір немесе бірнеше ғылыми гипотезаларды тексеру және олардың ықпалы мен деңгейін сандық тұрғыдан бағалау. Мұнда алдын-ала белгіленген сапалық (мысалы, келтірілген деректердің толықтығы, зерттеуді ұйымдастыруда айқын қателердің жіберілмеуі, т.б.) және сандық (қол жетімді деректердің статистикалық талдауы) талаптарға сай келетін түрлі ғылыми еңбектердің нәтижелері біріктіріледі. Қарапайым сөзбен айтсақ, мета-талдау «талдауларды, зерттеулерді талдау» дегенді білдіреді. Осындай талдаудың нәтижесінде кездейсоқ та, жүйелі де кемшіліктер мен қателердің саны азайып, нәтижелер ғылыми тұрғыдан негізделген болады деп саналады.

Соңғы жылдары педагогикалық жұртшылық арасында Джон Хэттидің зерттеулері кеңінен таралып, ерекше қошеметке ие болуда. Джон Хэттидің «Көрнекі оқыту» деп аталатын атақты кітабы алғаш 2009 жылы жарық көрген. Кітапта келтірілген зерттеулер 2011, 2015, 2018 жылдары жаңартылып, толықтырылып отырған. Мысалы, егерде алғашында Дж.Хэтти 800 мета-талдау қорытындыларын келтірсе, соңғы басылымда мұндай мета-талдаулардың саны 1200-ге жеткен. Бұл кітапта ұзақ жылдық мета-талдаулардың қорытындылары келтірілген. Дж.Хэтти 15 жыл бойы жүргізген зерттеулерінде «Мектептегі оқудың нәтижелерін қалай жақсартуға болады? Оқушылардың оқу нәтижелеріне не және қалай ықпал жасайды? Оқытуда не жақсы жұмыс жасайды? Қалайша оқу үдерісін анағұрлым тиімді жасап, оқушыларды жоғары нәтижелерге жетелей аламыз? Оқу нәтижелеріне оқушының тұлғасы, жанұясы, мұғалім, оқу бағдарламасы мен оқыту әдістемесі қалайша ықпал жасайды?» деген сұрақтарға жауап беруге тырысқан. Кітапта Дж.Хэтти бүкіл әлемде жасалған 50 000 астам зерттеулердің нәтижелеріне мета-талдау жасаған. Ал бұл зерттеулер 86 миллион оқушылардың оқып-үйренуін қамтыған екен. Кітапқа 75 беттен тұратын 1688 дереккөзінен тұратын қолданылған әдебиет тізімі қосылған.

«Бұл әлемдік білім беру жүйесіндегі дәлелді педагогиканың ең ауқымды зерттеу болды. Нәтижесінде ғалым оқушылардың оқып-үйренуіне ерекше

ықпал жасайтын жүзден астам факторлардың (ұстанымдар, идеялар, амалдар, құралдар, әдіс-тәсілдер) рейтингісін тізім түрінде жасайды. Басында бұл факторлардың саны 138 болса, кітаптың кейінгі басылымдарында олардың саны 195-ке, содан кейін 252-ге жеткізілген» [3].

Дж.Хэтти сан алуан зерттеулердің нәтижелерін талдап қана қоймай, олардың оқуға жасайтын әсерлерін біріктіріп, ортақ өлшеу бірлігін құрастырып шығарады: оны зерттеуші «тиімділік өлшемі» (d) деп атайды. Тиімділік өлшемі күрделі арнаулы формуламен шығарылады. Дж.Хэтти ұстанған факторлардың нәтижелілігінің арнайы шәкілі бойынша тиімділігі $d=0,4$ – орташа көрсеткіш болып келтіріледі, $d=0,2$ – төмен, ал $d=0,6$ -дан әрі қарай жоғары көрсеткіш ретінде танылады.

Мысалы, рейтингте бірінші орында тұрған «Мұғалімдердің бірлесулерінің тиімділігі» факторының көрсеткіші $d=1,57$ болса, екінші орында тұрған «Оқушының өз оқуын қадағалауы» факторының тиімділігі $d=1,33$. Жалпы алғанда, $d=1$ деген өте жоғары көрсеткіш. Ол, мәселен, жоғары сынып оқушысы мен PhD докторының интелектуалды деңгейінің (IQ) айырмашылығын көрсетеді екен. Демек, бұл көрсеткіштер орташа болып белгіленген $d=0,4$ -тен көп жоғары болғандықтан, олардың тиімділігі де жоғары деңгейде деп түсінуіміз қажет. Салыстыру үшін: мұғалімнің жалақысының тиімділік көрсеткіші $d=0,05$ болса, сабақтағы әзілдің тиімділігі де тек $d=0,04$ екен.

0,0-ден 0,15-ке дейінгі көрсеткіштер оқушылардың мектепке бармай-ақ, тек өзінің табиғи дамуының арқасында қол жеткізе алатын нәтижелерін көрсетеді. Тиімділігі төмен факторлардың қатарына көптеген елдерде кеңінен қолданылатын «сыныптарды оқушылардың қабілеттеріне қарай құру» жатады. Алайда Дж.Хэттидің мета-талдауы мұндай әдістің оқушыларды үлгеріміне жасайтын ықпалы өте төмен ($d=0,12$) және де оның білім беруде теңсіздік туғызатындығы анық.

Төменде аталмыш рейтингтің жоғары жағында орналасқан оқушылардың оқуына ең тиімді ықпал жасайтын факторлар келтіріледі:

1. Мұғалімдердің бірлескен тиімділігі - 1,57
2. Оқушының өз оқуын өзі қадағалауы – 1,33
3. Мұғалімдердің оқушы жетістіктерін бағалауы – 1,29
4. Тапсырмалардың танымдық талдауы – 1,29
5. Оқушылардың өз оқуына араласуға жауап беруі – 1,29
6. Пиаже бағдарламасы (зияттың даму кезеңдері) – 1,28
7. Жигсо әдісі – 1,20
8. Тұжырымдық өзгерістер бағдарламасы – 0,99
9. Бұрынғы қабілеттері – 0,94
10. Бұрынғы білімдерімен кіріктіру (байланыс жасау) – 0,93
11. Оқушының өзін-өзі тиімді түрде жүзеге асыруы – 0,92
12. Мұғалімнің беделі - 0,90» [4].

«Барлық 252 факторлардың ішінде тиімділігі жоғары (яғни коэффициенті 0,4-тен жоғары) 122 фактор аталған. Олардың ішінде мына

жәйттерді атауға болады: тапсырмаға берілген уақыт – 0,49, оқушыларды сұрау – 0,48, шағын топтардағы оқу – 0,47, мұғалімнің күтетін нәтижелері – 0,43, ынталандыру, қызықтыру (мотивация) – 0,42, т.б.» [5].

Бұл жерде мені ерекше толғандырған нәрсе шақын топтарда жұмыс жасаудың рейтингтің алдыңғы қатарынан орын алмауы болды. Алайда «Жигсо» әдісі 7-орында. Бұл дегеніміз оқушылардың шағын топта бірлесе жұмыс жасап, бірін-бірі үйретуі тиімді дегенді білдірмей ме? Тиімділігі орташа деген (яғни коэффициенті 0,2 мен 0,4 аралығында болған) факторлардың саны – 70. Олардың қатарына музыкалық бағдарламалар – 0,37, сыныпты басқару – 0,35, бірлесе оқу – 0,34, математикадағы технологиялар – 0,33, мектептегі психологиялық климат – 0,32, оқушылардың үйіне бару – 0,29, үй тапсырмалары – 0,29, PowerPoint-ты қолдану – 0,26, діни мектептер – 0,24, жекелей нұсқаулықтар беру – 0,23, т.б.

Тиімділігі төмен (яғни коэффициенті 0,2-ден төмен) факторлардың қатарына мыналар жатқызылған: бірлесе сабақ беру немесе тим-тичинг – 0,19, ноутбукпен жеке жұмыс жасау – 0,16, қашықтан оқыту – 0,13, әзіл – 0,04, ата-аналарының жұмысы – 0,03, қашықтан білім берудегі технологиялар – 0,01, т.б.

Қорытынды

Бұл жерде қашықтан оқудың тиімділігінің төмендігін осы тақырыпта жасалған зерттеулердің ескіруімен байланыстыруға болады. Өйткені бұл рейтинг 2018 жылы жарық көрген, ал қашықтан оқу, өздеріңізге мәлім, 2020 жылдың наурыз айынан бастап бүкіл әлемде кеңінен қолданыла басталды. Бұл туралы зерттеулер бүгінде жарық көруде және де Джон Хэтти өз мета-талдауының келесі қорытындыларында қашықтан оқудың тиімділігі едәуір өскендігін көрсететін шығар деп ойлаймын. Сол себепті де «Қашықтан оқудың тиімділігі төмен екен!» - деп, одан қашықтаудың қисыны жоқ шығар. Керісінше, осы жаңа әдіске жаңа леп қосып, оны өз тәжірибемізде қалайша тиімді қолданамыз деп ойланған жөн болар.

Әдебиеттер тізімі:

1. Consistently high performance: Lessons from the world's top performing school systems//McKinsey&Company. June 2007.
2. М.Фуллан. Выбор ложных движущих сил для реформы целостной системы. Пер. с англ. А. Пинской // Вопросы образования, 2011. – № 4. С. 79–105.
3. Барлетт С., Бертон Д. Білім берудегі зерттеулер. – Нұр - Сұлтан «Ұлттық аударма бюросы», 2020. – 271 б.
4. Hattie R: 252 Influences And Effect Sizes Related To Student Achievement [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https:// visible-learning.org/hattie-ranking-influences -effect-sizes-learning - achievement/](https://visible-learning.org/hattie-ranking-influences-effect-sizes-learning-achievement/). (қаралған күні: 7.01.2022).
5. Хэтти Дж. Видимое обучение. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <https://cyberleninka.ru/article /n/barometr-vliyaniya-ili-kakie-factory-okazyvayut - naibolshee - vozdeystvie-na-obuchenie-resentsiya-na-knigu-dzhon-hetti-vidimoe-obuchenie>). (қаралған күні: 7.01.2022).

Алимов А.К.

Исследования, оказавшие значительное влияние на современную систему образования

В данной статье автор рассматривает исследования, оказавшие значительное влияние на современную систему образования. Показаны сильные и слабые стороны стран, осуществивших реформы образования. Анализируются взгляды профессоров Гарвардского университета Майкла Барбера и Моны Муршед, McKinsey, Майкла Фуллана. Метаанализ направлен на выявление сходств или различий путем объединения результатов нескольких исследований со статистическими методами.

Учителя говорят, что результаты обучения учащихся не могут быть улучшены без улучшения того, как они преподают свои предметы. Самое главное в педагогической профессии то, что стремление каждого педагога постоянно совершенствовать свое профессиональное мастерство – единственный путь к успеху. Он также подчеркнул важность использования цифровых технологий обучения, которые внедряются в систему образования с марта 2020 года.

A.K. Alimov

Studies that have had a significant impact on the modern education system

In this article, the author discusses research that has had a significant impact on the modern education system. Shows the strengths and weaknesses of countries that have implemented education reforms. Analyzes the views of Michael Barber and Mona Murshed, McKinsey, Michael Fullan, professors at Harvard University. Meta-analysis seeks to identify similarities or differences by combining the results of several studies with statistical methods.

Teachers say that students' learning outcomes cannot be improved without improving the way they teach their subjects. The most important thing in the pedagogical profession is that every teacher's desire to constantly improve their professional skills is the only way to success. He also stressed the importance of using digital learning technologies, which have been introduced into the education system since March 2020.

References:

1. (2007). (Consistently high performance: Lessons from the world's top performing school systems//McKinsey&Company. June.
2. Fullan, M. (2011). Vibor lojnyx dviznuzhuxwix sil dlia reform selostnosti sistemy. [Selection of false drovers for system integrity reform].
3. Barlet, S., Burton, D. (2020). Bilim berydegy zertteuler. [Research in education]. - Nur-Sultan, National Translation Bureau.
4. Hattie, R: 252. Vlianye, I razmery effecta svyazonnye s uspevaemosti. [Influences and Effect Sizes Related to Student Achievement]. [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://visible-learning.Org/hattie-ranking-influences-effect-sizes-learning-achievement/>. [in Russian].
5. Hetty, J. Vidimoe obyshenie. [Visible learning]. [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/barometr-vliyaniya-ili-kakie-factory-okazyvayut-naibolshee-vozdeystvie-na-obuchenie-retsenziya-na-knigu-dzhon-hetti-vidimoe-obuchenie>. [in Russian].

Алимов Асхат Камзаевич	педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогикалық шеберлік орталығы - «Н. Назарбаев зияткерлік мектебі», Алматы, Қазақстан
Алимов Асхат Камзаевич	кандидат педагогических наук, центр педагогического мастерства «АОО Назарбаев интеллектуальные школы», Алматы, Казахстан
Alimov Askhat	candidate of pedagogy sciences, center of pedagogical excellence AEO Nazarbayev Intellectual schols, Almaty, Kazakhstan.

Молдашева А.Б.¹

¹Национальный университет обороны
им. Первого Президента Республики Казахстан-Елбасы,
Астана, Казахстан
(E-mail: Neli1903@mail.ru)

Теоретические аспекты основ военного права в контексте изучения профилактики и предупреждения совершения воинских преступлений

В статье исследованы понятие и криминологическая природа воинской преступности как социального явления, рассматриваются основы военного права, в том числе с позиции общей системы профилактики и предупреждения совершения воинских преступлений.

Изучены причинно-следственная связь воинских преступлений, правовая регламентация в сфере военного дела, возможность применения комплексно-правового подхода к построению системы профилактики преступлений в Вооруженных Силах Республики Казахстан.

Автор уделяет внимание базовому построению системы профилактики преступлений и правонарушений с синхронизацией деятельности других систем обеспечения в области обороны и воинской службы.

Практическая реализация исследованных вопросов рассматривается в контексте построения системы профилактики и предупреждения совершения воинских преступлений и роли организационно-правового обеспечения деятельности Вооруженных Сил Республики Казахстан.

Ключевые слова: военное право, воинская преступность, воинские преступления, система правового обеспечения воинской службы и обороны, закон.

Введение

Обеспечение военной безопасности Республики Казахстан является важнейшим направлением деятельности государства. Воспитание казахстанского патриотизма, формирование системы нравственных ценностей как основы проявления обществом способности ставить и решать масштабные национальные задачи являются важными аспектами в деле обеспечения военной безопасности и защиты Республики Казахстан.

В послании к народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации от 16 марта 2022 года Глава государства отметил: «Нужно твердо придерживаться стратегического курса, нацеленного на защиту суверенитета и территориальной целостности государства, обеспечение коренных интересов нашего народа. Вот самая главная задача» [1].

«Решение задач по соблюдению законности в современных условиях посылно человеку, глубоко знающему не только чисто юридическое

содержание норм закона, но и современную жизнь как она есть, происходящие коренные изменения социальные изменения в стране.

Усиление борьбы с преступлениями может быть достигнуто только строгим соответствии с законом. От правильной квалификации совершенного преступления зависит повышение эффективности правовых мер борьбы с общественно опасными деяниями» [2].

Методы исследования

В работе автор в качестве методологической основы использует системный анализ и комплексно-правовой подход, которые позволяют исследовать вопросы профилактики и предупреждения совершения воинских преступлений, роли организационно-правового обеспечения деятельности Вооруженных Сил Республики Казахстан.

Основная часть

Одной из предпосылок снижения уровня боеготовности воинских подразделений является совершения противоправных деяний. Воинские преступления в значительной степени подрывают способность в постоянно меняющейся обстановке решать поставленные перед Вооруженными силами задачи.

На наш взгляд, в борьбе с воинской преступностью, как явлением основополагающее значение имеет воспитание казахстанского патриотизма, постоянного формирования готовности граждан к защите интересов страны, к выполнению мероприятий по обеспечению военной безопасности. В армейской среде это касается вопросов укрепления воинской дисциплины и соблюдение воинского порядка.

Устав Вооруженных Сил Республики Казахстан определяет, что воинская дисциплина, есть строгое и точное соблюдение военнослужащими правил, установленных законами, общевойсковыми уставами, другими нормативными правовыми актами и приказами (распоряжениями) командиров (начальников).

Воинская дисциплина основывается на осознании каждым военнослужащим своего воинского долга и личной ответственности за защиту Родины – Республики Казахстан, беззаветной преданности своему народу.

В свою очередь, правопорядок – это состояние общественных отношений, при котором обеспечивается соблюдение законности и иных правовых норм. Правопорядок – это состояние урегулированности социальных связей, качественное выражение законности, другими словами порядок, основанный на праве.

Низкий уровень воинской дисциплины, нарушение уставного порядка, упущения в организации службы войск - это те факторы, которые приводят к противоправным деяниям.

«Под воинской преступностью в широком смысле понимают систему преступлений, совершаемых военнослужащими, включающую:

1. Общие преступления, те применительно к которым уголовным законом не предусмотрен субъект-военнослужащий, они могут совершаться и гражданскими лицами, и военнослужащими;

2. Собственно, воинские – преступления со специальным субъектом -военнослужащим. Специфичен и их субъект – воинский порядок.

К собственно воинским преступлениям относятся преступления против порядка подчиненности, против порядка прохождения военной службы, против порядка эксплуатации военной техники, несения боевого дежурства, караульной, пограничной и других специальных служб, а также воинские должностные преступления. Во всех армиях мира доли этих видов преступности примерно равны [3].

«Военно-уголовное законодательство Республики Казахстан имеет с одной стороны важное воспитательное предупредительное значение, а с другой стороны, позволяет командирам и органам военной юстиции вести активную борьбу с воинскими преступлениями строго в рамках закона».

На наш взгляд, концептуальность методов и способов профилактики и предупреждения воинских преступлений должна заключаться в применении комплексного подхода изучения системы взглядов, основная составляющая которых должна базироваться на научном обосновании ее методов, прикладных основ. В детальном и конструктивном изучении основ военного права, правового регулирования деятельности Вооруженных Сил Республики Казахстан, анализе юридической ответственности каждого военнослужащего, изучении социально-правовой и судебной защиты прав и законных интересов военнослужащих.

Как известно, основа превентивного механизма - эффективная система предупреждения преступности, в том числе и в армейской среде.

В общей системе правового обеспечения воинской службы и обороны профилактике и предупреждения совершения воинских преступлений как необходимым мерам в деле искоренения противоправного поведения уделяется значительное внимание.

Бесспорно, профилактика и предупреждения совершения воинских преступлений требует постоянного совершенствования нормативной правовой базы и системного проведения комплекса мероприятий.

Так, профилактическая работа по укреплению воинской дисциплины и порядка в Вооруженных Силах Республики Казахстан осуществляется на постоянной основе и проводится в рамках реализации межведомственной программы «В армии нет преступности», нацеленной на поэтапное снижение уровня преступности. В рамках данной программы реализованы ряд мероприятий, направленных на профилактику и предупреждения противоправных деяний в воинской среде.

Положительные результаты в данном направлении органов военной юстиции показала, что за последние 5 лет в Вооруженных Силах Республики

Казахстан наблюдается стабильная тенденция снижения уголовных правонарушений на 40 %

По данным Комитета по правовой статистике и правовым учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан в Вооруженных Силах, по итогам 11 месяцев 2021 года учтено 172 уголовных правонарушений, что на 26 % ниже аналогичного показателя 2020 года. Положительная динамика снижения прослеживается по категориям преступлений: тяжкие снизились на 49 %, средней тяжести на 33% и небольшой тяжести на 57 %.

В профилактике и предупреждения совершения воинских преступлений, важное значение имеет применение комплексного подхода, повышение качества юридического образования, уровня компетенций, формирования соответствующей «модели правового просвещения», оказание правовой помощи, качественное консультирование и, в целом, расширение возможности применения всего правового инструментария.

Следует отметить, укрепление нормативной правовой базы, обеспечение широкого доступа военнослужащих и членов их семей к правовой информации, в том числе антикоррупционной направленности способствовали повышению уровня и правовой культуры военнослужащих.

В повседневной деятельности военнослужащими широко используются различные образовательные платформы. Одна из них, это учебные модули и ситуативные кейсы для всех категорий военнослужащих, изучение и анализ которой позволяет оперативно получить необходимую информацию правового характера, знать основы военного права и правовые инструменты.

Мы разделяем мнение, что способность пользоваться правовыми инструментами способствует формированию общеправового и законопослушного мировоззрения.

В данном контексте, организационно-правовое обеспечение деятельности Вооруженных Сил Республики Казахстан служит базисом, который формирует прочную основу повседневной деятельности каждого военнослужащего Вооруженных Сил Республики Казахстан.

К примеру, для обеспечения широкого доступа военнослужащих к правовой информации антикоррупционной направленности на официальном сайте Министерства обороны Республики Казахстан функционирует специальная рубрика, где размещены руководящие документы, учебные пособия, методические рекомендации и другая полезная информация.

На офицерских собраниях рассматриваются факты нарушений этических норм поведения среди офицеров, дается оценка их неправомерным действиям соответствующие рекомендации, функционирует антикоррупционная комиссия.

Правовая осознанность, устойчивая ориентация на правомерное поведение, нетерпимость ко всем случаям его нарушения, а также понимание неотвратимости наступления юридической ответственности способствуют формированию правовой культуры в целом.

Заключение

Мы солидарны с мнением военных юристов, что укрепление правового обеспечения деятельности Вооруженных Сил Республики Казахстан является основным базисом по соблюдению воинского порядка, недопущения нарушений уставных правил.

Комплексно-правовой подход в общей системе профилактики и предупреждения воинских преступлений должен обеспечивать эффективную деятельность структурных подразделений Министерства обороны, Генерального штаба и Вооруженных Сил Республики Казахстан по реализации организационно-правовых мер.

«Строгое соблюдение и точное исполнение всеми военнослужащими Конституции, законов и воинских уставов Республики Казахстан является непременным условием обеспечения постоянной боеготовности войск» [4].

Список литературы:

1. Жаңа Қазақстан: Жаңару мен жаңғыру жолы. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomartatokaeva>. (қаралған күні:7.01.22).
2. Ашитов З.О. Әскери қылмыстар квалификациясының проблемалары. – Алматы: «Жеті жарғы», - 2005. – 3 б.
3. Криминология. Жоғарғы оқу орындарына арналған оқулық /А. Долговойдың ред. бас. – М.: «норма баспасы», 2000. – С.571-572 .
4. Борчашвили И.Ш., Баетов К.Ж. Әскери қылмыстар. – Алматы: «Жеті жарғы», 2006. – 158 б.

А.Б. Молдашева

Әскери қылмыстардың профилактикасының алдын алу мен зерттеу контекстінде әскери құқықтың негізінің теоретикалық аспектілері

Мақалада әлеуметтік құбылыс болып табылатын әскери қылмыстың түсіндірмесі және криминологиялық сипаты, оның ішінде әскери қылмыстардың профилактикасының ортақ жүйелері және олардың алдын алу ұстанымдары зерттелген.

Әскери қылмыстардың себептік-тергеу байланысы, әскери іс саласындағы құқықтық регламентация, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде қылмыстардың алдын алу жүйесін қалыптастырудың кешенді-құқықтық тәсілдерін қолданудың мүмкіндіктері зерделенді.

Автор қорғаныс және әскери қызмет саласындағы басқа қамтамасыз ету жүйелерінің қызметін қадамдастыра отырып, қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйелерінің базалық құрылымына аса мән беріп отыр. Зерттелген мәселелерді іс жүзінде іске асыру әскери қылмыстар жасаудың профилактикасы мен алдын алу жүйесінің құрылымы, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің қызметін ұйымдастырушылық-құқықтық қамтамасыз ету мәтінде қарастырылған.

Кілт сөздер: әскери құқық, әскери қылмыскерлік, әскери қылмыстар, қорғаныс және әскери қызметтік құқықтық қамтамасыз ету, заң.

A.B. Moldasheva

Teoretikalaspekts of the fundamentals of military law in the context of the study of prevention and military crimes prevention

The article examines the concept * and criminological nature of Military crime as a social phenomenon, examines the basics of military law, including from the perspective of the general system of prevention and prevention of military crimes.

The causal relationship of military crimes, legal regulation in the field of military affairs, the possibility of applying a comprehensive legal approach to building a crime prevention system in the armed Forces of the Republic of Kazakhstan have been studied.

The author pays attention to the basic construction of a system of crime prevention and offenses with synchronization of the activities of other support systems in field of defense and military servise.

The practical implementation of the studied issues is considered in the context of building a system of prevention and prevention of the commission of military crimes, organization and legal support for the activities of the Armed Forces of the Republic of the Kazakhstan.

Key words: militarylaw, militarycrime, militarycrimes, the system of legal support of military servise and defense, law.

References:

1. Zhana Қазақстан: Zhanaru men zhangyru zholy. [Kazakhstan only what: line I updating Updating]. [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://www.akorda.kz/ru/postlanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva>. [in Kazakh]
2. Ashitov, Z.(2005) Әскери hylmystar kvalifikaciyasynyn problemalary: Monografiya. [Problem sofqualificationofsoldiers]. Monograph. – Almaty: Zhetizharqy. – 3 p.
3. (2000) Kriminologiya. [Criminology]. Text book for universities / under the generaedit orial officeofdoctoroflegal Sciences, Professor A. I.Dolgovoy /- m. publishingnorm. – С.571-572 .
4. BorchashviliI, Sh., Bayatov, K.Zh. (2006) Әскери қылмыстар. [Military achievements Educational achievements]. – Almaty: Zhetizhargy. – 158 p.

Молдашева Айсулу Болатовна	заң ғылымдарының кандидаты, ҚР Тұңғыш Президенті-Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті әскери ғылыми - зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан
Молдашева Айсулу Болатовна	кандидат юридических наук, старший научный сотрудник Военно научно-исследовательского центра Национального университета обороны имени Первого Президента Республики Казахстан-Елбасы, Астана, Казахстан
Moldasheva Aisulu	gandidate of juridical sciences, senior researcher, National Defense university named after the First President – Elbasy Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Р.С. Бекбағанбетов¹

¹С. Нұрмағамбетов атындағы
Құрлық әскерлерінің Әскери институты, Алматы, Қазақстан
(brs73@yandex.kz)

Гигиеналық оқытуды ұйымдастыру және әскери қызметшілерді тәрбиелеу

Бұл мақала әскери қызметшілерді гигиеналық оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастырудағы проблемалық мәселелерді ашады. Адам денсаулығының 50%-дан астамы өмір салтымен анықталатынын ескере отырып, халықтың денсаулығын қорғауға бағытталған барлық шаралар кешенінен профилактиканың басым бағыттарының бірі ретінде адамның салауатты өмір салты мен денсаулыққа қатысты жауапты мінез-құлық элементтерін қалыптастыру көзделеді. Қарулы Күштер қоғам мен мемлекеттің ажырамас бөлігі болып табылады, сондықтан әлеуметтік проблемалар, оның ішінде халықтың денсаулығының теріс тенденциялары әскер мен әскери-теңіз күштерінде көрінеді. Мақалада гигиеналық тәрбие мен оқытуды одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: гигиеналық тәрбие, әскери-медициналық дайындық, санитарлық-ағарту жұмысы, жеке бас гигиенасы, салауатты өмір салты.

Kіріспе

Гигиеналық тәрбие және салауатты өмір салты дағдыларына үйрету денсаулықты жақсартудың үлкен резерві болып табылады. Мәселен, 2020 жылғы шілдеде қабылданған «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі басымдықтарды азаматтардың өз денсаулығының жай-күйі үшін ортақ жауапкершілігіне ауыстырады. Кодекстің 80-бабында Қазақстан Республикасының азаматтары өз денсаулығын сақтауға қамқорлық жасауға, жеке және қоғамдық денсаулықты сақтау мен нығайтуға ортақ жауапкершілік алуға міндетті делінген [1].

Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында негізгі және ең бірінші бағыт адамдарды денсаулық пайдасына таңдау болып табылады.

Денсаулықты сақтау және нығайту адамның физикалық және психикалық саулығы үшін белсенді күтімін және жауапкершілігін талап етеді. Адамдардың денсаулықты таңдап, өз мінез-құлқын өзгертуі үшін халықтың денсаулық мәселелері бойынша сауаттылығын арттыру шаралары қабылданатын болады. Әрбір нысаналы аудитория үшін неғұрлым сұранысқа

ие ақпарат алмасу арналары арқылы салауатты өмір мәдениеті қалыптастырылатын болады [2].

Осы мақсатта бұқаралық ақпарат құралдарында салауатты өмір салтын насихаттау жөніндегі жобалар іске асырылатын болады, азаматтардың денсаулығын сақтауға және салауатты өмір салтын қалыптастыруға, қауіпті мінез-құлық пен зиянды әдеттерден бас тартуға арналған бұқаралық іс-шаралар жоспарланады.

Зерттеу әдістері

Осы мақсатта бұқаралық ақпарат құралдарында салауатты өмір салтын насихаттау жөніндегі жобалар іске асырылатын болады, азаматтардың денсаулығын сақтауға және салауатты өмір салтын қалыптастыруға, қауіпті мінез-құлық пен зиянды әдеттерден бас тартуға арналған бұқаралық іс-шаралар жоспарланады.

Негізгі бөлім

Әскери қызметшілердің гигиеналық тәрбиесі еңбекке қабілеттіліктің (жауынгерлік қабілеттің), салауатты өмір салтының негізі ретінде жеке және қоғамдық денсаулықты сақтауға және нығайтуға, гигиеналық нормалар мен санитарлық ережелерді сақтауға, қоршаған табиғи ортаны адам үшін зиянды қалдықтар мен шығарындылардан қорғауға жоғары жауапкершілік ретінде саналы көзқарасты қалыптастырудың мақсатты процесі болып табылады [3].

Медицина қызметкерлері гигиеналық тәрбие мен оқыту жүйесінде ерекше орын алады және негізінен осы процесті әдістемелік басқаруды жүзеге асырады. Әскерде қызмет ету кезінде жеке адамның гигиеналық санасы қалыптасады, жас адам қоғамның мүшесі ретінде танылады және әлеуметтік жетіледі, жеке және қоғамдық гигиена ережелерін сақтаудың тұрақты дағдылары, жеке және ұжымдық (қоғамдық) денсаулықты сақтаудың мінез-құлық стереотиптері дамиды. Белгілі бір дәрежеде әскери дайындықтан өткен ер адамдардың көпшілігінің гигиеналық санасын қалыптастыра отырып, Қарулы Күштер, бүкіл халықтың гигиеналық дайындығын айтарлықтай анықтайды. Қарулы Күштердегі қызмет негізінен әскери өмір салтына, қызметі мен тұрмысына байланысты әскери қызметшілердің санитариялық мәдениеті деңгейіне оң да, теріс те әсер етеді.

Шақыру қызметі барысында адам дененің тазалығын сақтау дағдыларын шоғырландырады, тамақ өнімдері мен дайын тағамның сапасын алғашқы өңдеу, дайындау және бағалау, сондай-ақ тіршілікті қамтамасыз етудің әртүрлі объектілерінің санитарлық жағдайын сақтау дағдыларын дамытады. Физикалық белсенділікке, спортпен шұғылдануға және шынығуға арналған мінез-құлық бағдарлары айтарлықтай дәрежеде ынталандырылады. Суды бағалау, оның эпидемиялық қауіпсіздігі, жеке қорларды өңдеу сапасы мен дәрежесі дағдылары дамиды. Әскери қызметшілердің оңтайлы орналасуы

туралы білім және үй-жайларды стационарлық, далалық және қысылтаян жағдайларда жайластыру және жабдықтау дағдылары алынады.

Әскери қызметшілердің санитариялық мәдениеті деңгейіне тамақтандыруды ұйымдастырудағы кемшіліктер (азық-түлік ассортиментінің жеткіліксіздігі, сапасыз дайындалған тағамдар, тамақ өнімдерінің тең емес алмастырылуы, тамақ ішу арасындағы ұзақ аралықтар, асханалардың төмен санитариялық жай-күйі), гигиеналық нормалардың төменгі шекараларындағы алаңдарда және көлемдерде казармаларда адамдардың көп жиналу факторлары, монша-кір жуу қызметін көрсетуді ұйымдастырудағы ақаулар (қамтудың толықтығы мен жуыну жиілігі, жуу процесіне аз уақыт аралығы, жөкелердің иесіздігі, іш киім мен төсек-орындарды жуудың төмен сапасы) [4].

Әскери қызметшілерді гигиеналық тәрбиелеу және оқыту әдістерін жетілдіру үшін олардың әскери өмірінің, қызметінің, тұрмысының, әскери-медициналық даярлықты ұйымдастырудың, санитариялық-ағарту жұмысының ерекшеліктерін және санитариялық мәдениетті бағалау нәтижелерін ескеру қажет. Қарулы Күштерде жеке құрамның медициналық-профилактикалық білімін арттыруға бағытталған санитариялық-ағарту жұмысы мен әскери-медициналық даярлық жүйесі қалыптасты.

Бұл жұмыстың негізгі буыны әскери-медициналық дайындық болып табылады. Ол әскерлердің жауынгерлік даярлық нысанасы болып табылады және жеке және қоғамдық гигиена қағидаларын; шұғыл көмек көрсетуді талап ететін жарақаттар мен жарақаттардың, қатты уланулар мен зақымданулардың неғұрлым тән себептері мен белгілерін; жараланғандар және зардап шеккендерге алғашқы көмек көрсету тәртібі мен тәсілдерін зерделеуді, сондай-ақ қолда бар табельдік құралдарды пайдалана отырып, жаралану, жарақаттану, қатты улану және зақымдану кезінде алғашқы көмек көрсетуде практикалық дағдыларды үйретуді мақсат етеді.

Әскери-медициналық даярлық бойынша сабақтарды дәрігер немесе фельдшер жүргізеді. Сарбаздарды өзіне-өзі көмек көрсету және өзара көмек көрсету тәсілдеріне оқыту үшін санитарлық нұсқаушылар тартылады, олармен нұсқаулық-әдістемелік сабақтар өткізіледі.

Медициналық көмек көрсету тәсілдерін практикалық пысықтауға және нормативтерді пысықтауға оқу уақытының көп бөлігі бөлінеді. Сабақтар таңу материалдарымен және басқа құралдармен қамтамасыз етіледі.

Әскери-медициналық даярлық бойынша білім алушылардың алған сабақтары мен практикалық дағдылары тактикалық-арнайы сабақтар мен оқу-жаттығуларда жетілдіріледі.

«Әскери қызметшінің жеке гигиенасы және жұқпалы аурулардың алдын алу» тақырыбында сабақ өткізу кезінде оқу уақытының көп бөлігі зерттелетін тақырыптың мазмұнын көрсетуге жұмсалады. Мұндай сабақты өткізудің күрделілігі оның практикалық бағытын сақтау, оны дәріске айналдырмау болып табылады. Осы мақсатта оқу материалын шағын бөлімдерде ұсынған жөн, жетекшінің әңгімесін тыңдаушылардың сауалнамасымен кезектестірген

жөн. Теориялық бағыттағы тақырыптарды зерделеу кезінде көрнекі құралдарды қолдану, материалды әскери қызметшілердің күнделікті өмірінен мысалдармен таныстыру.

Сурет 1. Медициналық жәрдем көрсету

Әр бөлімді баяндағаннан кейін тыңдаушыларға сұрақтар қоюға және оларға дереу жауап беруге мүмкіндік берген жөн. Содан кейін қысқа сұрақтар қою арқылы әскери қызметшілердің осы бөлімнің мазмұнын меңгеру дәрежесін тексеру керек. Осылайша, сабақ екі жақты әңгіме сипатына ие болады, оған барлық білім алушылар оқу мәселелерін ұсынуға қатысады.

Әскери-медициналық даярлық бойынша жоспарлы сабақтар сағаттарында жеке құрамның алғашқы көмек көрсету тәсілдерін орындауда автоматизмді тұжырымдау мүмкін емес. Осыған байланысты әскери қызметшілердің алғашқы көмек көрсету бойынша тұрақты практикалық дағдыларды игеруі үшін жоспарлы сабақтармен қатар взводтық, роталық және батальондық тактикалық, сондай-ақ әскерлерді тарта отырып өткізілетін тактикалық-арнайы оқу-жаттығулар, әскери-қолданбалы жарыстар пайдаланылады. Жауынгерлік оқу-жаттығуларға барынша жақын жағдайда тактикалық оқу-жаттығуларда алғашқы көмек көрсету тәсілдерін пысықтау жеке құрамның далалық дағдысына және оның моральдық-психологиялық шынығуына ықпал ететін әскери-медициналық даярлық бойынша сабақтардың жоғары нысаны болып табылады. Ұйымдастырушылық тұрғыдан алғанда, жеке құрамды оқыту үшін алғашқы көмек көрсету-бұл тактикалық жаттығуларды қолдану. Бұл деңгейде медицина қызметінің бастығына бөлімше командирлерімен өзара іс-қимылды ұйымдастыру және жеке құрамды жаттықтырумен 100% қамтуға қол жеткізу оңайырақ.

Медициналық пунктте әскери-медициналық даярлық бойынша тактикалық-саптық сабақтарды материалдық қамтамасыз ету үшін алғашқы көмек көрсету үшін табельдік және қол астындағы жиынтықтары бар арнайы

төсемдер болуы қажет. Төсеудің міндетті минимумы ретінде әрбір білім алушыға бір-бірден медициналық жеке стерилді тану пакеттерін (маталы бинттер), екі білім алушыға бір-бір пәннен жгуттарды (табельдік және қолда бар құралдардан) ұстау ұсынылады.

Санитариялық-ағарту жұмысы бастапқы профилактиканың қосымша әдісі ретінде қаралады және мәдени-бұқаралық жұмыс тәртібімен, әдетте, таңертең, оқу сабақтарына дейін, медициналық мекемелерге барған кезде және т.б. жүргізіледі.

Медициналық қызметтің осы бөлімінің міндеттері:

1) елімізде денсаулық сақтауды дамыту мәселелері бойынша ҚР Президенті мен Үкіметінің шешімдерін насихаттау;

2) гигиеналық білімді насихаттау;

3) салауатты өмір салтын насихаттау, жеке құрамды жарғылардың, бұйрықтардың, жеке құрамның денсаулығы мен физикалық дамуын сақтауға және нығайтуға бағытталған нұсқаулардың талаптарын саналы түрде орындауға жұмылдыру;

4) жарақаттар мен аурулар кезінде өзіне-өзі көмек көрсету және өзара көмек көрсету бойынша білімді жетілдіру және практикалық дағдыларды бекіту. Бұл жұмыстың тиімділігінің міндетті шарты оның мақсаттылығы, жоспарлануы және үздіксіз жүргізілуі болып табылады. Ол бір жылға (әскерлерді оқыту кезеңдері бойынша), әр айға жоспарланады және қолбасшылықпен келісіледі. Гигиеналық білімді, салауатты өмір салтын насихаттау тақырыбы: әскерлердің (күштердің) міндеттерімен, жыл мезгілімен, жеке құрамның контингентімен, әскери еңбектің ерекшеліктерімен, өлкелік патологиямен, жеке құрамның сырқаттанушылығымен, бөлімнің, мекеменің санитариялық жағдайымен; лазареттерде, госпитальдарда және санаторийлерде – медициналық бөлімшенің бейінімен, науқастар құрамымен және емдеу-қорғау режимінің талаптарымен айқындалады. Гигиеналық білімді, салауатты өмір салтын насихаттау бұқаралық ақпарат құралдарын – баспасөз, радио, теледидар және т.б. кеңінен пайдалану арқылы жүргізіледі және барлық медициналық құрамның қызметтік міндеті болып табылады. Сабақтың екі түрі де жеке құрамның гигиеналық білімі мен санитарлық мәдениетін толықтыруға арналған. Олар көбінесе жеке емес, жаппай болады.

Медициналық қызметтің рөлі және оның гигиеналық сананы қалыптастыру процестеріне әсер ету мүмкіндігі қандай?

Әскери-медициналық дайындық жаралылар мен зардап шеккендерге өмірін сақтап қалу үшін алғашқы медициналық көмек көрсетуге мүмкіндік беретін білім мен дағдыларды игеруді қамтамасыз етеді. Әскери қызметшінің жеке гигиенасы - бұл дайындықтың қажетті құрамдас бөлігі, ол алғашқы қызмет кезеңінде адамды әскери өмір ерекшелігіне бағыттауға көмектеседі.

Гигиеналық білім беру және оқыту профилактикалық медицинаның аз шығынды саласы болып табылады, дегенмен ол адам мен жалпы қоғамның

денсаулығын сақтау мен нығайтудан айтарлықтай экономикалық нәтиже береді.

Гигиеналық тәрбие мен оқытуды одан әрі жетілдіру жөніндегі ұсыныстар:

1. Жеке құрамның медициналық-гигиеналық білім көлемін кеңейтетін әскери-медициналық даярлықтың жаңа тақырыптық бағыттарын енгізу. Әскери-медициналық дайындық бойынша алғашқы сабақтар жеке гигиена ережелеріне арналады және жас жауынгер курсына өткізіледі. Бұл жұмыс үшін жас жауынгердің курсына кететін уақыт мөлшерін 4 - 6 сағатқа көбейту керек.

2. Санитарлық-ағарту жұмысы денсаулықты қорғау жөніндегі заңнаманың негіздерін, әскери қызмет пен оқу-жауынгерлік қызметтің қолайсыз факторларының гигиеналық сипаттамасын және олардың алдын алу шараларын, салауатты өмір салтының негіздерін қамтуға тиіс.

3. Гигиеналық тәрбие мен білім беру әдістемесі бойынша білімді арттыруға медициналық қызмет бастығының командирлік немесе арнайы даярлық сағаттарында дәрігерлік құраммен бірге нұсқамалық-әдістемелік сабақтарын жүйелі түрде өткізу арқылы қол жеткізіледі.

Қорытынды

Әскери бөлім әскери қызметшілерінің салауатты өмір салтын тәрбиелеу процесінің тиімділігін арттырудың негізгі жолдары: әскери қызметшілердің салауатты өмір салты саласындағы жеке құзыреттілігін жетілдіру; әскери қызметшілердің салауатты өмір салтымен өзін-өзі тәрбиелеу.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360>. (қаралған күні: 27.09.2021).

2. «Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы». Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 982 қаулысы. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982>. (қаралған күні: 27.09.2021).

3. Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде әскери-медициналық (медициналық) қамтамасыз ету қағидаларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 2020 жылғы 22 желтоқсандағы № 723 бұйрығы. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021873>. (қаралған күні: 27.09.2021).

4. Мездорожный В. Әскери қызметшілерді гигиеналық тәрбиелеу және оны жетілдірудің негізгі бағыттарын негіздеу. – Санкт-Петербург: С.М. ӘМА, 2005. – 7 б.

Бекбаганбетов Р.С.

Организация гигиенического обучения и воспитания военнослужащих

Данная статья раскрывает проблемные вопросы в организации гигиенического обучения и воспитания военнослужащих. Учитывая, что здоровье человека более чем на 50% определяется образом жизни, из всего комплекса мер, направленных на охрану здоровья населения, в качестве одного из приоритетных направлений профилактики предусматривается формирование у человека элементов здорового образа жизни и ответственного поведения в отношении здоровья. Вооружённые Силы – составная часть общества и государства, поэтому социальные проблемы, включая негативные тенденции в состоянии здоровья населения, проявляются в армии и на флоте. В статье представлены предложения по дальнейшему совершенствованию гигиенического воспитания и обучения.

Ключевые слова: гигиеническое воспитание, военно-медицинская подготовка, санитарно-просветительная работа, личная гигиена, здоровый образ жизни.

R.S. Bekbaganbetov

Organization of hygienic training and education of military personnel

This article reveals problematic issues in the organization of hygienic training and education of military personnel. Considering that human health is more than 50% determined by lifestyle, out of the whole range of measures aimed at protecting the health of the population, the formation of elements of a healthy lifestyle and responsible behavior in relation to health is envisaged as one of the priority areas of prevention. The armed Forces are an integral part of society and the state, so social problems, including negative trends in the health of the population, manifest themselves in the army and navy. The article presents suggestions for further improvement of hygienic education and training.

Key words: hygienic education, military medical training, sanitary and educational work, personal hygiene, healthy lifestyle.

References:

1. (2020) «Halyq densaulyǵy jáne densaulyq saqtau júiesı turaly» Qazaqstan Respublikasynyń 7 şildedeǵı № 360-VI QRZ Kodeksı. [Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, No. 360-VI "On the health of the people and the healthcare system"]. [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360>. [in Kazakh].
2. (2019) «Qazaqstan Respublikasynyń densaulyq saqtau salasyn damytudyń 2020 – 2025 jylдарǵа арналǵан мемлекеттік баǵдарламасын бекіту тuraly». Qazaqstan Respublikasy Ükımetinıń 26 jeltoqsandaǵy № 982 qaulysy. [On the approval of the State Program for the development of healthcare of the Republic of Kazakhstan for 2020 - 2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982>. [in Kazakh].
3. (2020) Qazaqstan Respublikasynyń Qaruly Küşterinde әskeri-medisialyq (medisialyq) qamtamasyz etu qaǵıdalaryn bекіту turaly. Qazaqstan Respublikasy Qorǵanys ministrinıń 22 jeltoqsandaǵy № 723 bұıryǵy. [On approval of the rules of military medical (medical) support in the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan. Order of the Minister of Defense of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021873>. [in Kazakh].

4. Mezdorojnyi, V. (2005). Äskeri qyzmetşilerdi gigenalyq tärbielü jäne ony jetildirüdiñ negizgi bağyttaryn negizdeu. [Hygienic education of military personnel and the rationale for the main directions of its improvement]. – Peterburg: VMA publishing house. –7 p.

Бекбағанбетов Руслан Сайлаубаевич	медицина қызметінің полковнигі, С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты тыл кафедрасының оқытушысы, Алматы, Қазақстан
Бекбағанбетов Руслан Сайлаубаевич	полковник медицинской службы, преподаватель кафедры тыла Военного института Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
Bekbaganbetov Ruslan	colonel of the medical service, lecturer at the department logistics of the Military Institute of Land forces named after S. Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan.

А.А. Ахметова¹

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан
(E-mail: azarakmet22@gmail.com)*

Қазіргі қазақ әскери журналистикасының тенденциялары мен кәсіби стандарты

Бұл мақала отандық әскери журналистиканың тарихы, функциясы, тенденциялары мен кәсіби стандартына негізделген. Әскери журналистиканың БАҚ жүйесіндегі алар орны көрсетіледі. Әскери журналистардың кәсіби құзыреті мен әлемдік саяси үдерістердің конфликтілі тұстарында жүрген журналистардың беделі сипатталады. Қазақстан журналистерінің жалпы имиджіне сонымен қатар қақтығыс аймағында жүрген тілшілердің ақпарат тарату кәсіби шеберлігіне тоқталады. Әскери журналистиканың мәселелерін көтереді және оның шешу жолдарын ұсынады.

Әлем тарихы – түрлі деңгейдегі соғыстар мен қақтығыстардың ханалогиясынан құралады.

Кілт сөздер: әскери журналистика, стрингер, қақтығыс аймағы, эмоционалды элементтер, тенденциялар, кәсіби стандарттар.

Kipicne

Журналистика әлемдік кеңістіктегі өз принциптері мен функцияларын өзгерте отырып, жаһандық мәселелерді шешудегі негізгі компонент болып қалыптасуда. Қоғамдағы моральдық бағдарларды топтастыру үшін түрлі этностар, мәдениеттер, саяси күштер, дін өкілдері арасындағы массмедиа да рындары және қарқынды диалогтар қажет. Осының негізінде әлемдік іс-МРәрекеттерде барынша келісімге, азаматтық қоғам институттары мен билік құрылымдары арасындағы өзара түсіністікке қол жеткізуге болады.

Соңғы жылдардағы статистикаға қарасақ, жауынгерлік іс-қимыл аймағында журналисттер санының айтарлықтай өскені аңғарылады. Парсы шығанағында, 1991 жылғы соғыста 1400 журналист, 1999 жылы Косоводағы ұрыс аймағында 3800, 2003 жылғы Ирактағы соғыста 7000 тілші ақпарат таратты. Техникалық прогрестің арқасында БАҚ өкілінің өмір қауіпсіздігі жоғары деңгейде қорғалып, өте сапалы форматтағы аудиовизуальды ақпарат таралады. Қақтығыс аймағынан таратылатын ақпарат медиамаркетингте өте құнды, себебі ол экономикалық-саяси тұрғыда аудиторияға маңызы жоғары мәлімет болып есептеледі. Қарулы қақтығыс аймағынан жарияланатын материалдар тұтынушы аудиторияның жағдаятқа пікірін қалыптастыратындықтан, аса жауапкершілікті талап етеді. Нарық заңында тек

сұранысы бар тауар өндірілетіні секілді, кез келген редакция жаңалықты бірінші жариялауға құмар.

Зерттеу әдістері

Әскери журналистиканың тарихын, функциясын, тенденциялары мен кәсіби стандартын зерттеу барысында, оны әрі қарай талқылау үшін теориялық негіздер дайындалды.

Негізгі бөлім

«Әскери журналистика – жауынгерлік іс-қимыл (соғыс, террорға қарсы операция, этникалық және діни қақтығыстар) кезінде ресми ақпарат таратуға салаланған журналистика жанры» [1]. Г.Р.Державин атындағы Тамбов мемлекеттік университеті оқытушысы А.В. Юрлов «Әскери журналистика-террористік акттерді, әскери операцияларды, этникалық және діни қақтығыстар туралы ақпарат беретін журналистиканың саласы» деп анықтама береді.

«Әскери БАҚ – бұл маманданған, әскер қызметінің спецификалық жағдайларында жұмыс жасайтын, әскерилердің қоғамдық көзқарасын, саяси пікірін, әлеуметтік рөлін қалыптастыруға әсер ететін, Қарулы Күштердің күнделікті тұрмысын бұқара халыққа насихаттайтын, патриотизмді дамытуға бірден-бір ықпал ететін БАҚ жиынтығы» [2].

Қазақ әскери журналистикасын зерттеуші санаулы ғалымның бірі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, филология ғылымдарының кандидаты Александр Рожков әскери БАҚ-тың тарихын былайша сипаттайды: «Қазан төңкерісіне дейінгі (1702-1917 ж.ж), Кеңестік кезең (1917-1992 ж.ж), Тәуелсіз Қазақстанда әскери БАҚ-тың қалыптасуы (1992-1996 ж.ж), 1997 жылдан бастап қазіргі кезеңге дейін қалыптасқан БАҚ-тың дамып, кемелденуге талпынысы»[3]. Бұл тізімнің ішінде Кеңестік кезең бірнеше күрделі бөлініске ие:

1917-1923 ж.ж. Азаматтық соғыс пен революциялық кезең. Бұл аралықта аралас басылымдар, большевиктік және әскери басылымдар жарыққа шықты;

1923-1938 ж.ж. Бұл кезең бейбітшілікпен тұспа-тұс болса да, жанрлық және баспалық тұрғыда дамыған Флот әскери басылымдары мен таза әскери басылымдардың қалыптасу кезеңі;

1938-1941 ж.ж. Бұл аралықта қақтығыс орын алып, әскери басылымдарға сұраныс артты. Халкин-Гол мен Финляндияда орын алған әскери қақтығысқа байланысты дивизиялық көп тиражды басылымдар пайда болды;

1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысы жылдарындағы кезең;

1945-1992 ж.ж. КСРО аумағында социализмнің қалыптасу кезеңіндегі әскери БАҚ.

Осы сипаттағы күрделі құрылымдық кезеңдерді басынан өткерген Қазақ әскери журналистикасы қазір бөлек ауқымда дамыған. Әр уақыт кеңістігіне

сай әскери үдеріс журналистиканың дамуына тікелей әсер еткен. Одақ бойынша соғысқа дейін әскери тақырыпта жазатын авторлар жоқтың қасы еді. Жасыратыны жоқ, Финляндиямен соғыс әрекет жүргізіліп жатқан кезде елімізде әскери тілшілер даярлауға алғашқы нақты қадам жасалды. Мысалы, М.В.Фрунзе атындағы әскери Академия жанынан әскери тілшілердің екі ай мерзімдік курсы 1940 жылы қаңтарында ұйымдастырылды. Онда 40-50-дей жазушы мен талапты журналист оқып шықты. Әскери-саяси академия жанынан әскери тілшілердің тоғыз айлық курсы 1940 жылдың қыркүйек айынан бастап ұйымдастырылды. Оны да 60-қа жуық маман оқып шықты.

Профессор С.Қ. Қозыбаев өзінің тарихи-публицистикалық еңбегінде төмендегідей деректерді алға тартады: «Ұлы Отан соғысы жылдары Қызыл Армия қатарында 1000 газет және 15 журнал, ал Әскери-теңіз флотында 143 газет пен 4 журнал баспадан шығарылды. Орта Азияда тұратын ұлттар арасынан жасақталған әскери құрамалар үшін 42 газет пен 7 журнал қағаз бетіне қатталса, оның 16 газеті мен екі журналы қазақ тілінде жарық көрген. Соғыс жылдарында бас-аяғы 4,5 мың әскери журналист тер төксе, оның 200-і Орта Азиядан шыққандар. Соғыстың соңына таман жалпы әскери баспасөздің бір реттік шығарылымының таралымы 3,5 миллион тиржды құрап, әр жауынгердің қолына емін-еркін басылым данасы үлестірілді». Қазақ сарбаздары майдан даласында от пен оқтың құрсауында жүрсе де, қаламын қолынан тастамай отты жылдардың шежіресін қазақ журналистикасының тарихына жазып кетті».

Қақтығыс жағдайында тарихи кезеңдерде басылымдардың саны артып отырған. Мысалы, Ауған соғысы (1979-1989 ж.ж) уақытында «Сарбаз» басылымы 100 мың таралыммен жарық көрген. Қазірде әлемнің қай түкпірінде төтенше жағдай орын алса да сайт және портал рейтингі көтеріледі. Қорғаныс министрлігі тарапынан жасалатын әскери сөздікте әскери журналистті офицер шеніндегі, әскери тыныс-тіршіліктен хабардар етіп отыратын тілші деп сипаттаған. Әскери БАҚ-тың басым бөлігі «Жұмсақ күш концепциясына» сүйеніп, патриоттық бағытта жұмыс істейді. Стрингерлік бағытта жұмыс іститін журналистер сияқты. Бұл фактор әрине отандық әскери журналистиканың коммерциялық бағытқа бет бұрмағанының дәлелі.

Елімізде 2011 жылы орын алған Жаңаөзен оқиғасынан хабар тарату мәселесіне тоқталайық. Бастапқыда, қақтығыс аймағында Өркен Жоямерген, Шернияз Шағатай репортаж дайындады. Интернет байланысының нашарлауына байланысты кадрлар журналистер Ақтау қаласына барған соң ғана эфирге шығарылды. «Stan.kz» ақпараттық бейнепорталы қазақ бөлімі редакторы Жұлдыз Төлеу Жаңаөзен аумағына барған соң, 17-30 желтоқсан аралығында қолжетімді ақпарат көздері аудиторияға қайта ұсынылды. Наразылық Шетпедіе жалғасын тапты. Өрт сөндіруші Төребек Төлегенов басына тиген оқтың салдарынан қаза тапты. Осы кезде журналистикада жиі сөз болатын момент нүктесі аңғарылатын кадр қазақ тілді аудиторияға Жұлдыз Төлеудің қырағылығы арқылы жол тартты. Жұлдыз Төлеу

Шетпедегі полиция бастығына: «Қаза болған жігітке қару қолданған кім?» – деп сұрайды. Полиция басшысы: «Біз», – деп жауап берді. «Неге атасыздар?» – деген журналист сауалына, «Өйткені ол ана жаққа шығып кетті, бұйрықты орындамады», – деді. «Ана жақ» дегені – халық қой. Полиция басшысына «Халық қылмыс жасады дегенге қандай дәлел ұсынасыз?» - деп сұрақ қойылады. Полиция башысы: «ондай дәлел алған жоқпыз» - деп жауап берген. Бұл да сол кадрда stan.kz порталында сақталған. Ресми дерек пен тәуелсіз БАҚ-тың аражігі қатты аңғарылған ақпараттар аудиторияның көкейіне сан сауалды орнықтырды. Жаңаөзен тұрғындары тарапынан таралған видеолар да адамдардың психологиясында дүмпу туғызды. Оқиға 9 жыл бұрын орын алса да одан кейінгі қақтығыс аймағынан тараған ақпарларға қарап қазақ журналистикасында конфликтіден хабар тарату шеберлігін арттыру қажеттігі байқалады.

Қазақстан журналистері де қақтығыс аймағында ақпарат тарату шеберлігінің негізін екінші дүниежүзілік соғыс жылдары қалады. Сол жылдары ақпаратты алу, жариялау ісі жылдамдады. Әрі әскери терминдердің халыққа ұсынылуы, әскер ғылымындағы көп ұғымның жалпыхалықтық санаға жақындауын жиілетті. Ұлтаралық қақтығыс, демонстрация, теориялық актіге байланысты жағдаяттар тұрмысы бейбіт қазақстанда өте сирек кездеседі. Десек те журналистер өзінің оперативті еңбегінің арқасында этика сызығынан шықпай жоғары деңгейдегі репортаждар дайындап жүр. Сөзіміздің дәлелі болар 2017 жылы Сәния Тойкен журналист әйелдердің халықаралық қоры (IWFMF) тағайындаған «Журналистикадағы батылдығы үшін» сыйлығын иеленді. Ол – бұл беделді сыйлықты алған алғашқы қазақстандық журналист. Сәния Тойкеннің материалдары азаматтардың құқығын қорғауға бағытталған. Сәния Азаттыққа берген сұхбатында айтады: «Талай жыл журналистиканың айналасында жүрсем де, қысылып ойлайтынмын. Өзінің құқын қорғап сөйлеп жатқан адаммен сұхбаттаспас бұрын, сұхбат жарияланған соң бұл адамның өміріне қауіп төнбес пе екен деп толғанамын. Мен бұл марапатты құқығын қорғап, бұқпай сөйлей білген қоғам белсенділеріне арнаймын» [4]. Сәния 12 жылда 1526 материал дайындаған. Басым бөлігі қақтығыс аймағынан репортаждар екен.

Демократизацияға бет бұрған қоғамда халықаралық, аймақтық журналистерді қызықтыратын көптеген жағдаяттар болады. Соңғы жылдарда Сербия, Сирия, Ауғанстан, Шешенстан, Украина секілді елдерге шет мемлекеттердің назары ауған. Ол елдерге баруға келіскен БАҚ қызметкерлерінің де табысы орасан. Қақтығыс аймағы – қандайда бір жерде болып жатқан мүдделі топтар арасындағы әскери яки қоғамдық наразылықтың бір-біріне зиян шектіруге дейінгі аралықты қамтыған жері. «Шешенстанда болған қақтығыс кезінде 23 журналист қаза тауып, 30 журналист жарақат алған. Экстремалды аймақта журналистің техникалық құрылғылары, заттары ұрлануы көп кездесетін жағдай» [5]. Тіпті әйел журналистердің зорлануы да көп кездеседі. ЮНЕСКО мәліметтері бойынша, әлемдегі БАҚ қызметкерлерінің 40%-ы әйелдер, соңғы жылдарда өтпелі экономикасы бар елдерде – түрлі себептермен олардың үлесі 80% -ға дейін

өсті. Тиісінше, әйелдердің көбі әскери қақтығыстарда ақпарат таратуда – талантты, дәйекті әрі істің соңын не боларын мұқият ойланатындығы БАҚ аудиториясына таныс. Арыс қаласында 2019 жылдың 24 маусымында әскери қару-жарақ сақтайтын қоймадағы жарылыс уақытында экстрималды аймақтан таралатын ақпаратты аудиторияға жеткізу олқылықтарының әлі де бар екенін байқаймыз. Халық арасында тараған жалған ақпараттар, дәл уақытында дайындалмаған сараптамалық материалдардың болмауы БАҚ-тың пікір қалыптастырушы функциясының эффективтілігі төмендігін көрсетті. Қазақ тілді әскери басылымдар тек оқиға орын алған аумақты қалпына келтіру шараларының жүргізіліп жатқанын қаузаумен шектелген. Гарвардтық этика профессоры Кіші Ральф Поттер этикалық пайымдаудың төрт өлшемін біріктіреді. Бұл қорапты журналистер этикалық шешім қабылдау кезеңінде қолданады [6].

Деректер	Адалдық
Құндылықтар	Принциптер

Кесте 1. Поттер қорабы.

Бұл қорапты отандық журналистердің қақтығыс аймағынан хабар таратқанда қаншалықты қолданаынын пайымдап көрелік. Деректер – автордың оқиға туралы не білетіндігін саралайтын бөлім. БАҚ бейтараптық саясатын толық ұстанбайтындықтан, көптеген журналистер бұл пункте өзі ақпаратты қай формада жеткізгісі келсе, сол жолды таңдап кетеді. Еліміздегі тәуелсіз журналистерді «оппозиционер» деп қабылдаушы аудиторияның пікірін қалыптастырған да осы пункттегі деректердің дұрыс сараланбауы болып табылады. Құндылықтар – бұл сатыда таңдау еркіне қол жеткізген тұлға өз құндылықтарын көрсетеді. Журналистердің ұлттық ассоциациясының этика кодексінде мынадай құндылықтар қарастырылған: шындық, дәлдік, жан-жақтылық, сыйластық, адамгершілік. Бірақ, кез келген салалық БАҚ үшін негізгі құндылық – шындық. Принциптер – құндылықтарды түрлі этикалық жүйелер арқылы қарастыру, әрекет ету мүмкіндігін құрастыруға жол ашады. Адалдық – процестің бұл сатысында кімге, неге адал екенін анықтау, пайымдауды жетілдіреді. Қоғамға деген, мамандыққа деген адалдық жолын таңдаған журналист қана жақсы материал дайындауға қол жеткізеді. Отандық журналистикада медиаэтика туралы кітаптар енді шетелдік авторлардан аударылып жатқандықтан, практикалық тұрғыда қателіктер түзелер деп сенеміз.

Әскери шендегі журналистер коммерциалық тұрғыда айлық пен сыйақы, қаламақы секілді ақшалай кірістер арқылы мемлекет тарапынан қаржыландырылады. Арнаулы ұйымдарға қызмет ететін журналистерге қаражатты қызмет ететін ұйымы бөліп отырады. Қазақстанда көп БАҚ мемлекет тарапынан бөлінетін ақпараттық қолдау көрсету тендрлері арқылы қаржыландырылады. Тендр нормативіне сәйкес, әр БАҚ аудиториясына ұсынатын мерзімді материалдарынан мөлшер бөліп, жыл соңында тендрді

игеруіне байланысты есеп тапсырылады. Қазақстан Республикасының Парламент депутаты Дархан Мыңбай қаржыландыру жолы тендрге тәуелсіз БАҚ жасау жайлы сауалға мынадай жауап берді: «БАҚ-қа жаңа форматтағы көзқарас қажеттігін қоғам көрсетіп отыр. Санаулы телеарна, санаулы газет жұмыс істейтін заман артта қалып, ақпарат құралының саны артты, тенденция жаңарды. Мемлекеттік мекемелерге ақпараттық қолдау көрсетуші тендер – салық төлеушілердің қаржысын тиімді пайдаланудың бір жолы ғана. БАҚ-тағы идеология – насихат үшін, халықты ақпараттандыру үшін, өоғамға ықпал ету үшін керек. Біздегі ең ұрымтал тұс – БАҚ қоғамға ықпалды болатындай қаржы бөлінбейді. Қаражат бөлудің жолы көп, тендр соның тек бір көзі ғана. Шығармашылық ұжым белгілі мақсат қоя білсе, қажет қаражатқа қол жеткізеді. Нәтиженің жақсы болуы үшін жұмыс істей білу керек. Жекеменшік БАҚ көп болса, меншікті қорғау заңы жұмыс істейді. Әрі салық төленетіндіктен, БАҚ арқылы мемлекетке де кіріс кіреді. БАҚ аудиториясын оперативтілігі басым әлеуметтік желіге алдырмауы керек. Мемлекеттік тендрге қатысатын БАҚ саны жыл санап артып келеді, тендрдің мөлшері бір темпте. Ықпалды, ақылды газет жасау арзан тұрмайды». Бұл зерттеуіміздің шарықтау шегіне жетуі үшін ВВС қызметкерлерінің жалақысына назар аударсақ:

Аты-жөні	Бағдарламасы	Жылдық табысы
Крис Эванс	«TopGear» автомобильдер таныстырылымы	3 млн. фунт
Грий Линкер	«Күн Матчы» спорттық бағдарлама	2 млн. фунт
Грэм Нортон	One BBC	850 мың фунт
Клаудия Уинклман	Stricly Come Dancing	450-500 мың фунт
Эндрю Марр	Жексенбілік саяси хабар	500 мың фунт
Джордж Алагая	Жаңалықтар жүргізушісі, документальды бағдарлама жүргізушісі	250-300 мың фунт

Кесте 2. ВВС корпорация қызметкерлерінің жылдық табысы.

Ұйым әр аймақтағы меншікті тілшілері 250-150 мың фунт (132250-79350 мың теңге) аралығында жылдық табыс табады. Әскери журналистиканы да БАҚ осы формада комерциялық өрісте дамытса табыс көлемі ұлғаяды. Мысалы, фотограф Джефф Уолл түсірген «Өлі сарбаздар сөйлейді» фотокалажы 1986 жылғы Ауғанстан жерінің қыс мезгілін бейнеледі. Дегенмен, фотоколлаж 1992 жылы актерлермен бірлесіп фотосалонда жасалған. Құны –3 666 500 АҚШ доллары. Москвада 2004 жылы өткен тарихи көрмеде бұл коллаж көрсетілуге рұқсат алмады. Фотограф момент нүктесінен жырақ яғни уақыт кеңістігі шынайылықтан жырақ болғандықтан, туындысының көрермен алдындағы құнын түсіріп алды. Жасанды коллаж осыншалық жоғары нарыққа бағаланса, медиамаркетингте соғыс алаңынан түсірілген кадрдың нарығы бұдан да жоғары деген сөз.

Ресейлік әскери Евгений Поддубныйдың еңбек өтілінен мысал қарастырсақ. Евгений 2008 жылдан қақтығыс аймағынан хабар таратуды

қолға алды. Десек те 2014 жылы «Россия-24» арнасымен бірлесіп, Қырым түбегінен ақпараттар дайындады. Евгенийдің авторлық «Война» бағдарламасы 2015 жылдан бастап эфирге шықты. Евгений Сириядағы қақтығыстан ақпарат таратты. «Война» бағдарламасынан 3 жанрды байқауға болады:

- Қақтығыс аймағынан жаңалықтар шығарылымы. Бағдарламаның алдыңғы шығарылымындағы репортажды толықтыра түсіп, сол кадрларға оқиға нәтижесін қоса баяндайды.

- Соғыс аймағынан тікелей эфирде репортаж жүргізу. Репортаж барысында режисерлар түрлі карталарды, қиранды аймақтық дрондық түсірілімін көрсетеді.

- Сараптамалық шығарылым. Бұл формат соғыс аймағындағы қандай да бір үдерістің нақты аяқталған сәтінде көрсетіледі.

Әлбетте, елімізде «Война» бағдарламасына ұқсас жобалар жоқ. Бірақ, журналистеріміз қақтығыс аймағынан деректі фильм дайындауды қолға алған. Мысалы, «Таң» арнасы журналист Қасым Аманжолмен бірлесіп дайындаған «Майданнан майданға дейін» деректі фильмі Шығыс Украина мен Қырым түбегінде журналистік зерттеу жасайды. Бағдарлама арнаның апта қорытындысын жасауға арналған «Qazaq news» бағдарламасының эфир уақытында көрсетіледі. Бағдарлама жүргізушісі Қасым Аманжол: «Негізі дәл осы уақытта біздің эфирде «Qazaq news» апта сараптамалық бағдарламасы шығады. Келесі аптадан бастап жеті күндегі ел өміріндегі маңызды оқиғаларды студиямызда сараптап сіздерге ұсынатын боламыз. Бүгінгі эфирде – арнайы жоба. Өкінішке орай біз дайын асқа тік қасық болып үйрендік. Әлемде қаншама қым-қуыт оқиғалар болып жатыр: азаттық үшін, азаматтық құқық үшін, жер үшін, су үшін, діни наным-сенім үшін дүние дүрбелеңге түсіп, күресіп, жан таласуда. Ал біз сол күрестердің барлығын дерлік өзге елдердің ұсынуымен қортып-сараптауымен ұсынып жатырмыз. Мұның мемлекетіміз үшін, ұлттық қауіпсіздігіміз үшін төндіретін қатері – зор. Сол себепті өз тарапымыздан үн қату мақсатымен Украинаға бардық. Көрдік. Түсірдік. Енді өздеріңізге ұсынамыз!»[7]. Журналист Қасым Аманжол қырым татарлары тарапынан ақпарат алған. Журналистік зерттеу 5 жыл ішінде небәрі 4 589 қаралым жинаған. Arthurking87 логинімен пікір қалдырған көрермен ойын былайша бөлісіпті: «Бұл циникалық (екі жүзді лента), өйткені бұнда тек ресми үкіметтің позициясы ашылған. Мысалы, ұлттық гвардияның қылмыстары неге көрсетілмеген? Сондықтан бұл провакациялық қауіпті репортаж. Егер Қасым шындықты көрсеткісі келсе, екі жақтың пікірлері қарастырылуы керек. Жалпы көтеріліс, бұл демократиялық жол емес, керісінше ол анархияға апаратын жол. Біздің ақпарат министрлігі жұрыс шешім қабылдаған, бұндай сапасы төмен, аналитикалық ой таяз репортаждарды жариялауға болмайды». Қақтығыс аймағында бір журналист екі мүдделі тараптан ақпарат ала алмайды. Журналистің екі тараптан ақпарат алуға ұмтылуы – өмір қауіпсіздігіне зиян келтіретінін ескерген абзал. Әскери журналистиканың қақтығыс аймағынан хабар тарату тенденциясының өскені,

аудиторияның сын-пікір білдіруі – әскери журналистиканың жаңа белесінің бастау алғанының айқын көрінісі.

Қазақ әскери баспасөзі – қазақ баспасөзінің біртұтас жүйесіне енетіндіктен оның дамуы мен қалыптасуы қазақ журналистикасының құрамдас бөлігі. XX ғасырдың алғашқы жартысында күрделі саяси қуғын-сүргін жүзеге асып отарлаушы мемлекеттің зобалаңынан халқымыз көп зардап шекті. Қазақ халқының көтерілістер мен толқуларды жиі бастан кешіп, қақтығыстар барысында үндеу мазмұнында әскери ақпараттар ел ішіне, ауыл-аймаққа ауадай қажет болды. Кейбір ғалымдар зерттеуінде толқулар кезінде жасырын газеттердің ел ішінде таралғанын, бірақ үкіметтік органдар тарапынан көзі жойылғанын айтатындар бар.

Ежелден асқан жауынгерлік рухпен ат үстінде күн кешкен халықты әскери өмірден бөліп қарай алмаймыз. «Кеңес Одағы орнаған кезеңде қазақ әскерилері кәсіби тұрғыдан қалыптасқанымен көптеген қиындықтарды бастан өткерді. Сталиндік саяси қуғын-сүргінге ұшырады, ұлттың қаймағы болған зиялылар түрмеге қамалып, жала жабылды, қарулы күш пен оның салалық басылымдары халықтан жасырын құпия жағдайда құрылып, іс қызметтеріне жалпыға ашық жариялана бермейтін қарулы-қарарлар арқылы басшылық жасалды, нұсқаулар берілді.

Әйтсе де, соған қарамастан әскери журналистика өз ортасын, оқырман қауымын тауып, кәсіби тұрғыда дамыды. Сондықтан әскери журналистиканы кеңес заманында зерттеу мүмкін болмады. Дегенмен, «орнында бар оңалып, 1991 жылы азаттыққа жеткен соң бұрыдары әскери құпия саналған осы саланы тарихын зерттеу ісі де біртіндеп жария бола бастады. Алайда бұл саланы жіті зерттеген қомақты ғылыми еңбектер жоқтың қасы»[8].

Әлем тарихы – түрлі деңгейдегі соғыстар мен қақтығыстардың храналогиясынан құралады. Ал бұл формадағы ақпараттың жиынтығы әскери журналистиканың тенденцияларын қалыптастырады. Әскери журналистердің кәсібилік стандарты тенденциялар жаңғырған сайын түрленіп, жаңа элементтер мен тактикаларға толығады. Ең мұқымы – БАҚ өзегінде әскери материалдардың дайындалуына жол ашу керек. Қазақ тілді аудитория аударылған өнімдерді тұтынуы түсініспеушілікті туындатып, терминдер қолданысының аясын тарылтады. Әлемдік саяси жағдаяттарға сапалы сараптама жасай алатын қазақ тілді аудиторияға ендігі керегі – әлемдік қақтығыс аймағынан дайындалған медиаөнімдер. Әскери журналистика, қақтығыс аумағынан хабар тарату мәселесі журналистиканың танымал теоретиктері мен шағын медиаэтика мамандары арасында да, маңызды ғылыми зерттеулерде де талқыланады. Бұл мәселеге деген қызығушылық жыл сайын артып келеді. Елімізде әскери-патриоттық бағыттағы журналистика дамығанымен, қақтығыс аймағынан хабар тарату кенжелеп қалып қойды. Мысал, Таяу Шығыстағы соңғы жылдарда болып жатқан қақтығыстан қазақ тілді репортаждың болмауы – үлкен сын.

XXI ғасырда әлемдік соғыс екі алаңда: қақтығыс аймағы мен ақпараттық майданда өрбиді. Елімізден шыққан тұңғыш саяси-әскери журналист Назгүл Кенжетай «Mediameetup» жобасының онлайн-семинарында әскери

журналистте туындайтын дилеммаларға шешім ұсынады. Дегенмен, ұсынылған шешімдер бізде ол деңгейдегі қақтығыс ситуациясы орын алмағандықтан «бөтен» эффект береді. Ол түсінікке қарап отандық журналистиканың әлемдік журналистикаға үн қосуы керектігін түсінеміз. Біздегі әскер журналистикада қақтығыс аймағынан хабар таратуға байланысты мынадай проблемалар бар:

- қаржыландыру көзінің болмауы;
- қазақ тілді аудиторияның массалық үлесінің аздығы;
- қақтығыс аймағынағы түрлі кедергілер, шектеулер;
- журналист өмір қауіпсіздігінің қорғалмауы.

Аталған кедергілер ойылса, медиамаркетингте бірнеше жаңашыл бағыттарды қалыптастыруға болар еді.

Еліміз тәуелсіздігін жариялап, еңсесін тіктегелі әскери-патриоттық бағыттағы газет-журнал, телерадио бағдарлама жасау жолға қойылып, тұрақты түрде жарыққа шығып келеді. Соңғы жылдарда қақтығыс аймағынан ақпарат тарату тәжірибесі аудиторияның негізгі сұранысына айналды. Әр БАҚ өз ұсанымын нақтылап, соған сай ақпарат тарататынына дағдыланған адамдар шенді журналистер мен тәуелсіз тілшілердің ақпаратын санасында өзі саралау үшін қос тараптың медиаөнімін қатар тұтынады. Осы тенденцияға сәйкес әскери журналистиканың нақты зерттеліп, кәсіби стандарты бекітілуі тиіс деп қорытындылаймыз.

Қорытынды

Бұл мақалада жаңа Қазақстандағы әскери журналистиканың формасын сипаттадық. Кеңестік заманда көлеңкеде қалып қойған, енжар зерттелген қақтығыс аймағынан хабар тарату ісі жайлы біршама мәліметтерді зерттеуімізде қарастырдық. Экстрималды аймақтан хабар таратушы журналистердің тараптарға мүдделі болуы, ақпарат тұтынушы аудиторияның сыни ойлауына кері әсер етеді. Себебі, қазіргі журналистика тенденциясы – ақпаратты боямасыз, таза жеткізу. Эмоциональды элементтердің хабарға араласуы да – журналистің оғаш қатесі. «Сақшы», «Сарбаз» газеттері, «Айбын» журналы мысалында мақала жазу барысында төмендегідей қорытынды жасалды:

Біріншіден: Қорғаныс министрлігінің баспасөз органы көптеген нормативтік-құқықтық актілермен заңдастырылады. Оның қызметіндегі арнайы құқықтық бағдарламаның болмауы үлкен кемшілік болып табылады. Баспасөз қызметінің инспекторларының нормативтік-құқығын баяндайтын бағдарламаға қажеттілік болғандықтан оны қайта қарау, жетілдіру қажеттілігі туып отыр.

Екіншіден, «Сақшы» газеті – қазақ полициясының айнасы, «Сарбаз» газеті, «Айбын» журналы – тыныштық жаршасы ретінде әскери органдардың байланыс қызметін атқарады.

Үшіншіден, БАҚ-тың пайдалы немесе пайдалы емес жақтары контент талдау арқылы айқындалады. Төртіншіден: «Сақшы», «Сарбаз» газеттері мен «Айбын» журналы – қазақ әскери журналистикасының негізгі басылымдары болғандықтан, Қазақстан Республикасының Қарулы күштерінің имиджін қалыптастырушы функцияға ие. Мұндай қасиеттер жоғарыда аталған басылымдарың әскери-патриоттық бағытта жұмыс істігіндігімен тікелей қатысты. Қазақ әскери журналистикасының тағы бір перспективасы – тәуелсіз БАҚ тарапынан жасалатын материалдар. Қазақ телевизиясында «Майданнан майданға дейін», «Жусан иісі» секілді әлемдік қақтығыс аймағынан хабар беріп, үн қосатын телеөнімдер жасалды. Елімізде соңғы жылдарда орын алған қақтығыстардан тараған ақпараттарды да атап өтпеске болмайды. Кез келген қарулы соғыс тарптардың мүддесінен туындағанымен, журналистің міндеті тек хабар тарату. Қақтығыс аймағында сарбаз болу мен журналист болу екі сатыда қаралады. Билік құрылымдарының органы қызметін атқаратын әскери БАҚ-тың басты ерекшелігі мынада: бұл жердегі РР көп жағдайда үгіт-насихатқа байланысты болады. Ал насихат дегеніміз – өте кең аудиторияға арналған белгісіз нысан туралы әңгіме. Бұндайда белгілі, нақты бағыт болмайды. Әлемдік БАҚ-та әскери журналистиканың аудиториясы өте қарқынды түрде дамып келеді және қақтығыс аймағынан ақпарат алушылардың да саны артуда. Соғыс әрекеттері әлемдік саяси-экономикалық ахуалға қатыстылығы жоғары көрсеткішке ие болғандықтан БАҚ әскери тақырыптарда хабар таратудың санын арттыруда. Материал саны артқан сайын соғыс психологиясы терең зерттеліп, саяси тақырыпта материал дайындай білетін журналистер сұрыпталуда. Әскери журналистика – БАҚ үшін имидж қалыптастырушы нысан ғана емес, қаражат табуға негіз бола алатын координант. Соғыс хроникасы – әлем тарихының құрамдас бөлігі. Бүгінгі жаңалықты жазу – ертеңгі күннің тарихын жазғанмен тең. Сондықтан әскери журналистиканың өрісін кеңейту үшін экстрималды аймақтан хабар тарату ісін зерттеу керек, әлемдегі соңғы жаңалықтарды қалт жібермей бақылап, экстрималды журналистиканың терминологиялық негізін дамыту керек. Тақырыпты әрі қарай зерттеу тәсілдері осындай.

Әдебиеттер тізімі:

1. Роберт К. Скрытая перспектива. – М.: Клаудберри, 2001. – 5 с.
2. Ел.kz порталы, Әскери журналистика бастаулары. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: <https://www.el.kz> 20.06.2016. (қаралған күні: 27.05.2021).
3. Военная печать Казахстана / Вест. КазГУ, сер. журн., 1997. - № 1. – 1с.
4. Тапаева Н. Азаттық тілшісі халықаралық сыйлық алды. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: <https://www.azattyq.org/a/kazakhstan>. 8.11.2017. (қаралған күні: 29.05.2021).
5. Князев А.А. Журналистика конфликта / А.А. Князев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text3/10.htm>. 04.04.2018. (қаралған күні: 30.05.2021).
6. Гай С., Ли Эн Пек. Медиаэтика. – Нұр-Сұлтан, Ұлттық аударма бюросы. - 2019. - 95б.
7. Аманжол Қ. Майданнан майданға дейін. – Алматы, Таң 2014. – 55б.

8. Нысанбаев Ә. Қазақстан: ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1998. – 78б.

Ахметова А.А.

Тенденции и профессиональные стандарты современной казахстанской военной журналистики

Эта статья основана на истории, функциях, тенденциях и профессиональных стандартах военной журналистики в стране. Роль военной журналистики в системе СМИ противоречива, охватывая различные аспекты глобальных политических процессов. Мировая история состоит из хронологии войн и конфликтов на разных уровнях.

Ключевые слова: военная журналистика, стрингер, зона конфликта, эмоциональные элементы, тренды, профессиональные стандарты.

A.A. Akhmetova

Tendencies and professional standards of modern Kazakhstani military journalism

This research paper based on the history, functions, tendencies and professional standards of military journalism in the country. The military journalism role in mass-media system is contradictory, enveloping different aspects of global political processes. World history consists of chronology of wars and conflicts at different levels.

Key words: military journalism, stringer, conflict zone, emotional elements, trends, professional standards

References:

1. Robert, K. (2001). Skrytaya perspektiva. [Hidden Perspective]. – М.: Cloudberry. – 5p.
2. «Әскери zhurnalistika bastaulary» [The origins of military journalism]. [Electronic resource]. – Retrieved from: //https://www.el.kz [in Kazakh].
3. «Voennaya pechat' Kazakhstana» [Military seal of Kazakhstan]. / Vest. KazGU, ser. Zhurn 1997. - № 1. – 1p.
4. Тараева, N. «Azattyq tilshisi halyqaralyq syjlyq aldy». [Electronic resource]. – Retrieved from: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan. [in Kazakh].
5. Knjazev, A.A. Zhurnalistika konflikt, A.A. Knjazev. [Electronic resource]. – Retrieved from: http:// evartist. narod. ru/text3/10.htm. [in Russian].
6. Gai, S., En Pek. (2019). «Mediaetika. Ұлттық audarma byurosy» [Media Ethics. National Translation Bureau]. – Astana. – 95 p.
7. Amanzhol, H. (2014). «Maidannan maidanға deiin» [From front to front]. Zhurnalistik zertteu. Tan. – Almaty. – 55 p.
8. Nysanbaev, Ә. (1998). Қазақстан «ұлттық entsklopediya» [Kazakhstan: national encyclopedia]. – Almaty: «Қазақ entsklopediyasy». – 78p.

Ахметова Ажар Ахылбекқызы	ЮНЕСКО халықаралық журналистика және Медиа орталығының магистрі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
Ахметова Ажар Ахылбекқызы	магистр факультета журналистики и коммуникаций ЮНЕСКО, Казахский Национальный Университет

	имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Akhmetova Azhar	master of Kazakh National University named after al-Farabi, UNESCO Department of Journalism and Communication, Almaty, Kazakhstan

Т.Ә. Мукашев¹, А.М. Мукашева¹

*М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан
(E-mail:temirbai@mail.ru)*

Б. Момышұлы – қазақ әдебиетіндегі алғашқы әскери кейіпкер

Б.Момышұлының әдеби мұралары мен ерлік істері жөнінде көптен бері айтылып жүр. Ірілі-ұсақты түрлі жанрдағы көркем туындылар мен ғылыми мақалалар және монографияларда Б.Момышұлының көркем бейнесі сомдалумен қатар қазақ руханиятына қосқан үлесі сараланып келеді.

Алайда, Б.Момышұлы қазақ әдебиетінде алғаш болып көркем шығарма кейіпкері болғандығы айтыла бермейді. Мақалада Б.Момышұлы әдебиеттің барлық жанрында көркем кейіпкер ретінде сомдалып, ұлттық әдебиетіміздің алтын қорынан орын алғандығы айтылады. Проза, поэзия, драма және осыларға қоса аңыз-әңгіме желісіндегі батырдың бейнесі талданады.

1942 жылы Москва түбірдегі жан алысып, жан беріскен алапат соғыста А.Бек пен Б.Момышұлы арасында шығармашылық байланыс орнығып, өмірге «Арпалыс» романы келді. Міне осы кезден бастап Б.Момышұлының көркем туындыдағы өмірі басталды.

1942 жылы алыстағы Қазақстанда жүрсе де қазақ әдебиетінің классигі М.Әуезов майдан даласындағы Б.Момышұлының ерлігіне риза болып, «Намыс гвардиясы» пьесасын жазады.

1943 жылы танымал ақын Ғ.Орманов госпитальда жатқан Б.Момышұлының жағдайын сұрап барғанда батырдың ерліктеріне риза болып, «Полковникке» атты өлеңін жазады. Демек, жоғарыда аталған шығармалардың барлығы да соғыстың алғашқы айлары мен жылдарында жазылған. Шығармада осы туындылар талданып, батырдың көркем әдебиетте әскери әдебиеттің тұңғыш кейіпкері болғандығы дәлелденеді.

Кілт сөздер: Б.Момышұлы, әскери әдебиет, әскери кейіпкер, деректер, зерттеу еңбектер.

Кіріспе

Қазіргі таңда Б.Момышұлының қазақ әскери әдебиеттің негізін қалаушы екендігі мойындалды. Бұл мәселе М.Мырзахметұлының батыр жайлы жариялаған еңбектері мен түрлі ғылыми жиындарда жасаған баяндамаларында жан-жақты сараланып, көптің қолдауына ие болып келеді[1].

«Арпалыс» романы 1942 жылдан бастап жазылған дейтін болсақ, оның авторы А.Бек болып танылғанымен, романның қосалқы авторы Б.Момышұлы екендігі әдебиетші қауым бас қосып талқылаған талай отырыстарда айтылып келеді[2]. Оған дәлел ретінде бір ғана мысалды келтірсек жеткілікті болар деп ойлаймыз. Мысалы, романды талқылауға арналған кезекті отырыста әскери әдебиеттің білгірі полковник Совенок: «Всем ясно, что не Бек, а

Момыш-ұлы автор «Волоколамское шоссе», а Бек просто записывал, переписчик», - деп көптің көкейінде жүрген түйткілді сұраққа нүкте қойғандай болады. Осындай түйінді ойларды көптеп келтіруге болар [3]. Сонымен қатар танымал бауыржантанушы М.Кәтімхан осы мәселені жан-жақты зерделей келіп, «Арпалыс» романын жазған кім?» атты монографиялық зерттеу еңбегін жазды. Яғни Б.Момышұлы соғыстың алғашқы айларында-ақ көлемді роман жазуға мұрындық болып, қазақ әскери әдебиетіне бастайтын сара жолды көрсетіп берді деуге толық негіз бар. Онымен қоса батыр соғыстан қолы қалт еткенде, уақыт тауып, қолына қалам алып, күнделік жүргізуді әдетке айналдырған. Майдан даласынан өзімен бірге алып келген отыз жеті дәптер күнделігі бейбітшілік заманда өмірге келген «Москва үшін шайқас», «Курляндия майданы», «Генерал Панфилов» т.б. ірілі-ұсақты көркем шығарма жазу арқылы әскери әдебиеттің іргетасын бекітті. Бұл жерде біз Б.Момышұлының тек әскери әдебиеттің негізін қалаушы ғана емес, сонымен қатар оны әрі қарай дамытып, әлемдік деңгейге көтерген шебер қаламгер ретінде байқаймыз. Демек, Б.Момышұлы «Арпалыс» романын жазуда қосалқы автор болумен қатар, оның басты кейіпкері де болды. Осы арқылы ол қазақ әскери әдебиетінде тұңғыш әскери кейіпкер ретінде тарихта қалатыны сөзсіз.

Зерттеу әдістері

Аталмыш ғылыми мақалада әдеби-теориялық, салыстыру, салғастыру әдістері кеңінен қолданылды. Әсіресе Б.Момышұлының қазақтың әскери әдебиетін жасаудағы еңбегіне көз жеткізу үшін тарихи әдістерді пайдалануға шешуші мән берілді. Сонымен қатар, автор мен кейіпкер арасындағы байланысты кеңінен тану мақсатында диалектикалық тартыс мәселесіне назар аударылды.

Негізгі бөлім

Расында Б.Момышұлы Ұлы Отан соғысының бастапқы кезінде майдандық «Знамя» журналында жарияланған алғашқы мақаладан бастап, онан кейін жалғасын тапқан «Арпалыс» (Волоколамское шоссе) романында көркем бейне ретінде қалыптасты. Бұл жөнінде бірнеше мысалдарды топтап келтуіріге болады. Айталық Б.Момышұлының соғыстың алғашқы күнінен бастап баяндалатын ерлік істері мен соғыс білгірі ретінде жауынгерлер мен бас штаб басшыларының көзіне түскен сәттері тұтасып суреттелетін түрлі жанрлар жетерлік. Оның барлығында батырдың хас сұлбасы шынайылық тұрғысында суреттеледі. Демек, Б.Момышұлының әдебиетке алғашқы қадамы шағын мақалалардан басталғанымен, келе-келе үлкен көлемді туындыларға ұласқаны сөзсіз.

Соғыстың алғашқы жылдары алапат соғысқа дайындығы да, техникалық мүмкіндігі де төмен кеңес әскері оңбай жеңіліс тапқандығы жасырын емес. Соғысқа дайындығы нашар кеңестік әкердің қуаты жойқын басқыншыларға

төтеп бере алмағандығы заңды. Сондықтан алғашқы күннен бастап шегініс жасаған кеңестік әскердің тағдыры қыл үстінде тұрғандығы жасырынанық. Кеңес үкіметінің осындай дәрменсіз күй кешкеніне себепші болған орталық бас штаб болып, ал оның түрлі директиваларын мүлтіксіз орындаған жер-жердегі құрамалар бірінен-соң бірі жеңіліп жатты. Бүкіл Европаны күйрете жеңген гитлерлік Германияның бақайшағына дейін қаруланған әскери күші де, жеңіске деген сенімділігі де қызыл әскерге қарағанда анағұрлым биікте болатын. Сондықтан алғашқы кезеңдерде өзінен анағұрлым басым жауға қарсы төтеп бере алмаған қызыл әскер жауынгерлерінің сағы сынып, рухы күйреп, бас аяғы үш-төрт айдың ішінде Москва түбіне бір-ақ келіп табан тіреді. Міне осы соғыс майданында генерал Панфилов басқарған 316-атқыштар дивизиясының ерлік істері бүкіл кеңестік әскерге үлгі болды. Б.Момышұлы дивизия құрамындағы батальонды басқара жүріп, өзінің қолбасшылық қабілетімен, қайсар мінезімен өзгелерден оқшауланып көзге түсті.

Жоғарыда айтылғандай Б.Момышұлының әскери әдебиетке әрі жазушы, әрі көркем кейіпкер ретінде енуі А.Бектің «Арпалыс» романымен тікелей байланысты. Олай деуімізге негіз бар. Бауыржантанушы М.Кәтімхан өзінің «Арпалыс» романының авторы кім?» атты зерттеу еңбегінде былай дейді: «Мен бұл мәселені мына жағдайларға байланысты айтып отырмын, «Ұшқан ұя» Б.Момышұлының балалық кезеңінен бастап, соғысқа дейінгі өмірін, ал «Арпалыс» романы оның 1941 жылдың октябрі мен 1942 жылдың қаңтар айларының арасындағы батальон командирі кезін, «Москва үшін шайқас» романында соғысқа кірген күннен бастап, «Арпалыста» қамтылған кейбір деректер мен соғыс аяқталғанға дейінгі кезеңін, «Ақиқат пен аңыз» романдиалогы соғыстан бұрынғы және кейінгі кездегі деректерді беріп отыр» [2, 20 б.]. Демек, А.Бек «Арпалыс» романында Москва түбінде болған соғыс оқиғасын жазу арқылы Б.Момышұлының көркем бейнесін алғаш болып сомдап шықты. Мұны қазақ әдебиетіндегі, қазақ көркем әдебиетіндегі тарихи оқиға деп айтуға болады. Себебі бұрын соңды қазақ көркем әдебиетінде көзі тірі батырды күрделі романның кейіпкері ретінде сомдау дәстүрі болмаған еді. Бұл тарихи факт.

А.Бектің жазбаларынан аңғаратынымыз, ол алғашқыда Б.Момышұлы жайлы тек шағын мақала жазумен шектелуді көздеген болатын. Тіпті Б.Момышұлын мақаланың кейіпкеріне айналдыру жоспары болмаған да сыңайлы. Өзінің әріптесі А.Кривицкий А.Бекті алғы шепке жіберіп, лейтенет шенді қазақ командиріне көңіл аударуды ұсынған болатын-ды. А.Бектің мақсаты алғы шепке барып «Панфиловшылар алғы шепте» атты мақала жазу үшін үшін деректер жинауды жоспарлайды. Нәтижесінде ол кездейсоқ кездескен Б.Момышұлына назар аударып, оның бойындағы ерекше қасиет журналистің қызығушылығын оятады.

Сонымен Б.Момышұлы әдебиеттегі барлық жанрда көркем бейне ретінде сомдалып, бұл дәстүр күні бүгінге дейін жалғасып келеді. Оны

шартты түрде болса да мынандай жанрлық топтарға жіктеп қарастыруға болады:

- 1) Проза жанрындағы Б.Момышұлы бейнесі;
- 2) Поэзиялық туындылардағы Б.Момышұлы бейнесі;
- 3) Драмалық шығармалардағы Б.Момышұлы бейнесі;
- 4) Аңыз-әңгімелердегі Б.Момышұлы бейнесі.

Байқағанымыздай батырдың тарихи бітім-болмысы, ерлік істері, психологиялық ерекшеліктері сынды өзіне ғана тән кескін-келбеті ондаған көркем туындының өзегіне алыныпты. Әрине, соғыс кезінде Б.Момышұлынан атақ-лауазымы да, әскери қабілеті де, соғыс тәжірибесі де анағұрлым артық адамдар болған жоқ деп кесіп-пішіп айтудан аулақпыз. Соған қарамастан қалам шеберлерінің назары Б.Момышұлына түсуінің сыры неде екендігін тап басып айту қиын. Мәселен, соғыстың алғашқы жылдары Г.Жуков, К.Рокоссовский, К.Ворошилов, И.Черняховский, Баграмян т.б. көптеген генералдар мен маршалдардың соғыс тәжірибесі де, стратегиялық, тактикалық шеберлігі де, Сталиннің алдындағы атақ-беделі де анағұрлым жоғары болды. Соған қарамастан А.Бек шағын әскери құраманың командирі, аға лейтенент, әрі ұлты қазақ Б.Момышұлына арнап күрделі шығарма жазуының өзі жұмбаққа бергісіз дүние.

Әрине, Б.Момышұлы жайлы, оның ерлік істері жайлы шығарма жаз деп жоғары жақтан нұсқау түсті деп айтудан аулақпыз. Тіпті кей тұстарда қазақтан шыққан батыр жайлы жаза беруге қарсылық болғандығын айта кеткен жөн. Мәселен, А.Бектің «Человек без фамилии», «Панфиловцы на переднем краю» сынды мақалалар үсті-үстіне жазылып, майданда жүрген жауынгерлер мен тылдағы еңбеккерлердің қызығып оқитын шығармасына айналауына үзілді-кесілді қарсы пікір білдіргендер де болды. Оған мына жолдар дәлел бола алады. Оқып көрелік: «Уважаемый Александр...в нашей советской действительности невозможно, чтобы живой человек был литературным героем, поэтому редакция вам рекомендует вычеркнуть фамилию Бауырджана Момыш-улы из вашей повести, в противном случае продолжение книги в нашем журнале не может быть напечатано», - деп қарсы пікір айтқандар да болды. Бұл жолдардың авторы «Знамя» журналының танымал қызметкері А.Тарасенков. Аталмыш хаттан А.Тарасенковтың қарсылығын ғана емес, сонымен қатар шовинистік пиғылын да аңғару қиынға соқпайды. Өйтпегенде ше, кеңестік әскер қатарында жүздеген қолбасшылар мен орыс ұлтынан шыққан үлкенді-кішілі командирлер жүргенде қазақ ұлтының өкілі кіші офицер Б.Момышұлын мадақтай беру «аға ұлт» өкіліне жақпағаны анық. Алайда, осындай қарсылыққа қарамастан А.Бек Б.Момышұлы жайлы жазуды тоқтатпады. Керісінше өршелене кірісіп, үсті-үстіне шағын мақалалармен повестер жазып, аяғында оны аса күрделі романға айналдырды. Осы үшін де А.Бектің шығармашылық ерлігіне таң қалмасқа болмайды. Б.Момышұлы да қаламгердің осындай қаламгерлік қайсарлығына аса риза болып, «Я даю должное Беку: не было бы Бека – не было бы «Волоколамское шоссе» деп сүйсіне жазатыны бар.

Осы тұста «Арпалыс» романының авторы А.Бекке сөз беріп көрейік: «В начале 1942 года я поехал в дивизию имени Панфилова, уже продвинувшуюся от подмосковных рубежей почти до Старой Руссы» (3,456). Яғни романды жазуға дайындық 1942 жылдың басында қолға алынып, сол жылы-ақ автордың Б.Момышұлы жайлы шағын мақалалары «Знамя» журналында («Панфиловцы на первом рубеже») жариялана бастады. Бұл жөнінде А.Бектің өмір баянында былай делінеді: «Самая известная повесть Бека «Волоколамское шоссе» была написана в 1942—1943 годах. Она стала любимым произведением Фиделя Кастро и Че Гевары. Главным героем повести стал Герой Советского Союза старший лейтенант командир батальона (впоследствии гвардии полковник, командир дивизии) Бауыржан Момыш-Улы. Продолжением этой повести стали написанные в 1960 году повести «Несколько дней» и «Резерв генерала Панфилова» [4]. Демек, 1942 жылдың ақпан айында Б.Момышұлы көркем шығарманың кейіпкері ретінде қалыптасып, мәңгілік өмірге қадам басты деп айтуға негіз бар.

«Арпалыс» романын жазбас бұрын автор мен кейіпкер арасында шығармашылық байланыспен қатар екеу ара келісім шарт болғанын айта кеткен жөн. Аталмыш келісім шартта А.Бек автор ретінде өзіне қатысты міндеттерді, ал Б.Момышұлы кейіпкер әрі айтушы ретіндегі міндеттерді мұқият сақтау жөнінде келісіп алады.

Романның алғашқы бетінде А.Бек өзінің болашақ кейіпкері Б.Момышұлымен қалай танысқандығы жөнінде айта келіп, оның көркем бейнесін аса ыждахатпен суреттеп береді. Портрет - көркем шығармадағы басты көркемдік құрал. Көркем бейненің сыртқы келбетін талдап суреттемей тұрып, оның оқиғаға, айналасындағы кейіпкерлерге қарым-қатынасын талдап баяндау олқы болып көрінеді. Сондықтан қаламгер Б.Момышұлының мінезін, сырт бейнесін тәптіштеп суреттеп барып, негізгі оқиға желісіне ойысады. Мысалы: «Әдетте суретшілер мен қалам шеберлері Шығыс адамдарын ажары сынық, мүләйім, қиялшыл кейіпте суреттейді. Сондай бейнелердің ішінде түрлі-түрлі ұстаның қолынан шыққандай сан алуан пішіндер кездеседі – бірі көз тартарлық көрікті келсе, бірі сүреңсіз. Бауыржанның бет пішіні сол бейнелердің көбінен өзгеше - өнері жетік бір зергер ерінбей, жалықпай мәнерлеп, асыл тастан ба, әйтеуір бір өткір аспаппен мінсіз жонып жасағандай» [3, 9 б.]. Тиянақты, түсінікті. Автор мұнымен шектеліп қалмайды. Кейіпкерінің портретін одан әрі тереңдете суреттеу үшін оның өзіне ғана тән табиғи ерекшелігін былай суреттейді: «Өңі моңғол түстес қара торы, шықшыты сәл шығыңқылау, бет ажарынан, әсіресе, танадай қара көздерінің жалынды жанарынан өжеттіктің, батылдықтың, көп ойды көңілге тоқыған зерделіліктің белгісін көресіз. Қап-қара шашы тарақтың ырқына көнбей, тікірейіп тұрады, өзінің әзіл сөзімен айтқанда, құдды аттың жалындай» болды [3,10 б.]. Осы сурттеуден-ақ батырдың кескіні тура бір суретке түсіп, қолымызға тигендей әсер аласың. Оның «жалынды жанары», «қара торы жүзі», «тікірейіп тұратын қайратты

шашы» деталь күйінде берілсе де, шын батырдың шынайы келбетін айшықтап тұратын басты белгілер екендігі анық.

А.Бек пен Б.Момышұлының арасында бірден түсінушілік пен ынтымақтастыққа құрылған шығармашылық байланыс орныға қойды деу артық болар. Тумысынан бірбеткей, айтқанынан қайтпайтын Б.Момышұлы сынды тұлғамен оңай мәмлеге келу мүмкін емес. Сондықтан А.Бек кейіпкерімен тіл табысу үшін біраз тер төккені белгілі. Өйткені кейіпкер мен автордың арасында қандай да бір қарама-қайшылық, тартыс болатыны мәлім. Оны мына мысалдан анық аңғарамыз:

« – Сіз туралы, әйтеуір, жазбай қоймаймын. Жазғанымның бір жерінде мектепте «Шаң тимес» аталғаныңызды айтам.

Ол жымыып күлді. Жүзінде жайдары жарқын шырай пайда болды.

– Өзіңіз добал ат секілді екенсіз, – деді ол ұнасымды әзілмен. – Ауыр алмаңыз, бұл мақтағаным ғой. Добал ат зеңбіректі шабан тартады, оны бір илкірту қиын, бір илкіртген соң жалықпай тарта береді. Сіз мені илкіртдіңіз... Қалауыңызды айтып берейін. Бірақ шартымыз мынадай болсын...

Бауыржан кеудесін көтеріңкіреп, қынабынан қылышын суырды. Аласа, күңгірт блиндаждың ішінде қарудың сұсты жүзі жалт-жұлт етті.

– Шартымыз мынадай болсын. Сіз шындықты жазуға міндеттісіз. Кітап дайын болғасын маған әкелесіз. Бірінші тарауын оқимын да, ұнамаса: «Жаман екен, өтірік жазыпсыз!» деймін. Сонда сол қолыңызды стол үстіне қоясыз. Әп! – деймін де, сол қолыңызды шауып тастаймын! Екінші тарауын оқимын. «Жаман екен, өтірік сықпыртыпсыз!» десем болғаны, оң қолыңызды тоса беріңіз. Әп! – деймін де, оң қолыңызды тағы шабамын. Көнемісіз?

Мінсіз еріндері екі ажырап, ол тағы да жымыып күлді. Бұл шарты, әрине, әзіл еді.

– Көнем, – дедім мен» [5]. Кейіпкер мен автор арасында жеңіл ойнақылыққа құрылған осындай ұғынысулар болып тұрады. Бірақ мұндай жағдай орын алғанға дейін автордың қанша тер төккені белгісіз. Яғни, жоғарыда айтқанымыздай осындай диалектикалық тартыс аясында автор мен кейіпкер өзара мәмлеге келіп, шығармашылық одақ құрады. Ғалым тілімен айтқанда: «Шынайы тіршілік құбылыстарын, оның аясындағы шексіз қайшылықтарды ой-қиял таразысына салып, терең зерделемейінше, сапалы көркем туынды жазылмайды. Өйткені әдеби шығарманың алтын арқауы – тарихи шындық. Өмір ақиқатын басты назарға ұстағанда ғана үздік көркем шығарма жазылары хақ» [6].

Кей жағдайда автор мен кейіпкер бір-бірін ұғына алмай, ортақ шешімге келе алмауы мүмкін. Мұндай ахуал өріс алса көркем шығарма өз дәрежесінде жазылмай, оқырманның үдесінен шыға бермейді. Қаламгер үшін бұдан артық трагедия жоқ. Бір ғажабы қаламгер біткен өз шығармасының басты кейіпкері ретінде Б.Момышұлы тәрізді күрделі адам болуды қалайды. Өйткені – күрделі адамды сомдау болашақ туындының көркемдік сапасымен қатар шығармашылық ізденісті күшейтеді. Күрделі адам өміршеңдігімен құнды. Онда жалғандық болмайды. Ол әруақытта ешкімнің қаперіне де кірмейтін

оқиғаларға барып, қым-қуыт тартыстың ортасында жүреді. Әр түрлі шешімдер жасап, төңірегіндегілерді соған илкітіре біледі. Даралығымен оқшауланып тұратын Б.Момышұлы сынды кейіпкерлер әлем әдебиеті өкілдерінің басты мұраты саналады. Сондықтан да А.Бек ә дегеннен Б.Момышұлына кенедей жабысып, қалай да ол жайлы туынды жазуды мақсат етіп қойды.

Қаламгер үшін шығармаға барар жол екі тарамданып жатады. Бірінші жол, яғни шығарманы бастамас бұрын ол түрлі ізденістерге жол беріп, шығармашылық азапқа түседі. Тақырыпты айқындағанымен, көркемдік шешім қалай болмақ керек деген мәселеде қиналыс табатыны сөзсіз. А.Бектің жағдайында кейіпкерімен арадағы ішкі тартыс біраз сарсаңға салды. Бірде автор шегініс жасаса, ал бірде кейіпкер айтқанға көнбей, қасарысып тұрды. Бұл да шығармашылық азаптың бір түрі. Екінші жол, шығарманы бастамас бұрын автор қиялдың еркіне жол береді. Қиялдың қанатында қалықтап, көрген-білгенін жанынан құрастырып жаза береді. Мұндай туындыларды жазуда өмірден алынған прототиптердің қажеттілігі шамалы. Бірақ туынды шындықтан алыстап, тарихи ақиқаттан алыс кетеді. Мұндай шығармалар көркемдік тұрғысында тартымды болғанымен, тарихи тұрғыда жеңіл-желпі болып шығады. А.Бек болашақ шығармасының осындай болып шыққанын қалаған жоқ. Тіпті кейіпкерінің өзі бұған жол беруге үзілді-кесілді қарсы болды.

Сондықтан «Арпалыс» романы аяқталғаннан кейін талай әдеби кеңестің отырысында талқыланып, әскери әдебиет өкілдері мен сыншылардың бағасын алғаннан соң Мәскеу түбінде болған соғысты тарихи тұрғыда баяндалған алғашқы көркем туынды ретінде мойындалды. Сонымен қатар Б.Момышұлы сол қан майданның әрі тірі куәгері ретінде, әрі оқиғаны баяндаушы көркем бейне ретінде әлем әдебиеті сахнасынан орын алды.

Қан майданда жүрсе де А.Бек пен Б.Момышұлының араларында пайда болған шығармашылық қарым-қатынастың аяғы үлкен рухани нәтижеге қол жеткізуге себеп болды. Әлем әдебиеті қатары шынайылықпен жазылған тарихи туындымен толықты. Өмірге «Волоколамское шоссе» («Арпалыс») атты күрделі туынды келді. Оның авторы А.Бек болса, ал оқиғаны бастан аяқ баяндаушы, әрі көркем бейне Б.Момышұлы болды. Естелігінде Б.Момышұлы былай деп сыр шертеді: «А.Бекке мен өте ризамын (хотя я являюсь фактическим соавтором). Оны А.Бектің өзі де теріс деген емес. Ол кісіге үлкен рақмет. Ол кісінің «Волоколамское шоссе» деген кітабы менің әдебиетке келудегі беташарым болды». Бұдан артық қандай дәлел керек.

Б.Момышұлы өзін ешуақытта жазушымын деп санаған емес. «Мен жазушы емеспін, мемуаристпін», болмаса «мен - материалмын», немесе «мен әдебиетке соғыстың прицепінде отырып келдім» деген сияқты пікірлерін айтумен келді. Әрине, бұл да бір батырдың қарапайымдылығы болар. Дегенмен, Б.Момышұлының алғашқы көркем туындысы «Ұшқан ұя» романы жарыққа шығысымен оның қаламгерлік абыройы бұрынғыдан асқақтап жүре

берді. Ендігі жерде ол тек кейіпкер ретінде ғана емес, шебер жазушы ретінде танылып, Мемлекеттік сыйлыққа ие болды.

Соғыс кезінде Б.Момышұлының бейнесін поэзия тілімен алғаш сомдаған белгілі ақын Ғали Орманов болды. 1943 жылы Б.Момышұлы жарақат алып әскери госпитальда жатқанда бірнеше өнер және мәдениет қайраткерлерін басқарып Ғ.Орманов батырдың хал-жағдайын біліп қайтады. Өлең осы жолы жазылады. Бұл тұста А.Бектің «Арпалыс» романы жарыққа шығып, Б.Момышұлының батырлық атақ-даңқы дүйім жұртқа танымал болған. Қазақтан шыққан, атағы тасқа басылған алғашқы батырдың есімі тарихтың көшіне ілесіп, ұлттың ортақ мақтанышына айналады. Қай кезде де сезімге ерік беретін ақындық шабыт, ақындық даралық ұлт мақтанышына айналған батырдың кескін-келбетін, табиғи болмысын нәзік лиризммен сипаттап береді. Мәселен:

Бірде тік, бірде сынық, бірде қатты,
Жайдары көңілі түссе, мархабатты.
Жалғанның жазы, қысы қабағында,

Батырын кім сүймесін бұл сымбатты! – дейді ақын [7].

Батырдың портреттік бейнесі оның табиғи болмысымен үндесіп жатыр. Оның мінезі, «жаз», «қыс» табиғат мезгілі арқылы тереңдей беріліп, оның ар жағында батырдың ішкі жан дүниесі мен халықтың оған деген сүйспеншілігі қатар меңзеліп өтеді. Одан әрі ақын:

Тарынса табиғаты бір-ақ уыс,
Еткендей тал бойынан аңғардым күш.
Тік өскен туған жерде қара емендей,

Халқымның қалағаны сондай туыс! – деп алдыңғы шумақтарда жырланған ой желісі терең пафоспен таратылады.

Өлім мен өмірдің ортасында жүрген Б.Момышұлы мұндай асқақ өлеңге аса зәру болмауы мүмкін. Алайда кез-келген шығарма ұрпақ үшін керек рухани күш-қуат. Тек осындай туындылар арқылы ғана ұрпақ өткенін бағамдап, келешегіне үмітпен қарайды. Өз заманына әділ бағасын береді. Ғ.Ормановтың аталмыш өлеңін Б.Момышұлы алғаш рет 1944 жылы жары Ғайникамалдың аузынан естіп, «Я был удивлен, что Ғали написал такой стих обо мне», - деп таңданыпты. Әрине, батыр бұл жерде Ғ.Ормановтың ақындық қуатына шек келтіріп отырған жоқ. Бірақ өзі жайлы жазылып жатқан туындылардың ішінен аса бір сәтті шығып, жүрегіне жол тапқан туындыны сабырмен қабылдап, ұстамдылық көрсету Б.Момышұлына тән қасиет. Шыншылдық пен қарапайымдылық Б.Момышұлының басты азаматтық ұстанымы. Ол мен алғаш болып батыр атандым, мен алғаш болып шығарма кейіпкері болдым деп еш уақытта асып тасыған емес. Естелігінде: «Мені кейбіреулер ұялмай-қызармай «батыр» дейді. Шынында мен батыр емеспін. Біреуден жығылып, біреуді жығып жүргендердің бірімін», - деп ағынан жарылып, сыр ақтаратын тұсы бар.

Б.Момышұлының ерлік ісіне ерекше ынтызар болған қаламгерлердің бірі М.Әуезов болды. Батырмен жақын таныс болмаса да ол туралы елге жетіп жатқан теңдесіз ерлік істер қаламгерді қызықтырғаны сөзсіз. Аға

қаламгер мен іні батыр тек 1943 жылы ғана танысқан. Бірақ осыған дейін-ақ М.Әуезов 1942 жылы «Намыс гвардиясы» атты төрт актілі, жеті көріністен тұратын пьеса жазып, оның алғашқы үзіндісін кейіпкеріне жолдаған көрінеді. Бұл пьеса «Социалистік Қазақстан» газетінің 1942 жылғы 27,29 қыркүйек күндері мен 4,6 қазандағы сандарында Ә.Әбішевтің қосалқы авторлығымен жарияланады. Бұл Б.Момышұлының бас кейіпкерлігімен жазылған алғашқы драмалық туынды болатын.

М.Әуезов «Намыс гвардиясын» жазуда едәуір қиыншылықтарға кездеседі. Біріншіден, әскери білімінің жеткіліксіздігі, екіншіден, майдан даласында болып жатқан соғыстан хабарсыздығы, үшіншіден, соғыс жағдайындағы командирлер мен жауынгерлердің қарым-қатынасы мен психологиялық ахуалы т.б. Сондықтан қаламгер пьесаны жазбас бұрын пьесаның бірнеше жоспарын схемалы түрде жасап, ара-тұра өзгерістер енгізіп отырған. Әскери тақырыпта қалам тарту үшін тәжірибемен қоса қиял да қажет. Себебі: «Көркем шығармадағы реалистік сипат пен көркемдік қиял тұтасуы – адамдардың ойлау кеңістігіне лайықты болмысымен ерекшеленеді», - дейді әдебиеттанушы ғалым Т.Тебегенов [8]. Әскери шығарма жазуда әскери білімі мен тәжірибенің жоқтығын сезінген М.Әуезов 1943 жылдың желтоқсанында жарақаттан кейін демалысқа елге келген Б.Момышұлы бір топ әдебиет және мәдениет қайраткерлерінің алдында дәріс беруге шақырады. Кейіннен «Соғыс психологиясы» атанған аталмыш дәрістің стенограммасының өмірге келуіне М.Әуезовтің тікелей ықпалы болғандығы сөзсіз.

М.Әуезовтің өзі жайлы драмалық шығарма жазып жатқанынан хабардар болған Б.Момышұлы қаламгерге жазған хатында: «Әрине, «Намыс гвардиясының» жазылып шыққандығы өте қуанышты, бірақ менің қауіпім Әлжаппар осыдан жинап алған материалдарға толық түсініп, оларды Сізге айтып бере алды ма екен? Пьесаның фундаменті құмнан болып жүрмесе деген қорқыныш қой», - деп секемдік танытуы әскери әдебиеттен хабары жоқ М.Әуезовтей классиктің шығармашылық ізденісіне деген жанашырлық пейілі болатын.

Пьеса алғаш сахналанған кезде қалай бағаланғаны өзінше бөлек әңгіме. Алайда өзі жайлы жазылған пьесамен алғаш танысқан кезде кейіпкердің қалай қабылдағаны оқырманға қызық болар. Б.Момышұлы әдебиетке сыншылдық көзқарастарымен қадам басты десек қателеспеспіз. Тіпті М.Әуезовтің әйгілі «Абай жолы» романына алғашқылардың бірі болып сын пікірін білдірген де Б.Момышұлы болған. Сонымен, «Намыс гвардиясы» пьесасымен алғаш танысқанда Б.Момышұлы: «Как же, вы, могли допустить неосторожность с «Намыс Гвардиясы» слишком наивную доверчивость – получилось неестественное, печальное несовместимое вашему золотому таланту, полной художественной силы, беспредельно богатого, гибкого, маневренного, сочного и насыщенного разумной логикой языка – с невежеством, узким кругозором недалеким умом вашего соавтора», - деп кейістігін білдіреді [9]. Сондағы автордың кейістігі неде? Оған кейіпкер өзі

терең психологиялық, теориялық талдаулар жасау арқылы жауап береді. Бірінші кезекте, кейіпкерлерді сомдауда жіберілген өрескел қателер, екіншіден, әскери бұйрық пен соғыс алаңындағы командир мен жауынгерлер арасында болатын қалтықсыз тәртіпті көрсете алмау, үшіншіден, соғыс шындығын ақиқат тұрғысында суреттей алмаушылық, ең бастысы соғыс тактикасы мен стратегиясын суреттеудегі сауатсыздық т.б. Яғни Б.Момышұлы өзі жайлы жазылған көркем туындыға жеңіл-желпі алғысын білдірместен, авторға бірден дүрсе қоя беріп, шығарманың тағдырына қатал үкім шығарғандай көрінеді. Ал мұндай қатал, қатал болса да әділ сынған автор қалай жауап берді? Әрине, ұлыларға тән қасиетпен М.Әуезов: «Бәрін мойындаймын. Бізде өстіп тікелей айтатын ақылгөйлер жоқ. Сенің айтқандарың маған көптеген ой салды», - деп жауап беріпті. Осы жерде Б.Момышұлы мен М.Әуезовтің арасында көзбе-көз таныстық болмағандығын еске сала кеткен жөн. Болмаса да рухани үндестік дейміз бе, әлде шығармашылық байланыс дейміз бе, әйтеуір сырттай болса да ағалы-інілі пейіл, сыйласымдылық соғыстан кейінгі жылдары үлкен туыстыққа ұласты.

Пьесада басты кейіпкер Намысұлы Бахытжан, яғни өмірдегі прототипі Б.Момышұлы. Драмалық шығарма болу себепті бас кейіпкерді прозалық шығармадағыдай жан-жақты, терең (портреттеу, мінездеу т.б.) сомдау қарастырылмаған. Б.Момышұлының бейнесі нақты оқиға барысында бейнеленіп отырады. Б.Момышұлының түрлі жағдайлардағы іс-әрекеті, жауынгерлермен, үлкен-кіші офицерлермен қарым-қатынасы, соғыс барысын жоспарлаудағы стратегиялық, тактикалық шешімдері, т.б. мәселелер пьесаның өзегіне алынған. Алайда М.Әуезовтің осындай күрделі мәселелерді көркемдеуде жіберген кемшіліктері Б.Момышұлын қанағаттандырмаған. Оның себептері мынада деп білеміз. Біріншіден, пьесада тарихи шындық сақталмаған. Шығарманың алғашқы сәтінде-ақ тарихи шындық бұзылған. Мысалы, Панфилов, Григорьев және Намысұлымен арадағы әңгімеде, Намысұлының соғыста табансыздық көрсеткені үшін взвод командирін атқаны жайлы диалог өрбиді. Мұндай оқиға Б.Момышұлының өмірінде болмаған оқиға. Осы әрекеті үшін Григорьев Намысұлын айыптап сөйлегенде Намысұлы оған: «Ондай ез, намыссыз, опасызды ату керек, әлі де атамын», - деп жауап береді. Кейіпкерінің қатал да, әділ бейнесін сомдаймыз деп авторлар шектен асырып жібергендігі аңғарылады. Б.Момышұлының өмірінде мұндай оқиға тіптен басқа сипатта орын алғандығы мәлім. А.Бектің «Арпалыс» романында сержант Боранбаевтың қасақана өзін-өзі атқандығы баяндалады. Мұндай ауыр қылмыс соғыс жағдайында сөзсіз қатаң жазалануы тиіс. Яғни өлім жазасы. Б.Момышұлы өзінің күзиреттілігін пайдаланып, әлгі Боранбаевты өзі басқаратын бөлім жауынгерлеріне атқызады. Осы оқиғаны пьеса авторлары түрлендіріп, өзгертіп, тіпті басқаша суреттеп жіберген. Әрине, жалғандыққа жаны қас Б.Момышұлы қаламгерлердің мұндай жалғандыққа жол бергендеріне қатты наразы болады.

Екіншіден, пьесадағы тартысты күшейту үшін авторлар неміс дивизиясындағы оқиғаны сыналап енгізген. Штаб бастығы Штольберг пен

дивизия командирі Фогель арасындағы диалог және тұтқынға түскен Жанбозов жайлы шындыққа жанасымсыз оқиға шығарманың осал тұсы деуге болады. Әрине, пьеса Б.Момышұлына арналмай қиялдағы кейіпкерге арналса бір сәрі. Онда жағдай бөлек. Ал көрермен де, оқырман да, тіпті кейіпкері Б.Момышұлы да пьесаның кім жайлы екендігін біледі ғой. Сондықтан мұндай олқылықтарға Б.Момышұлы бей-жай қарай алмады.

Осы сынды кемшіліктер мен олқылықтар «Намыс гвардиясында» жетіп артылады. Сондықтан Б.Момышұлы пьесаның алғашқы нұсқасын оқып, оған қатаң үкім шығарғанда шығарма авторы М.Әуезов сынды дұрыс қабылдайды. Дегенмен, аталмыш туынды уақытында сахнаға қойылып, көрермендер тарапынан ыстық ықыласпен қабылданған болатын.

Сонымен, қазақ ұлдарының ішінде көзі тірісінде-ақ көркем шығарманың кейіпкері болған алғашқы адам Б.Момышұлы десек артық айтқандығымыз емес. Небәрі отыз екі жасында әлем әдебиетіне кейіпкер ретінде еніп, қазақ ұлтын төрткүл дүниеге әйгілеп келеді.

Бүгінгі таңда Б.Момышұлының өмірі мен шығармашылығы өскелең жас ұрпаққа үлгі ретінде ұсынылып жүр. Соның бір парасы оның көркем әдебиеттегі бейнесі төңірегінде айтылады. Расында да Б.Момышұлының қайраткерлік болмысы мен ерлік істерін насихаттау үшін оның көркем әдебиеттегі бейнесін жан-жақты ұғынған дұрыс. Ол үшін Б.Момышұлының көркем әдебиеттегі бейнесін кезең-кезеңге бөліп қарастырып, олардың арасындағы айырмашылығы мен кейіпкердің өсу жолын белгілі бір хронологиялық кезеңдерге топтаған жөн болмақ. Айталық,

1. Б.Момышұлының соғыс кезіндегі бейнесі
2. Б.Момышұлының бейбітшілік замандағы бейнесі.

Сол сияқты, Б.Момышұлы қараулас серіктерінің көзқарасымен, батыр бейнесі жақын туыстарының көзқарасымен, қаламгер серіктерінің көзқарасымен, үзеңгілес інілерінің көзқарасымен тәрізді жік-жікке бөліп зерделесе де артық болмайтын еді.

Аталмыш мақалада Б.Момышұлының көркем әдебиеттегі көркем бейне ретінде енуінің алғашқы кезеңі сараланды. А.Бектің, Ғ.Ормановтың, М.Әуезовтің туындыларындағы батыр бейнесі алғашқы туындылар ретінде саналады. Бірі прозалық, екіншісі лирикалық, үшіншісі дарамалық шығармада батырдың бейнесін жасап шықты. Үш шығарма да соғыс кезінде жазылып, Б.Момышұлының ерлік ісін дүйім жұртқа жария етті.

Қорытынды

Соғыстан кейінгі кезеңде де Б.Момышұлы жайлы жарық көрген көркем туындылар мен ғылыми зерттеу еңбектерде есеп жоқ. Ә.Нұршайықовтың «Ақиқат пен аңыз» роман-диалогы, М.Қалдыбайдың «Атақ пен шатақ», «Ұмытылмас кездесулер», «Қазақтың Бауыржаны» Б.Момышұлының «Во имя отца», «Восхождение к отцу», З.Ахметованың «Шуақты күндер» естеліктері т.б. Б.Момышұлының бейбітшілік уақытындағы сан қырлы

бейнесін сомдайтын көркем шығармалар болып саналады. Бұдан бөлек қазақтың маңдайалды ақындары батыр бейнесін өздерінің туындыларына арқау етіп, оның лирикалық бейнесін сомдап шықты. Сол сияқты Б.Момышұлының артында қалған әдеби, әскери мұраларын зерттеу нысанына алып, бірнеше ғылыми диссертациялар қорғалып, аса құнды монографиялар жарық көрді.

Б.Момышұлы естелігінде: «Ел қатарында соғысқа аттандым. Партияда жоқ кезім. Әскери атағым командирлік жағынан кішкентай ғана. Мен командир батальоны, командир полка, комдив болдым. Мақтаулар көп болды, оларға мен мастанған жоқпын», - деп сыр шертіпті. Расында, небәрі отыз екі жасында тұтас романның бас кейіпкеріне айналды. Онан кейін де жоғарыда көрсеткеніміздей ондаған түрлі жанрдағы көркем туындының бас кейіпкері болып сомдалды. Алайда осындай мақтаулар мен қолпаштауларға мастанып, кеудемсоқтыққа жол бермепті. Керісінше өзін мақтаған халқының құлы болып, ұлтының жолында аянбастан еңбек етіпті. Ұлылықтың белгісі осында болар.

Әдебиеттер тізімі:

1. Момышулы Б. С правдой в сердце. (стенограмма, выступления, лекции). – 2010. – 189 с.
2. Кәтімхан М. «Арпалыс» романының авторы кім? – Астана: «Педагогика пресс», 2010. – 128 б.
3. Бек А. Волоколамское шоссе. – Алма-Ата: Жазушы, 1988. – 464 с.
4. История в лицах. 3 января родился автор «Волоколамского шоссе». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://involokolamsk.ru/novosti/pamyat/istoriya-v-licah-3-yanvaryaya-rodilsya-avtor-volokolamskogo-shosse> (Қаралған күні: 20.03.2022).
5. Бек А. Арпалыс. 3-басылым. (Аударған Қ.Сағындықов). – Алматы: Жалын, 1977. – 232 б.
6. Әбдіғазизұлы Б., Абиыр Қ. Тарихи тұлға және деректілік (Райымбек батыр роман – диологиясы негізінде). Абай атындағы ҚазҰПУ «Хабаршысы», «Филология ғылымдары» сериясы. - 2020. – №1 (71). – 681 б.
7. Момышұлы Б. Көз алдымда бәріңсің. – Тараз: Демеу, 2007. – 195 б.
8. Тебегенов Т, Аитимов М, Сағынған Н. Қазақ прозасындағы реалдық сипат пен көркемдік қиял тұтастығы Абай атындағы ҚазҰПУ «Хабаршысы», «Филология ғылымдары» сериясы. – 2020. – №2 (72). – 661 б.
9. Әуезов М. Жыйрма томдық шығармалар жинағы. –11 Т. – Алматы: Жазушы, 1982. – 424 б.

Мукашев Т.А., Мукашева А.М.

Б. Момышулы-первый военный литературный образ в казахской литературе

Литературное наследие и подвиги Б. Момышулы давно уже привлекают внимание многих исследователей. В художественных произведениях различных жанров, научных публикациях и монографиях не только описывается художественный образ Б. Момышулы, но дается анализ его вклада в развитие казахской духовности.

Однако особо не указывается то, что Б. Момышулы был первым в казахской литературе героем художественного произведения. В статье говорится, что Б. Момышулы представлен во всех жанрах литературы как художественный персонаж и этим занял место в золотом фонде национальной литературы. В прозе, поэзии, драме и, в том числе, в легендах-рассказах анализируется образ батыра.

В 1942 году в сражении под Москвой установилась творческая связь между А. Бекком и Б. Момышулы, и появился роман «Арпалыс». С этого момента началась творческая жизнь Б. Момышулы.

В 1942 году классик казахской литературы М. Ауэзов, находясь в Казахстане и восхитившись подвигом Б. Момышулы, пишет пьесу «Намыс гвардиясы».

В 1943 году известный поэт Г. Орманов навещает Б. Момышулы, находившегося в госпитале. И воодушевленный подвигами героя пишет стихотворение «Полковникке». Значит, все вышеперечисленные произведения написаны в первые месяцы и годы войны. В сочинении проанализированы все эти произведения, приводятся доказательства тому, что герой стал первым персонажем военной литературы в художественной литературе.

Ключевые слова: Б. Момышулы, военная литература, военный образ, источники, исследовательские труды.

T.A. Mukashev, A.M. Mukasheva

B. Momyshuly-the first military literary image in kazakh literature

The literary legacy and feats of B. Momyshuly have attracted the attention of many researchers for a long time. The creative image of B. Momyshuly was described in numerous artworks, scientific publications and monographs. Those artworks also give an analysis of his contribution to the development of Kazakh spirituality.

However, the fact that B. Momyshuly was the first hero of artwork in the Kazakh literature is not particularly indicated. The article demonstrates that B. Momyshuly was represented in all genres as an artistic character; therefore, he took place in the Golden Fund of National literature. The image of the Batyr is analyzed in prose, poetry, drama and, especially in legends and stories. The creative life of B. Momyshuly began in 1942 during the battle for Moscow when he met writer A.Bek. The novel "Arpalys" was published as a result of creative collaboration.

In 1942, the classic of Kazakh literature M. Auezov was inspired by the feat and courage of B. Momyshuly and wrote the play "Namys guardiyasy" while he was in Kazakhstan.

In 1943, when B. Momyshuly was in the hospital, he was visited by the famous poet G.Ormanov. The poet was inspired by the exploits of the hero and wrote the poem "Polkovnikke". Hence, all the above artworks were written in the first months and years of the War. This essay gives an analysis for that works and provides with evidence that the hero (B. Momyshuly) became the first character of military literature in fiction.

Key words: B. Momyshuly, military literature, military image, sources, research papers.

References:

1. Momysh-uly, B. (2010). S pravdoj v serdce. [With truth in my heart] (stenogramma, vystuplenii, lekcii). – 189 p.
2. Katimhan, M. (2010). «Arpalys» romanynyn avtory kim? [Who is the author of the novel " Arpalys"?]. – Astana: «Pedagogika press». – 128 б.
3. Bek, A. (1988). Volokolamskoe shosse [Volokolamsk Highway]. – Alma-Ata: Zhazushy. – 464 p.

4. (2017) Istorija v licah. 3 janvarja rodilsja avtor «Volokolamskogo shosse». [History in faces. On January 3, the author of Volokolamsk Highway was born]. [Electronic resource]. – Retrieved from: <http://ivolokolamsk.ru/novosti/pamyat/istoriya-v-licah-3-yanvary-a-rodilsya-avtor-volokolamskogo-shosse>. [in Russian].

5. Bek, A. (1977). Arpalys. 3-basylym. (Audargan Қ. Sagyndykov) [Struggle]. – Almaty: Zhalyн. – 132 p.

6. Abdigaziuly, B., Abiyр, K. (2020). Tarihi tulga zhane derektilik [Historical identity and documentary] (Rajymbek batyr roman – diologijasy negizinde). Abaj atyndagy Kaz UPU «Habarshysy», «Filologija gylymdary» serijasy. - №1 (71). – 681 p.

7. Momyshuly, B. (2007). Koz aldymda barinsin [You are before my eyes].- Taraz, Devey. – 195 p.

8. Tebegenov, T., Aitimov, M. (2020). Kazak prozasyndagy realdyk sipat pen korkemdik kijal tutastygy [Integrity of reality and artistic imagination in Kazakh prose] Abaj atyndagy KazUPU «Habarshysy», «Filologija gylymdary» serijasy. - №2 (72). – 661 p.

9. Aueзов, M. (1982). Zhiyrma tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in twenty volumes]. – Almaty: Zhazushy. - 11 T. – 424 p.

Мукашев Темірбай Алевич	филология ғылымдары кандидаты, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің доценті, Тараз, Қазақстан.
Мукашев Темирбай Алевич	кандидат филологических наук, доцент Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан.
Mukashev Temirbay	candidate of Philological Sciences, associate Professor M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan.

Мукашева Алшагүл Маделхановна	педагогика ғылымдары магистрі, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің аға оқытушысы, Тараз, Қазақстан.
Мукашева Алшагуль Мадельхановна	магистр педагогических наук, старший преподаватель Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан
Mukasheva Alshagul	master of Pedagogical Sciences, senior lecturer M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS

Adilzhanov, E.B. – colonel, lecturer department of Education and ideological Work, of the Military institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

Alimov, A.K. – candidate of Pedagogy Sciences, center of pedagogical excellence AEO Nazarbayev Intellectual schools, Almaty, Kazakhstan.

Akhmetova, A.A. – master of Kazakh National University named after al-Farabi, UNESCO Department of Journalism and Communication, Almaty, Kazakhstan

Bekbaganbetov, R.S. – colonel of the medical service, lecturer at the department logistics of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan.

Nurkasov, A.R. – lieutenant colonel, lecturer at the department of Military intelligence and Airborne Assault Forces of the Military institute of the Ground Forces named after S. Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

Zhumaliev, T.Zh. – lieutenant colonel, lecturer at the department Artillery Military institute of Land Forces named after Sagadat Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

Ivashov, A.A. – lector, candidate of Sciences in Philosophy, Associate Professor at AUPET, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications, Almaty, Kazakhstan

Takashi, N. – PhD, professor at the University of Tsukuba, Japan, Tokyo

Tuleubekov, A.S. – candidate of Sciences in Philosophy, associate Professor at al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Doskozhanova, A.B. – PhD, senior Lecturer International Information Technologies University, Almaty, Kazakhstan

Moldasheva, A.B. – candidate of Juridical Sciences, senior Researcher National Defense university named after the First President – Elbasy Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

Nabieva, Zh.Zh. – lecturer department preschool and primary education, West Kazakhstan University named after Mahambet Utemisov, Ural, Kazakhstan

Mukashev, T.A. – candidate of Philological Sciences, associate Professor M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan.

Mukasheva, A.M. – master of Pedagogical Sciences, senior Lecturer M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan.

Авторларға нұсқаулық

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының «Хабаршы» ғылыми-ақпараттық журналында материалдарды жариялау онлайн-беру және сараптамалық бағалау жүйесі Open Journal System пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Тіркелу, қол жеткізу, материалды жіберу бөлімі арқылы жүзеге асады. Автор корреспонденция үшін қолжазбаны беру кезінде ілеспе хат ұсынуы тиіс.

Қолжазба төменде сипатталған талаптарға сәйкес рәсімделуі тиіс.

Мақаланың атауы – мақала мазмұны тақырыбына сәйкес болуы қажет. Мақаланың шрифты (14 кегль).

Аннотация – мақаланың қысқаша мазмұнын сипаттайды. Аннотация 100 сөзден құралып қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде рәсімделуі тиіс. (12 кегль).

Кілт сөздер – мәтіндік белгі сөздерінің саны бестен кем болмауы керек. Үш тілде жазылады (қазақ, орыс, ағылшын).

Кіріспе – мақаланың өзектілігіне тоқталып, үлес қосқан отандық және шетелдік ғалымдардың жұмыстарын қарастыра отырып ашады.

Зерттеу әдістері – зерттеу жүргізу барысында қолданған әдістерін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері – теориялық және эксперименттік нәтижелер, жаңа деректер, ғылыми жаңалықтар, ұсыныстар келтіріледі.

Қортындылау – зерттеу барысында мақаланың қортындысын шығару, алынған нәтиженің практикалық маңызын көрсету, өз тарапынан ұсыныс жасау керек.

Әдебиеттер тізімі – мәтіндегі сілтемелер олардың аталу ретімен өсуі бойынша нөмірленеді. Жарияланым туралы библиографиялық мәліметтер МЕМСТ 7.1. – 2003 «Библиографиялық жазба. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері».

Мақалада электрондық ресурстарды пайдаланса интернеттегі мекен-жайы бар желілік ресурсқа сілтеме келтіріледі. Ресурсқа жүгінсе авторын, тақырыбын, қараған күнін көрсеткені дұрыс. Мақалада транслитирленген дереккөздердің болуы міндетті шарт болып табылады.

Әдебиеттер тізімі орыс тілінде және жалпы қабылданған ағылшын транслитерациясында ұсынылуы тиіс. Мұны <http://translit.ru/> немесе <https://transliteration.pro/> сайтында көрсетілген бағдарламаның көмегімен жасауға болады.

Төменгі жағында авторлар туралы мәлімет үш тілде беріледі. Аты – жөні, лауазымы, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі жұмыс жасайтын мекемесі, қаласын, мемлекетін және электронды почтасын жазу керек. Көп автор болса мақалаға жауапты бір ғана автордың электронды почтасын көрсетеді.

Техникалық талаптар:

- Мәтіндік редактор MicrosoftWord
- шрифты Times New Roman – 14 кегль
- жоларалық интервал – 1,0
- шеті: жоғары, төмен, оңжағы, солжағы – 2 см
- абзацтық алу – 1 см
- Мақаланың көлемі 7 беттен аспау қажет

Руководство для авторов

Публикация материалов в научно-информационном журнале «Вестник» Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова осуществляется с использованием Open Journal System, системы онлайн-подачи и экспертной оценки. Регистрация и доступ в разделе отправка материалов. Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо при подаче рукописи.

Рукопись должна быть оформлена в соответствии с требованиями, описанными ниже.

Название статьи – должно соответствовать содержанию статьи, теме исследования. Шрифт статьи (14 кегль).

Аннотация – краткое изложение содержания научной статьи. Объем аннотации составляет 100 слов, оформляется на 3-х языках. (12 кегль).

Ключевые слова – текстовые метки, количество ключевых слов от 5, оформляется на 3-х языках (казахском, русском, английском).

Введение – изложение актуальности темы исследования с обязательным рассмотрением отечественных и зарубежных работ.

Методы исследования – описываются методы, использованные в ходе исследования.

Результаты исследования – приводятся основные теоретические и экспериментальные результаты, фактические данные, обнаруженные взаимосвязи и закономерности.

Заключение – подведение итогов работы, обоснование новизны и актуальности исследования.

Список литературы – ссылка в тексте нумеруются по возрастанию в порядке их упоминания. Список литературы оформляется строго по ГОСТ 7.1. – 2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

При использовании в статье источников из электронных ресурсов в списке литературы необходимо указать на сетевой ресурс с полным адресом в интернете. Желательно указывать дату обращения к ресурсу.

Список литературы должен быть представлен на русском языке и в общепринятой английской транслитерации. Это можно сделать с помощью программы, указанной на сайте <http://translit.ru/>, либо <https://transliteration.pro/bsi/> <https://transliteration.pro/bsi>.

Ниже даются сведения об авторах на трех языке. ФИО автора(-ов), данные авторов: должность, ученое звание, ученая степень наименование учреждения, города, государства. При наличии нескольких соавторов, рекомендуется указать адрес электронной почты одного соавтора.

Технические требования

Текстовые файлы следует представлять в формате Word

- Шрифт – Times New Roman, размер – 14pt
- Междустрочный интервал – 1.0
- Поля: со всех сторон – по 2 см
- Абзац – 1 см
- Объем статьи – не должен превышать 7 страниц

Guidelines for Authors

The publication of materials in the scientific journal Bulletin of the Sagadat Nurmagambetov Military Institute of Land Forces is carried out using the Open Journal System, an online submission system and peer review. Registration and access are in the section submission of materials. The corresponding author shall be obliged to provide a cover letter when submitting a manuscript.

The manuscript must be formatted in accordance with the requirements described below.

The research paper title should correspond to its content and research topic. It is indicated in capital letters in the center of the page (*MS Word in size 14 Times New Roman*).

Abstract is a summary of the research paper content. The abstract should contain 100 words, and be written in 3 languages – kazakh, russian and english (*MS Word in size 12 Times New Roman*).

Keywords. The number of key words must be at least 5, and be written in 3 languages (kazakh, russian, english).

Introduction should include consideration of domestic and foreign research and actuality of research topic.

Research methods are the research methods used during the subject consideration.

Research results reveals main theoretical and experimental results, new facts, suggestions and recommendations.

Conclusions are the summing up study results, presenting practical recommendations, as well as own proposals.

Bibliography and Transliteration. The list of literature is drawn up strictly in accordance with GOST 7.1.-2003 (<http://docs.cntd.ru/document/1200034383>) «Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules for compilation», Adopted by the Interstate Council for Standardization, Metrology and Certification (Minutes No. 12 dated July 2, 2003). Transliteration: a romanized list of used (bibliographic) literature, if there is a Cyrillic list in the list of references, transliteration must be made. You can do transliteration through the website: [and /https://transliteration.pro/bsi/](http://pro/bsi/).

After an interval Information about the Authors.

The research paper design requirements: The ICSTI code, the research paper title, the full name of the author(s), the authors data: position, academic title, academic degree, name of institution, city, state, e-mail.

Technical requirements

- Electronic files should be submitted in Microsoft Word
- Font-Times New Roman, size – 14pt
- Line spacing – 1.0
- Fields: on all sides – 2 cm
- Paragraph – 1 cm
- The volume of the article should not exceed 7 pages

«Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері
Әскери институтының хабаршысы» ғылыми-ақпараттық журналы
Редакциялық-баспа бөлімшесінде басып шығарылды
Жауапты редактор: К.Ш. Нурмухаметова
Техникалық редактор: М.М. Мырзабекова

Басуға 2022.15.03. қол қойылды
Пішімі 20x30. Көлемі – баспа табақ.
Таралымы 250 дана.
050053, Алматы қ., Красногорская, 4.

Научно-информационный журнал
«Вестник Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова»
Издано в типографии редакционно-издательского отделения
Ответственный редактор: К.Ш. Нурмухаметова
Технический редактор: М.М. Мырзабекова

Издание подписано 15.03.2022.
Формат 20x30. Размер – печатная пластина.
Тираж 250 экз.
050053, г. Алматы, Красногорская, 4.

Scientific and informational journal «Bulletin of the Sagadat Nurmagambetov
Military Institute of Land Forces»
Published in the printing house of the editorial and publishing department
Responsible editor: K.Sh. Nurmukhametova
Technical editor: M.M. Myrzabekova

Signed to press in 15.03.2022.
Format 20x30. The size of the printing plate.
Circulation is 250 pieces.
050053, Almaty, Krasnogorskaya, 4